

Vikerkaar

1/1994

UNGARI bukett – vaimse Ungari antoloogia. Virtuoose ning aatemehi: Weöres, Illyés, Csanádi, Csoóri, Mándy, Esterházy jt. E. Soosaar tõlkimisest. Eliade okultne ja nüüdismaailm. Nostalgia ja šokolaadist EKSITUS. Freudi mäluhäire Akropolisel. Eestlastest kaugluurajad. Vaatenurk! Kirjad Kaliforniast, Riist ja Hollandist. Lutsu följeton. Rõugu kunst + Lapin.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 9. aastakäik.

Jaamuar 1994. Nr 1

Sisukord

Sándor Weöres *Ime* 1
Gyula Illyés *Külm maja* 2
Imre Csanádi *Kodu otsides* 2
János Pilinszky *Ravensbrücki passioon* 3
László Nagy *Kevade laul* 3
Sándor Csoóri *Barbari palve, Seitsmes päev* 4
Sándor Weöres *Barbari laul* 5
Géza Ottlik *Teine Ungari* 6
Iván Mándy *Vana aja kohvik* 15
Miklós Mészöly *Aruanne viie hiire kohta* 20
Károly Szakonyi *Kõik ruttavad koju* 25
Péter Esterházy *Ilus on surra isamaa eest* 31
Leonhard Lapin *Must kolmnurk sinitaevas* 40
Sándor Csoóri *Mis on ungarlane praegu?* 44
Enn Soosaar *Tõlkimisest täna läbi eilse* 53
Mircea Eliade *Okultne ja nüüdismaailm* 57
Eduard Parhomenko *Eksitused* 61
Sigmund Freud *Mäluhäire Akropolisel* 69
Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole* 74

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvifotod: Boris Mäemets

Esikaanel: Andrus Rõuk. "Kooskõla". Õli, lõuend. Fragment. 1988.

Elav ajalugu

Viktor Grünberg *Eestlastest kaugluurajad Põhjalas* 78

Vaatenurk

Joanna Adler *Surm on igal pool* 84
Piret Viires *"Meeste värk ikkagi, külmalt"* 85
Hannes Varblane 86
Hannu Launonen *Järelsõna Sándor Csoóri soome keelde tõlgitud esseevalimikule "Maailma aistiline metafoor"* 87

Kaleidoskoop

Jaan Puhvel *Eritus ja lunastus* 89
Maima Grinberga *Riia-kiri. Hilissügis 1993* 90
Marianne Vogel *Uutest asjadest. Kultuuri-kiri Hollandist* 92

Lahtisi lehti

Oskar Luts *Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus* 94

Tagakaanel: Andrus Rõuk. "Hommik". Õli, lõuend. 1992.

Toimetus tänab Avatud Eesti Fondi käesoleva ungari kirjanäust esitleva numbri honorarifondi toetamise eest.

SÁNDOR WEÖRES (1913 – 1989)

Ime

Ungari keelest tõlkinud Edvin Hiedel

Ühe värsi jalg ripub,
haaran sellest kinni.
Nähtavale ilmub
ka torso.
Ja pea,
kes teab kust.
Imeväärne,
kuidas see kõik
aimustest
kokku pannakse.

UNGARI BUKETT

Tõlkinud Edvin Hiedel

GYULA ILLYÉS (1902 – 1983)

Külm maja

Suitsu pahvab tagasi ahjusuu:
tiigritaltsutajat siia vaja!
Metsistund talvega suvemaja.
Ei see ühe öö jooksul taltu.

Kausis jää – ikka veel! Tont võtku –
kuigi leek lõõmab, nagu kaevust
uhkab jäist külma raevust:
kõle tuba ei leebu: ei nõtku!

Hõõguva truubi all, hoides neid
kaledaid asju siin puutumast,
tammun, vihaselt, põlates ennast –
nii olen tammund kesk läbi-jääst sädemeid!

Eluaeg! Ptüi! Palju katseid! Parema
ihkamist, loitu! Palju juhmi jäisust!
Kaua veel ? Peaks *endale* just
tule otsa panema!

IMRE CSANÁDI (s 1920)

Kodu otsides

Ei enam noor, veel mitte vana –
nagu vägi lüüasaanuna, tuhast tõusnuna.

Kurnavaid haavu, vermeid trotsin,
siiski liigun, sest – kodu otsin.

Ja kui ajabki miski iiveldama:
lahti löön lipu uhkelt ma.

Võitu, sõjasaaki ma põlastan,
aga teen, mida teha saan:

südamerahuks, oma au nimel,
laste nimel ja vanade nimel,

nõrkemises mind kaitsva nimel,
kaitsvate käte vahel rahunemise nimel.

JÁNOS PILINSZKY (1921 – 1981)
Ravensbrücki passioon

Astub rivist välja,
seisab hauavaikuses,
nagu heiaastus võbeleb
orjarüü ja vangipea.

On hirmuäratavalt üksi,
võib näha nahapoore,
kõik tas on nii hiiglaslik,
kõik on nii tilluke.

Ja polegi muud. Edasi,
edasi vaid nii palju:
unustas karjatada,
enne kui maha langes.

LÁSZLÓ NAGY (1925 – 1975)
Kevade laul

Mõõgaga ingel mu
kaitseja
ei su süles ma
tukasta
tulise täku sult
varastan
kastehelmeis end
karastan

Ei te mind köida
rabadad
rikaste kuldsed
ahelad
vaesena pea löön
kuklasse

tule minuga
kullake
vastumeelt täna mul
mossis suu
nagu leinane
mungakuub
ja nii ilus rõõm
tänane
nagu piiga pluus
punane

SÁNDOR CSOÓRI (s 1930) **Barbari palve**

Silumatute kortsudega kivi
ema-valgust kumav kalju,
võta tagasi oma üska.
Eksitus oli mu sündimine:
mina tahtsin maailm olla,
lõukoer ja puujuur üksiti,
armunud loom, naerev lumi,
tuule mõte ning kõrguse
laialiläigitatud tindiplekk, –
ja minust sai pilvissehajuv inime,
ainsama tee kuningas,
tuhk-tähtede mees,
ja see, mida ma endas liidan,
jagab mind jalamaid, sest on möödud
ja ainult piitsutab mu igatsust...
Silumatute kortsudega kivi,
ema-valgust kumav kalju,
seisan su üsa künnisel.

Seitsmes päev

Sulle kirjutan neid vuhavaid värsse
rutta, kui saad,
ära oota homset õhtut.
Seitsmendat päeva vahin koolnud liivakünkaid
siit kõledast pansionist ja igavlevat metsatukka.
Hiigelsuur vares sööb seal lund,
tammub, kõõksub, siis lendab poolviltu
põhja poole. Nagu must lihatomp

rebeneks mu küljest ja saaks tiivad.
Ma ei taha enam kella vaadata üksinda,
leiba, nuga, keha
 äkitselt puhkenud mustjaid kraatreid.
Mingi lämmatamatu, maine sosin
 valmistub mu suu läbi kuuldavaks saama
 ja ma ei taha enam
üksinda enda peale loota.
Rutta, kui saad, külm tuul puhub siin
 riigi ääremaal,
külmetab mu käsi sinuta
 nagu postil seisval sõduril.

SÁNDOR WEÖRES (1913 – 1989)

Barbari laul

/Kujuteldav originaal ja kujuteldav tõlge/

Dzā gulbe rār kičere
āj ni mustas emo
āj ni manküvantas emo
adde ni maruva bato! jaman!

Ole džuro nanni he
ole čilambo ābābi he
ole buglo iningi he
lünlel daji he! jaman!

Vā pudd šukomo ikede
vā jimla galmo buglavi ele
vā leli gulmo ni dede
vā odda džārumo he! jaman!

Tuul oru hundi pesa
miks sa ei valvanud mind
miks sa ei aidanud mind
nüüd ei rusuks mind kivi! oioi!

Pisaraga pesen sind
hiuksega pühin sind
verega joodan sind
alati armastan sind! oioi!

Põld sul ohakaid kandku
lehm verist piima andku
naine ärgu last kandku
isa maha sul surgu! oioi!

GÉZA OTTLIK

TEINE UNGARI

1.

Seda oli raske seletada Némethyle, kelle juures Tárogató tänava ajutistes linnapea-ametiruumides me mitu korda käisime. Seda on nüüdki veel raske seletada, 1981. aastal, tarkadele, haritud, heatahtlikele lugejatele. Nagu see Károly Némethki oli, 1944.–45. aasta talvel, Pasarétis. Kohtusime tema juures tema vana sõbra Ferenc Herczegiga. Ta luges meile ette Lajos Zilahy juhtkirja "Szabadsági" esimesest numbrist, mille keegi oli talle toonud – võib-olla langevarjuga – Pestist. Me tahtsime uuesti käima panna "Nyugati", mida ta kiitis heaks ja toetas, me asutasime ühe kirjanike ja kunstnike organisatsiooni, mida ta ametlikult tunnustas ja mille ta registreeris. Buda piiramine kestis veel.

Jõuluõhtul, nagu taevane lunastus, tormas rinne meist üle, ja me ärkasime selle peale, mis näis eile veel üpris ebatõenäoline, et me oleme üle elanud sakslaste ja njilašite valitsuse, et me oleme üle elanud Teise maailmasõja. Muidugi oli ümbrus veel tule all, suurtükid, "katjušad", kuulipildujad vilistasid, müristasid, meie naised, tütreid käisid Törkövészi väljakult paarist vanast lahtivõetud kaevust vett toomas (mis oli ohtlikum), meie käisime supisabas või peatselt avatud ajutises raekojas juttu ajamas ja kohtusime, kunstnikud, kirjanikud, skulptorid, ikka suuremal arvul, juba detsembri lõpul. Kes hoolis sellest, et meil oli toiduaineid vaid mõneks päevaks ja ei kuskil mingit tagavara? Venelaste nii kiire edasitungiga ei olnud osanud keegi arvestada. Kõige rohkem me rääkisime õhtuti söögist, pimedas, sest meil polnud ka palju küünlaid. Vett, gaasi, elektrit ei olnud, ka tulepuid tuli hankida, kohati katust, akent lappida. Miks meil oli nii kiire ja nii tähtis "Nyugat" käima panna?

Miks? Nii lihtsameelset küsimust ei esitanud meist keegi. Vaieldi natuke ainult selle üle, kas me peaksime arvesse võtma ka kolm "varjunimega" "Magyar Csillagi" aastat ja alustama kolmekümne kaheksanda ja mitte kolmekümne viienda aastakäiguna. Meie olime selle poolt, samuti László Németh. Gyula Illyés kõhkles. Tema annab toimetamise nangunii üle Örleye, meile, noortele, ütles ta. Me ei teadnud veel seal Budas, et Örley on surnud. Babitsi õigusjärglane, pärija oli Illyés, tehniline toimetaja – pidevalt olnud – Oszkár Gellért, ja muidugi Schöpflini me planeerisime meie kõikide üle. Nagu juhuslikult säilinud vanad ülestähendused näitavad.

Mida tähendas sel sõjasuvel, neljakümne esimesel aastal, pärast Babitsi surma, "Nyugati" ilmumise lakkamine? Seda, mida tundis näiteks üks ühekstateistkümneaastane üliõpilasneiu, ajakirja üks (uhkeid) tellijaid, peale "jõuetult kogeleva paneva paanika", on ta suutnud kolmkümmend aastat hiljem, kuivõrd tema nimi oli Ágnes Nemes Nagy, juba üpris täpsete sõnadega välja

öelda: "Mul oli vähe aimu tulevastest kirjanduslikest muredest, vaimsetest ja isiklikest võitlustest, poliitilistest kavatsustest, aga kõige olulisemat ma mõistsin. Kaotada 1941. aastal keset möllavat sõda Mihály Babits ja koos temaga "Nyugat" – seda kirjandusloolist, seda eksistentsiaalset masendust elasin ma üle täies ulatuses."

2.

Me kõik tajusime ajakirja elluäratamist nagu *eksistentsiaalset* käsku, justkui "tähendamissõna": "Elab ungarlane, Buda püsib veel", otsekui "trotsiva tõu õilsat trotsi", sellal kui "kogu maailma kude on üles hargnenud"; see oli meie jaoks "protestiv usk" ja "kutsumuslik veto".

Buda põles parajasti.

"Ametlik Ungari peab lähemale tulema teisele, vaimsele Ungarile" – kuulutasime oma linnapeale.

Kuidagi tuli alustada. Me ei liikunud ametiasutustes kuigi koduselt: luuletaja, maalikunstnik, kirjanik ei olnud tsiviliseeritud riikides avaliku elu tege-lased, "tähtsad isikud". Selles aga, kas me võime esineda selle teise, vaimse Ungari nimel, kas me üldse kuulume sinna, ei olnud kahtlust. Seda me teadsime. Maailm veel ei teadnud, aga meie teadsime. Ka mu naine teadis, ta tundis meid (Pistat, Róbertit ja meie sõpru, kõige paremini ja kõige kauem Dénesit /kes jäi oma kvartetiga Hollandisse pidama/ ja Istváni /kes jäi Pesti pidama/ ja tema uusi noori sõpru, Balázsit, Agnest /koolivihikusse kirjutatud luuletustega/), ühesõnaga, ta teadis, kuhu me kuulume, kui maailm seda ka veel ei tea. Ta ei vaielnud vastu, tehku me pealegi, aga ta ei olnud vaimustatud.

"No muidugi," püüdsime järgmine päev Némethyle lähemalt selgitada, "ka mujal, Ameerikas, Briti impeeriumis, ei ole ametlikul riigil, presidendil, parlamendil, senatil palju ühist riigi tõeliste suurustega, teise, vaimse Ameerikaga, Inglismaaga, aga seda, et nii vähe ühist oleks, et nad nii erinevat teed käiksid nagu meil: seda ei saa isegi need suured riigid endale lubada. Ja meie, sugulasteta keelega, rahvaarvult kahanema määratud väike rahvas, meie ei saa mingil juhul tugineda kvantitatiivsele ja materiaalsele alusele ning ellusuhtumisele. Meie saame ehitada ainult kvalitatiivsetele ja vaimsetele väärtustele. Meie ellujäämine sõltub ainult meie tõelistest suurustest, nende vaimu virge hoidmisest. Me saame toetuda ainult neile, et mitte ühestki rahvast viletsam olla – sest muidu me lakkame olemast. Meie keel ununeb, me sulame sakslas-tesse või inglastesse..."

3.

Selle jutuga, ma usun, me mõjusime sügavalt sellesse sümpaatsesse ja suurepärasesse ajutisse Buda linnapeasse ja ta võttis meie avalduse vastu ja kiitis selle heaks, aga – need sõnad olid liiga ilusad, olgugi õiged. Me ütlesime seda

kuidagi valesti. Mitte seda ei tahtnud me öelda. Veel praegugi on raske seletada, mida just täpselt.

Ma mäletan, et olime koju minnes tujust ära, tummad. Pärast jõululaupäeva esimest korda tusased. Paari sammu järel jäin ma äkitselt seisma.

"Ja võib-olla see oleks olnud kõige targem," ütlesin.

"Mis asi?"

"See, mille Széchenyi võttis üles tuhande üheksasaja neljakümne kaheksandal aastal. Kaheteistkümnendal märtsil. Et loobume oma keelest, rahvusest ja sulame Monarhiasse."

Mu sõber kangestus. Tema välkkiire mõistus ja huumorimeel ei olnud hetkeks valmis haakuma selle teemaga. Ma usun, et ta vaatas mind, nagu pime Miklós Wesselényi võis vaadata Széchenyit. Ma hakkasin naerma: "Nali on muidugi selles, et nagu alati, oleks seda kõige targem olnud teha sada aastat tagasi."

"Ei, pigem viissada aastat tagasi!"

"Kuussada!"

"Kaheksasada!"

Me naersime vabanenult. Oli jaanuari keskpaik, igal pool lumi ja särav päikesepaiste. Rõhuv tunne meis kadus. Me sammusime lõbusas suurtükimüriinas. Széchenyilt laenatud tugev pateetilisuse vastumürk mõjus. Meil õnnestus mõõna vastu tuge leida, juhuslikult suurimas ungarlases.

Minu Riadó tänava poolne aken vaatas sõjakooli värava poole ja selle telliskivihoone edelanurga poole, kus kolmandal kursusel oli olnud meie õppeklass. Ma ütlesin Gyöngyile, oma naisele, kui me koju jõudsime, sest see tuli mulle vastupandamatult meelde: "Härra kolonel Lukács ütles mulle kord ootamatult: Ottlik, te hõljute pilvedes."

(Ma imestasin selle üle. Et kust ta seda teab? Mina teadsin, sest ema oli seda mulle korduvalt öelnud, aga et Béla Lukács, kes oli neli aastat meie ülem kõrgemas sõjalises reaalkoolis, siin vastas; ta oli üldse kolm-neli korda minuga rääkinud, siis ka ainult paar sõna, tõre, napisõnaline mees, määras kartsa või märkuse, hoiatuse, üpris põlglikult, ja mida ta minust veel teadis: ükskord põrusin aasta lõpul ungari keeles läbi, õpiedukuselt olin keskmiste hulgas, hea jooksja, kuulitõukaja, mida ta põlgas, ükskord sain kuus päeva, sest käisin öösel hüppes, mis oli samuti häbiasi, kuivõrd ma jäin vahele – , hea, kui ta mu nime teab, mäletab, mõtlesin – , ja siis äkki, seal Riadó tänava poolses klassiruumis, minema hakates, ütleb ta, ilma ajendita, igasuguse seoseta: "Ottlik, te hõljute pilvedes." /Me hüüdsime teda krahv Drakulaks tema kõhnuse ja kurva kooljapea tõttu, mis oli kõige hirmutavam siis, kui ta mõnikord, väga harva, õige kahvatult naeratada püüdis. Me vaevalt nägime nelja aasta jooksul./ Kust ta teadis?)

Gyöngyi hakkas naerma. "Nii ütles sulle?" See rõõmustas teda, sest ta mõistis seost. Talle ei meeldinud, ta pidas veidi täispuhutuks seda "kirjanike ja kunstnike" põhikirja või kuidas ma peaksin seda nimetama, mille me Némethyle üle andsime, pärast seda kui olime nädal aega selle sõnastuse üle

nõu pidanud. "Kirjanikud ja kunstnikud... kes on äsja vabanenud Buda osades taas omavahel kokku saanud... on otsustanud... jne." Ja: "...hoiavad kunsti- ja vaimuelust kindlalt eemal kõiki, kelle elu ja tegevus on seotud olnud reaktsiooni vaimuga, aga ka neid, kes tahavad oma mõju maksma panna ainult oma poliitiliste põhimõtete ettekäändel, ilma loova ande jõuta. Tuleb kõrvaldada vaimu teel seisvad valed, egoistlik kokkuleplus, tulutoovad intriigid, esteetilise võimetuse ja päevapoliitika vooludes ujuv keskpärasus. – Ühiskonna ülesehitamises tahavad nad näha teostumas tõelist ja lõplikku demokraatiat. Nende veendumus on, et seda saab teostada eeskätt parimate ja väheste koondamisega. – Nad leiavad, et on kohe tarvis luua organisatsiooni tuum ja raamid, ja paralleelselt pealinna ja kogu maa vabanemisega individuaalselt välja valida ja isikuti kaasa tõmmata kõik need ungari kirjanikud ja loovkunstnikud, kes oma kutsumuselt ja vastutustundelt nende hulka kuuluvad. – Buda, 16. jaanuar 1945.

Róbert Berény, Gyula Dessewffy, Ödön Márffy, Géza Ottlik, Gábor Tolnai, István Vas, Tibor Vilt."

4.

Algselt me kirjutasime alla seitsmekesi (hiljem lisandus veel kolm-neli allkirja), aga Ferenc Herczegit, kes elas mõne sammu kaugusel, me ei palunud meiega ühineda. Ma mäletan, et me istusime parajasti kõik Némethy väikeses toas, kui Herczeg, kellega ta oli sõber, sisse astus, Némethyle oli see – õnneks lühike – külaskäik silmanähtavalt väga piinlik. Ta oli segaduses, aga muidugi ei pärinud ta meilt poole sõnagagi, miks me ei võta tema sõpra kampa (ei ole küllalt hea kirjanik? tema ei kuulu "vaimsesse Ungarisse"?), ilmselt ta ei saanud asjast lihtsalt aru. Meie hea tahe, et me ütlesime Herczegi kohta paar kiitvat sõna – aus, patriootlik, tal on paar head raamatut –, ainult suurendas tema segadust. Ta võis endamisi mõelda, et me peame Herczegit poliitiliselt liiga konservatiivseks. Jah, ainult et järgmine kord, kui ta luges meie vaimustusega ette Zilahy juhtkirja "Szabadságist" (selles vaimus, et "Hitler pettis meid, lubas, et võidab, ja näe, nüüd saab peksa"), ei kiitnud me ka seda heaks. Nii et ka Zilahy ei kõlba meile, kuigi ta kirjutab kommunistide lehes? Ei, ka tema mitte.

"Ühesõnaga ei parem ega vasak? Keskmine?"

"Ei. See hoopiski mitte."

"Kus see teine, see teie vaimne Ungari siis lõpuks on?" võis ta endamisi küsida.

"Seda ei ole Kogutowiczid kaardil, ei poliitilisel ega füüsilisel kaardil," oleksime võinud vastata.

Need kahte sorti "Kogutowiczid" rippusid meie klasside seinal, üks kirju, 63 eri värvi komitaadiga, teine ilusate rohelise ja pruuni varjunditega. Kooliat-

lases oli ka veel üks Ungari etnograafiline ja üks põllumajanduse kaart. Aga ühegi peal ei olnud ei Bálint Balassit, Zrínyit, Rákóczit, János Bolyaid, Vörösmartyt, Arnayit, Petöfit ega Adyt, Bartókit ja Babitsit – ainult meie omal. Ja me teadsime juba, et just see kaart, teise Ungari kaart on ainus, mis on siiani terve ja puutumatu.

"Uuh, teil saab olema vähe kaastöölisi, kui teile kõlbavad ainult geeniused..."

"Széchenyi kulus meile äsja küll ära!"

Ühel säilinud paberil olen ma pliiatsiga, käigu pealt sirgeldades, kolmes tulbas kirja pannud 78 tulevast "Nyugati" kaastöölisi. Me ei teadnud veel, et paljud neist ei ole enam elus. Peaaegu kogu nimekiri kehtib tänapäevalgi.

"Kust te teate üksteise kohta, kes kuulub sinna, selle teise maa kaardile?"

"Teame! Ja ei tea ka! Me võime eksida. Aga me anname kodakondsuse laenuks. Igal juhul me teame, kes seal ei ela..."

5.

Selle aja peale, kui me Pesti pääsesime, oli märts käes. Üks ränk eksitus selgus otsekohe. Ma kohtusin Andrásy tänaval Oszkár Gellértiga. "Nyugat!?" Ta tõmbas mind kõrvale ja sosistas rangelt, isaliku tooniga mulle kõrva: "Tuleb Petöfi Klubisse astuda!" – Ma ei mõistnud. Kuhu? Milleks? Ja mispärast? Ta lõi käega, jättis mind sinnapaika. Rumalatele küsimustele ta ei vasta.

Alles hiljem ma sain teada, et see oli esimene "kirjanike liidu" moodi asi meile, tookord täiesti tundmatuile, tänaseks aga juba õnnelikult äraunustatud, kurikuulsatele nimedele. Nii et Gellérti kui toimetajaga me ei saanud arvestada. Ka Illyésilt me ei saanud esimesele numbrile juhtkirja, aga kimp käsikirju tuli siiski kokku, mille ma 5–6 aasta pärast, kui see mulle pihku sattus, koos kaantega pimedas vihas väikesteks tükkideks rebisin, et "vaata, Issand, milleks me kahekesi võimelised oleme", nagu ma kuskil juba häbenedes olen tunnistanud. "Nyugati" kolmekümne kaheksanda aastakäigu esimesest numbrist jäi alles üksainus lühike artikkel – võib-olla see polnud juhus, et ma seda oma rahena rabavas vihas säästsin –, mille autoriks oli Róbert Berény.

Tuleb teada, et see oli määratud meile, ka mulle, ja mitte ainult meile. Sinna juurde tuleks rääkida njilašite võimutsemisest, mida paari lausega pole võimalik teha. Me ei teadnud seal Buda piiramise ajal veel, et inimesi oli tapetud ja küüditatud miljonite kaupa, aga aitas sellest, mida me olime teada saanud või kuulnud: küüditamise fakt ise ja moodus, ungari noolristlaste kaastegevus – kui ühe rahva näruseimast põhjakihistki ei oleks tohtinud selleks leiduda rohkem kui kümme-kakskümmend idioti või moraalset vördjat. Muidugi olime pilgeni täis viha, vihkamist. Hästi iseloomustab neid aegu, et üks meie hea sõber, leebe luuletaja, kes ei teinud kärbselegi kurja, kirjutas oma elu kaalule pannes maha ja varastas ära njilašite parteinimekirju, et saaks neid oksa tõmmata. Terve hulk nimesid, sünniaeg, emanimi. Mõnda aega me tõstsime

neid siia-sinna. Koos emadega. Siis võttis Gyöngyi jälle kätte, vaatas meile otsa, paremale-vasakule, nagu tunneks halba lõhna. Vaatas luuletajale otsa, küsivalt, see noogutas kohe. Jah. Viskame talle. Kuigi ta oli nende pärast oma elu kaalule pannud.

Mitte emadest ei olnud meil kahju.

"Nyugat", 38. aastakäigu 1. nr.

VIHKAMISE SÖED PEAVAD KUSTUMA

Inimesed, keda on nii pikka aega vihkama õhutatud, võtke andunumalt kui eales varem omaks kutsumusega kunstnike tasane sõna, et teiski lööks helisema see nimetamatu ajend, mis on igasuguse kõrgema kunstitöö sünnitaja ja ilmaletooja. Vihkamise söed aga peavad kustuma, et võiks takistamatult levida ühe teise, puhtama tule õnnestav kiirgus – armastuse kiirgus.

Inimeste elukeskkonnata ei ole kunsti, või teisiti öeldes: kunstnik saab oma teose ilmale tuua ainult teadlikuna kaasinimeste olemasolust. Tema kutsumuseks ei ole mõistete ja asjade täpses määratluses väljaütlemine: ta pöördub teie poole mõistusetagustelt aladelt ja tema kujutamist juhib üllas vaimne hoiak. Ta armastab ühevõrra seda, mida ta kujutab, ja seda, kelle pärast ta kujutab. Inimest armastab ta kõiges tema maises saastas või taevases säras. Ja mida kuumem on temas kirg ja mida sügavamalt seda uhkab, seda suurem on armastus, see *ainus* lõõm, milles igasugune ägedus sulab harmooniaks. Kutsumusega kunstniku teosest hoovab inimarmastust, ja kui ei hoova, siis ta pole kunstnik.

Buda, 16. II 1945.

Róbert Berény

6.

Need maalikunstniku sõnad kajavad praegu mu kõrvus nii kurvalt ja surmlikult nagu sügisene puulõhkumine õuekividel võib-olla sellepärast, et keegi ei kuulnud neid ja et tõepoolest mattis neid varsti endasse pimedus ja külm. Ja lõpuks ei saanud ka mina omaks võtta seda, mis oli meile määratud. Uus "vihkamisele õhutamine" äratas vastikust, hirmu ja löi niisuguse õhkkonna või õigemini lämmatava õhupuuduse, milles ei saa lüürat helistada ja teoseid luua, äärmisel juhul vaid kähinal ja lämbudes Babülioni tütart needa. Sellest on möödunud aastakümneid, aga selle mälestus on ikka veel lämmatava klombina kõris ja kinnitab Róbert Berényi seisukoha silmanähtavat paikapidavust. Kä-

hiseva kõruga ei saa laulda. Kui sa ei saa oma kirjutisse panna armastust, siis ei tule sellest iial kirjatööd. Aga ka sellest ei saa ainult paari sõnaga rääkida.

Võtame nii, et seda mujalt tulnud häält ei kuuldud sellepärast, et ei olnud võimalik vastu võtta teist lainepikkust, aparaadid olid häälestatud teisele sagedusele. Ei saanud selle teise riigi saateid vastu võtta.

Kus on siis see teine riik? Pilvedes. Seda on raske kaardistada. Küll aga oleks 1945. aastal kerge olnud sealt alla tuua mõned kavva võetud "Nyugati" kaastöölised: András Hevesi, Radnóti, Gelléri, Örley, Sárközi, Antal Szerbi, Károly Papi, Gábor Halászi.

Meie, kes me olime sellest "Nyugati" teisest ja kolmandast põlvkonnast ellu jäänud, võtsime siin all, maa peal, peatselt uuesti üles veebruaris katkijäänud, luhtunud plaani. Ajakirja puudumisel ja asemel asutasime Vörösmarty-akadeemia, nimetades selle Esmaspäevaseltsiks, et seda ei peetaks vandenõuks, mida ta tegelikult (sõnastamatult) oli; "parimate ja väheste" koondis. Ma mäletan, et neid "väheseid" oli kakskümmend kaks, ja "parimuse" tagatiseks oli "Nyugati" kaastöölise seisus. Kõik olid ka rasketest aegadest puhtalt pääsenud. Me kuulusime siis kokku; ja seda me proovisime järele nii salajase hääletamise kui ka vastasnimekirjade hääletamise abil. "Teise riigi" kodakondsus, surmani sinna kuulumine tuli meil üksteisele muidugi avansiks anda, paratamatult. Ja eksimise õigusega.

Esimene eksitus – et me kuulume kõik viimсени kokku – oli minu romantiiline unistus ja haihtus ka peagi. Ma ei oodanud inimestelt midagi, üleüldiselt (see, kes tahab neist romaani kirjutada, peab teadma, missugused nad on), sellelt esmaspäevaseltsilt aga liiga palju. Ma möönan, võib-olla imet, võimatut. *Mymistake*, ütleks inglane. Iga kolmas meist – jääme *understatementide* juurde – pööras selja "Nyugati" embleemil pagenduseski igavest truudust sümboliseerivale Kelemen Mikesile, ja loobus peatselt ka ajakirja elluäratamisest – kuigi kaks-kolm aastakäiku oleks võinud veel ilmuda, 45.-46ndal. Niisiis jäi 1944. aasta natsisaksa okupatsiooni aegne ajakirjanduskeeld kehtima, tänase päevani.

Mis romantilistesse unistustesse puutub, siis ma ei pidanud kirjanikukutset tingimata mingiks salajaseks pühendatud rüütliorduks, aga ma leidsin, et selle ala *tehnika* ei salli kuigivõrd valet, odavust, uinutamist, eneseuinutamist ja et sellest sallimatusest tulenevad ülalpool teatavat professionaalset taset niisugused nõuded, mida on raske täita, millest tulenevalt me võime kahtlemata öelda, et see, kes sellele rajale astub, hellitab endas juba ette romantilisi unistusi.

Ja ometi, ükskõik missuguse nõuetekogumi täidetavust võib tõendada ka üksainus konkreetne juhtum. Matemaatiku aksioomisüsteemide põhinõudeid on, et neis ei oleks vasturääkivusi. Seda aga ei saa ta (minu teada, esialgu) tõendada mingil muul moel kui sugulasnäite "olemasolu" abil, ja (semantiliselt) postuleerib ta seda nii: "Aksioomisüsteem on vasturääkivusteta, kui sel on vähemasti üks mudel."

Ainus asi, milles oleks võinud järgida meie "tõendusjõulist" mudelit, "Nyugati" esimest – meie silmis imet, võimatut teostanud – suurt põlvkonda, oli

nende vankumatu kokkuhoidmine. Nende omavahelistest tõsistest vastuoludest ei näinud meie, maailm ja mina, mitte midagi. Ja nad ei seisnud ükskõik kust lähtuvatele rünnakutele ühiselt vastu mitte ainult luules, proosas, ajakirja veergudel, vaid demonstratiivselt ka välisilma suhtes, kõnepuldis, esinemistel, Muusikaakadeemia poodiumil: nad seisid seal sirge seljaga üksteise kõrval, sõjakad hiiglased, võitmatu kokkukuuluvuses, nagu naeraksid nad nende laubalt allanõrguvast verest õnnelikuna maailmale näkku. Olin seda näinud.

Nad hoidsid kokku, hoolimata oma rikkalikest erinevustest, ja seda enam. István Vas kirjutab Adyst, Babitsist ja "kogu "Nyugati" suurest põlvkonnast", et see oli nagu "pühakute ühtsus katoliku dogmades: lahutamatu mitmekesisus". Mina elasin usus, et meie, nende järeltulijad, tahame neid matkida. Ma eksisin. Tubli kolmandik meist ei matkinud mitte neid.

AGA tuli meie asemele, ruttan ma vahele torkama, otsekui "Nyugati" uus, juba hauatagune imetegu, Mikesi-vaimuline neljas põlvkond, *eksistentsiaalse* abina pikkadeks vaikimisaastateks meie kirjandust ka pagenduses elus hoidma.

Teist laadi, põhilisem eksitus oli meie organiseerumiskatse piiramise ajal. Olgu kui tahes ülla ja põhjendatud eesmärgiga, aga me taotlesime siiski maist võimu. Vähemasti mingitki kaalu, mõju, rolli avalikkuses. Mille mitmed meist hiljem ka said. Ja me võisime kogeda, et me ei saavutanud sellega midagi, nemad ise aga veelgi vähem: nende ühiskondlik seisund ja kaal ei tõmmanud suuremat osa neist mitte ainult pilvedest alla, vaid ka oma kunagisest tasemest madalamale. Aga ka siis, kui see nii ei oleks läinud, mis lõpuks ka oleks võinud juhtuda, kujutasime me asja valesti ette. Mitte selles pole asi.

"Ametlik Ungari peab lähemale tulema teisele, vaimsele Ungarile." Seda me ütlesime Némethyle kohe valesti. Ei pea lähemale tulema. Piisab tagasipöördumisest tsivilisatsiooni määratud raamidesse, ja ei pea, sest ta ei saa lähemale tulla: ta on vaid abstraktsioon, see teine on aga tegelikkus. Temast alati järgu võrra kõrgem reaalsus. Nii nagu kompleksarvud sisaldavad (muuhulgas) kõiki reaalarve, irratsionaalarvud kõiki ratsionaalarve, nii nagu mitteeukleidilised geomeetriad sisaldavad eukleidilist – ja mitte vastupidi, nagu paljud kujutlevad –, nii ei saa tervik iial mahtuda sellesse, mis on tema osa. Seda, mille on ilmale toonud Zrínyi, Csokonai, Babits, Bartók või János Bolyai, ei saa kahjustada ei tuli ega raud ega kade aeg ega neutronpomm.

Meie, inimesed, ei näe maailma asjade olemusse. Meil ei ole sissevaadet näiteks vaimutoodete tegelikku ülesehitusse, sellesse, millega on (näiteks) kunstis, muusikas, kirjanduses õieti tegemist. Aga ometi, kui keegi suudab end mõnesse neist sisse elada ja tunneb, aimab, võib-olla selgrooga, mis on olemuslik ütleme Vörösmarty luules, siis ta suudab ette kujutada, isegi kui ta muidu on ebanusikaalne, et – ütleme – ka Beethoveni muusikas on tegemist sama asjaga: ja siis ta võib kohe näha, et seda olemuslikku ei saa hävitada ei aeg ega ruum ega aatomisõda, nii nagu ka mitte täisnurkse kolmnurga kohta käivaid teoreeme või hüperbooli võrrandit. Selles on asi.

[Igal juhul üks asjade olemust kompivaid "asju". Aga selle kõrvale ma pean vähemasti veel ühe visandama.

Ka (vägagi) hävitatavas inimelus on selliseid hävitamatuid, silmaga vaevu nähtavaid asju. (Ma mõtlen sellega, et näiteks sellelgi, mida me võime silmaga näha, asjade, maailma – (kaduval) – väliskujul on alati üks nähtamatu – (jääv) – komponent, täiuslikum sisu.)

Ja mitte ainult geeniused, suurvaimud ei loo midagi niisugust, mis on puutumatu, tühistamatu. Ka näiteks iga lihtne ja tõeline (võimalikult valedeta, vihkamisest võimalikult ärapöörduv) inimelu annab midagi irreversiiblit, lisab maailma midagi (näiteks soojust, valgust, turvalisust enda ümber) – millest ta sageli ise ei teagi. Sel pole nime, meil pole selle kohta sõnu. Aga siis, kui me selle näiteks kaotame või meid matab näiteks pikaks ajaks endasse külm ja pimedus – ja me nimetame selle soojuseks ja valguseks ja turvalisuseks, sest me märkame, et selle kaotamisega puuduvad nüüd niisugused asjad maailmast –, alles siis me hakkame aimama, et see nimega nimetamatu, et see oli meie elus tõelisem kui kõik see, mis on nimega nimetatav. Võib-olla just selles on küsimus, niisugune on asjade olemus. Tühistamatuses, puutumatuses on selle teise riigi nimetu-nähtamatu osa. See asi läheb kaardistatavusest veel kauge- male.]

Iseküsimus, kas "ametlikul" riigil on vaja seda teist, või saab ka tema üksi hakkama nagu too seal pilvedes. Ma ei tea. Ma ei tea ja ei murra selle kallal oma pead. See on tema asi. Ma lõpetan selle, millest ma hakkasin rääkima. See on minu asi.

7.

Ühel viimasel sõja-aastal kohtasin kord 5. liini tuubil täis bussis oma vana Bocskai kõrgema reaalkooli aegset ülemat. Ma olin teda viimati näinud neli-teist aastat tagasi, olin juba igiammune tsivilist, aga ta tundis mind. Nii et oli viisakas talle oma kohta pakkuda.

"Palun stuge... härra kolonel" – pomisesin, väikese ettevaatliku küsiva rõhuga. Ta on vahepeal kindlasti juba kindraliks saanud, aga kui ehk ei ole, siis oleks taktitu teda sellena kõnetada. Ta noogutas.

"Täna. Kindralleitnant," mühatas ta, aga jäi seisma. Nii ei istunud ka mina muidugi enam tagasi. Sõitsime sõnatult, ujedalt teineteise kõrval seistes. Tema ei teadnud midagi minust – kas ma hakkasin inseneriks või õpetajaks, kas mul on perekond, kaheksa last? Kas minust on saanud matemaatik või jooksutreenner? See mind ei häirinud. Ma teadsin, et tema uus aukraad on väga kõrge, et kogu kindralstaabis võib olla ainult paar-kolm temast kõrgemat meest. Ma teadsin, et minu auaste, "Nyugati" kaastöeline, on sellestki veel kõrgem (kuskil mujal). Ma teadsin, kui ka mitte mõistusega (vaid kuidagi teisiti): kui ka tema mind põlgas ja mulle ülalt alla vaatas, polnud mina teda tegelikult kunagi õieti

põlanud. Niisiis kõlkusin ma täieliku hingerahuga tema kõrval tuubil täis autobussis, kui ta äkki ootamatult suu lahti tegi. Ta hingas korraks, nagu neelaks alla lühikese ohke, ja ütles siis, oma endise külma, ebameeldiva häälega:

"Kahju, et te meid maha jätsite, Ottlik." – Ma usun, et mul jäi suu ammuli. – "Meil oleks niisugust meest praegu kindralstaabis väga vaja." – Ma vaatsin talle hämmastunult otsa. – Kes hõljub pilvedes, härra kindralleitnant? – käis mul peast läbi. Ja see kuivetu, kurb, sünge vana sõdur – nagu vastaks mu väljauitlemata küsimusele – noogutas: "Jah."

IVÁN MÁNDY

VANA AJA KOHVIK

" Üks hetk, vana!"

Isa tõusis laua tagant püsti. Ta lükkas end lauaservast kahe sõrmega kergelt ära nagu stardiks. Kui ta välja läks, noogutas ta kelnerile. Kummardus ühe laua kohale, heitis pilgu kellegi ajalehte. Teretas üht tüsedavõitu meest. Viipas ühele kortsus lotendavale vestile. Tubakatüdruk saatis teda oma kandikuga pöördukseni. Ilmselt ütles midagi, sest isa noogutas muiates. Nagu möödaminnes võttis ta ühe sigari ja kadus sellega.

Läks kuhugi, mõtles poiss. Vaatab kuhugi üle ukse, astub kuskilt läbi.

Laual hommikusöögi jäänused. Komplekt-hommikusöögi. Tühjad klaasid kandikul, kooritud munakoored munatopsis. Või-, džemmijäänused.

Tubakatüdruk läks lauast mööda. Naeratas poisile. Kuidagi nii nagu pakile, mille isa on siia maha jätnud.

Naaberlaudadest pöörduti tema poole. Üks halli peaga daam vaatas teda üpris etteheitvalt. "Mis on, poja, täna kooli ei olegi või?" Vana küürus seljaga ajalehemüüja läks lauast mööda.

"Küsin talt midagi?" – Kelner vaatas kuskilt kõrgelt alla poisi poole. "Pildilehte, kus on vutimeeskonnad? Teatriajakirja näitlejannadega? Kumbki ei ole eriti huvitav. Aga ma võin sulle midagi näidata."

See on väike nahkköites raamatuke, nagu toidukaart. Aga niisugune toidukaart, mida ei näidata mitte igale külastajale.

"Külalisraamat." – Kelner lõi hooletu liigutusega raamatu lahti. "Mõni rida või ka ainult nimi. Noh, kes kunagi on siin käinud. Siin on selliseid nimesid, et... ühesõnaga, seda tasub vaadata!"

Vilma Bánky.

See oli esimene nimi. Vilma Bánky! On siin käinud? Siin? Selles kohvikus? Kõndis siin laudade vahel. Kelnerid seisid spaleeris. Kelnerid ja külastajad.

Siis ta istus maha... võib-olla just siia lauda. Kelnerid kummardusid tema poole, aetasid ta ette selle raamatu. Tollal tuli ta juba Ameerikast kodumaad külastama. Kõigis kinodes näidati tema filme. Ta oli tulnud kodumaad külastama ja astus siia kohvikusse sisse. Seal kõrval üks teine nimi. Rod La Rocque. Tema mees. Ta ei tulnud üksi, vaid tõi ka mehe kaasa. Vilma Bánky ja Rod La Rocque astusid koos siia kohvikusse.

Emil Jannings.

Ühes filmis ta mängis portjeed, aga see visati millegipärast välja ja hulkus siis lihtsalt mööda linna.

Nimed, nimed ja nimed. Mõnda ei olnud võimalik väljagi lugeda. Aga seda küll, et Ferenc Lehár. All kuupäev. Muidugi, et millal ta siin käis. Isa oli temaga juba sõjaväekapellmeistri ajast tuttav. Poiss vaatas üles.

Teda ümbritsesid tühjad toolid. Ajaleht ühele lauale visatud. Pintsak toolil. Kortsus pintsak, rippuvate varrukatega.

Poiss tõusis püsti, astus lähemale. Mustunud suitsupits rinnataskus. Ta võttis selle välja, pistis tagasi. Trammipileteid pudenes taskust, igasugu sedeleid.

Ta vaatas kohvikus ringi.

Möödus piljardilauast. Valged ja rohelised kuulid veeresid vaikselt auku. Vaikselt ja käratult.

Ta läks tagasi külalisraamatu juurde. Võttis selle kaenla alla, istus sellega ühte teise lauda.

Otsis Vilma Bánky nime, aga asjata. Kuigi see oli seal olnud, kohe alguses. Esimene nimi. Nüüd oli seal igasugu arusaamatuid varesejalgu. Nagu oleks vahepeal keegi selle raamatu täis kritseldanud.

Ferenc Molnár.

See seisis ühel leheküljel puhtalt, selgesti loetavalt. No muidugi, Ferenc Molnár! Molnár ise! Isa oli ka teda tundnud. Nad olid koos mingi lehe juures olnud, aga siis kirjutas Molnár alles selliseid väikesi artiklikesi, humoristlikke pudemeid lastest.

"Keegi teine ei osanud lastest niimoodi kirjutada!"

Isa seletaks nagu ühe kaugema laua juures. "Ta ei oleks tohtinud muusse puutudagi. Need näidendid... aah, ülespuhutud värk!"

Poiss istus ühte tagumisse looži.

No aga teised? Külastajad? Võib-olla nad on üles rõdule läinud. Või on tõmbunud kaardimängutuppa. Jah, võib-olla, et kohvikukülastajad on sinna tõmbunud.

Ta läks üles rõdule. Väikesed lauakesed. Kummulipööratud toolid. Vaip rulli keeratud, nagu oleks siin just koristatud.

Ta libistas end väikesse külglööži.

Siin istus toimetaja. See kohutavalt range toimetaja.

Lumivalged juuksed, prillid, laual aukartustäratav käsikirjapak. Keegi ei julgenud talle läheneda. Ainult kui ta mõnikord kellegi enda juurde viipas.

"Ta ei öelnud iial sõnagi," ütles isa. "Ainult viipas. Aga see, kellele ta viipas, märkas seda ka seljaga tema poole istudes. Kohviku tagumises nurgas seljaga

tema poole istudes. Ükskõik, kes see ka oli, ta tõusis püsti ja läks toimetaja laua juurde. Ja kõik kohvikus vaatasid seda, kes läheb selle laua juurde."

Poiss istus selle laua taga. Siit oli hea vaadata alla, alumisele korrusele. Bulvaripoolsele osale ja teisele, mis jäi pika kitsa tänava poole. Üksildastele telefonikabiinidele. Sügavikku vajunud, pimedale restoranile. Võimas trepistik viis alla restorani.

Ta kummardus ettepoole, vaatas alla sügavikku. Tõstis sõrme, viipas ühe laua poole. Laua tagant tõusis üks vari ja hakkas üles tulema. Poiss viipas nüüd kohvikuosa poole. Enne bulvari, siis kõrvaltänava poole.

Ta tundis, et nad on ümber laua. Vanad kirjanikud ja noored, maailmakuulsused ja nimetud algajad.

Ta põgenes tualettruumi.

Lükkas kardina eest ja langes korraga niisugusesse pimedusse! Ta käsi liikus mööda seina, otsis lülitit. Kuiv klõpsatus. Ei süttinud valgust.

Heledate laikude hahetus. Kraanikauss ja tagapool see fajanss. Kaks ust, nagu kaks kongi.

Kes seal võib istuda? Keegi seisaks nagu ka kraanikausi ees. Öised toimetajad, kes liiguvad tänaval nagu vanad trammid. Tulevad pärast tööd siia kohvikusse. Tellivad sinki munaga. Kuni tellimist täidetakse, ronivad siia üles. Sigar ripub suunurgas, magavad pooleldi. Agentide ägin, ähkimine.

Ööhulguste, kellest purskavad niisugused jaod! Või kellest ei purska enam midagi. Ainult seisavad fajansi kohal, vahivad enda ette.

Ta läks kabiini, pani ukse enda järel riivi. Ei istunud maha. Vahtis niimoodi seistes üles, sellesse sinakashalli valgusse. Mingi veider valgus tuprus seal ülal. Valgus? Või pigem suits?

Ta oli väljas kraanikausi ees.

Isa pesi käsi nii, et ei vaadanud sinnapoolegi. Aga mõni võttis ette tõelise kümbeluse. Oli ka neid, kes ei teinud kraani lahtigi. Vahtisid oma nägu peeglis.

Vaikuse ja rahu tempel.

Ainult mõnikord hakkas keegi kõhima. Kähinal, lämbudes, vana röga murdis pinnale, ürgaegne kihistus. Teised nakatusid sellest kõhimisest. Ja siis täitis seda paika üksainus suur korin.

Edasi rōdul.

Jälle üks kardinaga eraldatud kabiin. Laudlinad, salvrätid hunnikus. Kortsus, plekilised linad on kokku kogutud, et neid autole laadida ja ära viia. Kui palju plekke! Pruunid soustilaigud... punane vein, must kohv. Laialihõõrutud sigaretituhk.

Üks külastajagi on nagu sellesse kompsu köidetud. Ülbe, jultunud külastaja, kes on palju plekke jätnud. Kes loksutas sousti laudlinale.

Jultunud külastaja köidetakse kompsu. Mustapesukompsu.

Kokkulükatud lauad, toolid ülakorruse keskosas. Nagu oleksid need mööblitükid lükatud siia pärast mingit õnnetust. Ja nüüd nad seisavad siin, omapead jäetult, haavunult. Väikesed roheline kaleviga lauad. Võib-olla kaardimängu-toast. Need pikad, kõrge korjuga toolid aga mõnest klubist.

Siin oli klubi. Kinomeeste klubi.

Üks foto. Kõvakraega vuntsiline isand suitsetab sigarit. Aga kuidagi väga mureliku näoga. Kindlasti kinomees. Kinoomanik. Kinomehed ei vaata iial ühtegi filmi. Sagivad ooteruumis, kübar peas. Sellel siin ei ole kübarat. Võib-olla tal on kino käest ära võetud. Selle sigari veel suitsetab lõpuni, ja siis...

Tegelikult see võis siiski olla pigem kaardimängutuba. Rohelise kaleviga laudade taga istusid mängijad. Mõni polnud siit terve nädala jooksul kuhugi liikunud. Mõni oli niisama korraks sisse astunud ja oli jäänudki siia. Algul veel tormas alla telefoni juurde. "Ma olen tunni aja pärast kodus, noh, ütleme, poolteise tunni pärast?" Kappas veel paar korda alla. Ja unustas siis täielikult kõik muu.

Poiss läks rõdutrepist alla. Pea viltu, käed selja taga. Nagu kuuluks ta mingisse seltskonda. Ainult et teised on natuke ees läinud.

Vägevad katlad köögis. Need põhjatusügavad tumedad õoned avanesid laudadelt. Noad ja kulbid laual. Valge kokaraamat ja põll. Võib-olla just äsja eest ära võetud. Õeldi ehk midagi peakokale, šefile. Tehti ehk mõne toidu kohta mingi märkus. Tema ei öelnud sõnagi. Võttis ainult mütsi peast, võttis põlle eest ja jättis kõik siipaika. Ja ta ei lahkunud üksinda. Koos temaga läksid ka kokad, abikokad ja kokapoisid. Jäid katlad.

Restoranis olid lauad kaetud. Valge linaga lauad, taldrikud, söögiriistad. Valge tanuga salvrätid, taldrikusse vajunud. Maitseained mitmesugustes purkides. Soolatopsid, tuhatosid, hambaorgid.

Restoran ootas külalisi. Aga tegelikult oleks seda katnud nagu mingi hall võrk: see peagu kadus tihedasse, läbitungimatusse hämarusse marmortrepi all. Bordoopunane vaip trepil, bordoopunane vaip restoranis. Aga kõik see kadus hallusse.

Poiss jalutas laudade vahelt läbi. Vaatas üles rõdule. Nagu küünituks keegi üle rõdurinnatise, et tüdinult viibata alla sügavikku.

Akvaariumi tume kuup. Vool on nähtavasti juba ammu välja lülitatud, aga vett ei ole välja lastud. Roiskunud, mudane vesi. Ühe kala jäik, uuriv pilk. Tardunud pilk selles allilmavees.

Ta istus ühte lauda. Poolviltu, nagu kardaks, et keegi midagi ütleb. Istus ümber teise lauda, nüüd juba veidi kodusemalt. Ootas natuke aega. Koputas noaga vastu taldrikuserva.

"Kelner?"

Hääl lendas läbi restorani. Järgnes vaikus.

Ta tõusis püsti, nagu tahaks veel teise lauda istuda.

Ta seisis trepjalal, vaatas üles tühja kohviku poole. Telefonikabiinide poole, kaardimängutoa poole.

Trepistik lõi särama nagu hiilgav sild.

Poiss taganes, haaras lauaservast kinni.

Ülal trepil, peas hõbedane turban, seisis Vilma Bánky! Naeratas, pea kuklas, kui hakkas alla tulema. Tema kõrval ta mees Rod La Rocque. Frakis Rod La

Rocque tõstis käe, lehvitas hooletult. Paks Emil Jannings ruttas neist ette, nagu ei tahaks ta millegipärast Bánky ja La Rocque'iga kokku puutuda. Prillidega Harold Lloyd muidugi võttis selja tagant Vilma Bánkyl käe alt kinni ja nüüd nad tulid juba koos alla.

Frakis ja valgetes kinnastes ilmus nähtavale Ferenc Lehár, kellega isa oli juba sõjakapellmeisteri ajast tuttav. Monokliga Ferenc Molnár pistis käe taskusse. Ta hoidis natuke kõrvale, käsipuu poole. Võib-olla ta tahtis eemale hoida sellest prillidega valgejuukselisest mehest, kellel oli portfell kaenla all.

Toimetaja! Tema ümber tunglesid kirjanikud. Need, keda ta oli enda juurde viibanud, ja need, kes oleksid tahtnud, et ta neid enda juurde viipaks. Need, kelle nime tunti ka mujal maailmas, ja need, kelle nime ei teadnud keegi isegi siin kohvikus.

Ajakirjanikud kappasid trepist alla. Hirmuäratavad agarad reporterid, kes tungisid igale poole, kelle jaoks ei olnud suletud uksi. Kaherealiste uudiste treijad ja need, kellele ei jätkunud kahtegi rida. Praktikandid, keda saadeti õlle ja sigarite järele. Nurgataguste lehtede kaastöölised, väikesed tumedad revolverajakirjanikud.

Kiirustamata astus kummis laubaga konferansjee. Nii endassesüvenenult, nagu oleks ta täiesti ükski. Tema ümber näitlejad ja näitlejannad. Tänavakauplejad. Üks märkmikemüüja ujus just Vilma Bánkyle külje alla. Üks turupoodnik seletas Janningsile midagi.

Nähtavale ilmusid kelnerid. Peakelnerid ja ajalehemüüjad, vanad kelnerid ja pikolod, üks püगतud vurrudega peakelner sõelus trepil küllastajate vahel nii, nagu tahaks just tema kõiki lauda juhatada.

Poiss seisis all, trepi jalal. Ta vaatas valgustatud trepistikku, seda kohvikuküllastajate tulva. Nähtavale ilmusid ikka uued ja uued näod.

Üks ämber veeres trepist alla. Pahur roostes ämber. See lükkas küllastajad enda ees laiali, kui vihaselt alla veeres.

Poiss kargas ligi, et seda kinni püüda, aga asjata...

Tuled kustusid. Küllastajad kadusid.

Kaks redelit kõige ülemisel trepil. Kaks lubjaste õlgadega kõrendikku redelit. Nende taga puldankatte all kohvikulauad, kokkulükatud toolid, ette-tõmmatud kardinad. Nemad aga seisis seal pimedas trepistiku kohal. Seisis ja vahtisid alla sügavikku.

MIKLÓS MÉSZÖLY

ARUANNE VIIIE HIIRE KOHTA

Hiired kolisid sahvrise kahekümmendal detsembril, arvult oli neid viis, kaks emast ja kolm isast. Nad ronisid teisele korrusele mööda raagus metsviinapuud, väädid ulatusid sinnamaani. Sein oli nagu mingi lihaskiu-preparaat ja see võrgustik oli ainus kindel tee keldrist sahvriaknani. Nende rännakul ei olnud erilist põhjust, ainult see tavaline. Toidupuudus, igapäevane söekühveldamise müra ja et ei olnud urg, kuhu oleks saanud pageda. Nende instinktides oli tallel, et kaitstud urgudes on ühtlasi oldud ka täissöönud.

Kelder oli tsemendist, mitte kuskil ühtegi pragu. Suvel olid ühes nurgas olnud puukastid, aga sügiseks need kadusid kuhugi. Jäi süsi. Kui seda kühveldati, pandi ka tuli põlema, ja see sundis neid närviliselt põgenema. Varju leidsid nad ainult söetükkide vahelt. Süsi aga pudenes – ainus asi, mis keldris murenes –, ja see must laviin langes neile kaela kõige ootamatumal silmapilgul. Paljud neist hävisid sel kombel, aga kui paljud, seda nad ei tajunud iial, ainult seda, et nemad elavad veel. Suurem osa neist hukkus näljast. Aga nendegi hävimist ei tajunud nad teisiti kui nende puhul, keda mattis enda alla süsi, ja nii ei nuuskinud nad neid ka kärvanult. Sibasid ükskõikselt neist mööda.

Ühel päeval läks külmaks ja keldrisse tuiskas jäist lund, mis kattis söehunniku pragusid. Kui nad selle valge pulbri peale astusid, vajus see nende all; kui see aga nende kehast üles sulas, tundsid nad kõhualuses vastikut niiskust. See ei teinud mitte ainult jooksmist, vaid ka peitupugemise vaevaliseks. Ja ka elektrivalgus oli lume tõttu eredam. Nagu oleksid lumi ja süsi tahtnud teineteist täiendada.

Kahekümnenda öösel tormas üks isane liistudest raami juurde, kribis mööda seda õuepoolse aknani, jooksis siis tagasi keldrisse ja traavis seal rahutult ringi. Peagi ühinesid temaga ka teised. Nad tuiskasid niimoodi tükk aega edasi-tagasi, ikka jälle sama teed, ikka jälle samas peatudes, nagu sooritaksid nad mingit pealesunnitud ohvritalitust. Ja nad ei teinud seejuures mingit häält. Siis kargasid nad jälle raami juurde. Ronisid rauast tuulutusrestini ja hakkasid mööda lõputuna näivat seina ülespoole liikuma. See kõik toimus mõne silmapilgu jooksul. Neil tuli vastupandamatult ronida, kuigi nad ei tundnud mingit lõhna; ja sein oli tegelikult keldrist veelgi troostitum. Mustaks kuivanud marju pudenes krabinal vähimalgi puudutusel; ja neil polnud aimugi, kas põhjustasid nemad seda kära või miski muu. Aga seda visamalt nad edasi trügisid. Tõsiasia, et nad olid teistesse tingimustesse sattunud, kahekordistas nende vastupidavust, et nad nendest uutest tingimustest võimalikult kiiresti vabaneksid.

Vahepeal oli üks petlik hetk. Pärast esimest korrust jäi nende teele kitsas pragu piki väljapunsunud krohvikihiti. Otsekohe kompasid nad oma jalakestega selle seestpoolt läbi. See oli tõeline urg. Rahunedes puurisid nad end selle põhja

kogunenud tolmu ja veetsid seal öö. Seda kindlat varjupaika omades tajusid nad järgmine päev ka metsviinapuuväätides sein teisiti. Musti marju tassisid nad urgu terve kuhja ja närisid neid oma nõelteravate hammastega peeneks. Nad ka sõid neid, aga nende nälga leevendasid pigem need närimisliigutused. Süvendit, mille nad oma kehaga olid vajutanud, vooderdasid nad lehepuruga. See töö kestis hilise hommikupoolikuni. Lõuna paiku andis uru sein lakkamatust siblimisest järele ja terve krohvilahmakas kukkus koos nende kahe kaaslasega alla õuele. Mõlemad klammerdusid ühe suurema krohvitüki külge, algul ettevaatusest, siis juba hirmuga nagu millessegi, millega ainsana oli seotud värskel turvalisusemälestus. All sügavikus mattusid nad lumme; ja nii jäid nad üles viiekesi.

Nad pilgutasid pimestatult silmi, talvine päike pimestab. Ilma uruta tundus metsviinapuuväätides sein jälle kohutav. Nad ei julgenud tükk aega liigutada. Hiljem jätkasid nad säilinud servakesel lehejäänuste närimist; aga varsti nad taipasid, et enam pole midagi vooderdada, ja neid haaras jälle piinav kihk uuesti teele asuda. Edasi, ja mitte mingil juhul tagasi.

Siis jõudsid nad sahvriaknani. Juba nelja-viie meetri kauguselt tundsid nad, et see on avatud, ja said sellest uut jõudu. Nüüd tuleb veel ainult sinnani vastu pidada – ja siis algab midagi täiesti uut.

Täiesti uut.

Sahver oli väike. Selle seinu katsid laeni ulatuvad riiulid ja kaht vastastikku asetsevat riiulit ühendas raudvarb, mille küljes rippusid mõned vorstid, singid ja peente soolakristallidega kaetud suitsupekk. Väikesel lauakesel toidujäänused. Selle all lainelisest papist kast, täis nartsudega kaetud kartuleid. Akna klaas oli sinine, ja samasugune sinine oli ka ukse aknasilm. See haletav poolhämärus mõjus neisse eriti rahustavalt.

Ühe riiuli ees oli tavatu kujuga kast; võib-olla selleks, et selle otsa ronida. Igal juhul oli tal ka üks eraldatud vahe, nagu laegas, aga selle nad avastasid alles mitu päeva hiljem. Seni nad veetsid öid riiulinurkades. Nad ei osanud algul paljude urgaste vahel valida, vahetasid kohta; tundsid, et need on kõik ühtemoodi sobivad oma valdusse võtta. Rikkalik toitumine ei paarunud neis mitte ainult kindlustundega, vaid ka hooletu kodususega. Nad lausa ujusid turvalisuses, et võivad igas urkas magada. Ja ühtlasi kasvas ka nende iseseisvus. Keldris olid nad pidevalt üksteise järele luuranud, nüüd oli igäühel neist oma eri tee ja ka oma eri hääl. Kord tuhmimalt, kord teravamalt lisisid nad oma piiksumisele väikest vilet, nii et see sarnanes pigem maheda trillerdamisega.

Teinekord segasid nad sinna vaikseid korsatusi ja laksatusi. Aga niisuguse tehnikaga, et kõiki viit oli võimalik eristada. Nagu oleks igasugune oht lakanud olemast, seda sisendas see sinine poolhämärus. Uks avanes harva, ja ka siis eelnes sellele kobistamine. Ja ei langenud kaela ei valget ega musta laviini. Nende juuresolu reetis üks kohalt nihutatud hoidisepurk: sealt pudenes maha krõbisevaks kuivanud puru.

Pärast seda avastust sulges abielupaar kiiresti sahvriukse. Põrandalaudade nagin laskis aga aimata, et nad ei eemaldunud kuigi kaugele, varsti avavad nad jälle ukse ja ootavad tummas liikumatuses kaheldamatut kindlust, vaikset krabinat, paljastust, mis teeb ettevaatuse põhjendatuks. Ja kaitsmise õigustatuks. Aga ei kostnud kippu ega kõppu. Selle peale nad klõbistasid noateraga vastu purke. Põtkisid riuleid altpoolt. Sahistasid paberalustega. Ka see ei andnud tulemust. Selgus aga, et siin ei tegutse mitte üks hiir, vaid mitu, võib-olla terve perekond. Perekonnajagu hiiri on aga juba niisugune asi, mis äratab vastikust. Ja vastikust tundes jätkasid nad klaperjahti ja lükkasid akna pärani: kui nad õue põgenevad, siis on hädaoht esialgu möödas – ja üks siis mõtleb midagi välja.

Aga hiiri ei ilmunud ka nüüd nähtavale. Hirmunud kükitasid nad oma peiduurgastes, kõik viis ise kohas, kuigi nad oleksid parema meelega koos kõssitanud, pead üksteise kõhu alla pistes. Lõpuks kostis kaks paugatust: nende ees suleti nii uks kui aken.

Natukese aja pärast andsid nad üksteisele ühesuguse vaikse piiksumisega märku ja surusid end kõige ülemisel riulil kobarasse, nii suurel pinnal nagu kaks tikutoosi. Ja nad ei liigutanud enne, kui uks uuesti avanes. Siis jooksid nad mõistetamatu kiirusega teise nurka, ja paber krabises nende jalge all. Seda krabinat oli juba hästi kuulda. Korra tuli uuesti jutuks, et võib-olla katsuks neid siiski välja ajada, aga sellest loobuti. Nüüd otsustati juba lõksu kasuks. Lauale seati üles pooliku pähkliga toetatud lillepott ja kõik kättesaadavad toiduained kaeti klaasiga. Ja kõik, mis varval rippus, kinnitati sinna nõõri asemel peene traadiga.

Siis jäi sahver kuni järgmise päevani vaikseks. See vaikus tegi nad uuesti usaldavaks. Nad käisid oma eri radu, vilistasid ja tundsid end pareminigi kui enne: aken oli suletud, ei olnud enam nii külm. Täiskõhuga ei torganud kohe silma, et kõik söödav on klaasiga kaetud. Nad rahuldusid paberi närimisega, närimine leevendab janu. Poolikut pähklit ainult puudutas üks neist, mille peale pott kopsatas alla, aga pehmelt. Kõhuga emane ei saanud lihtsalt aru, kuhu see pähkel nii kiiresti kadus.

Teisel päeval algas uuesti kopsimine; sahvriaknale naelutati traatvõrk.

Aga enne vaadati üle lillepott. Tõsteti ta allapistetud pappkaanega üles ja viidi WC-sse. Pott valmistas pettumuse. Aga ka niimoodi tühjana oli ta kahtlustäratav. Nagu oleks seal hiir sees olnud, ja nüüd enam ei ole. Oli ta ehk ära põgenenud? Naeruväärne. Ja siiski ei saanud selle üle naerda. Imeliku võõristusega asetati pott tagasi lauale nagu mürgitops, mis oli küll puhtaks pestud – aga siiski ei voi teada.

Traatvõrgu ülesseadmine võttis tükk aega. Ruum oli kitsas ja ka ust ei saanud lahti jätta, et hiired ei põgeneks esikusse. Väikesed naelad pudenesid kogu aeg maha. Küünarnukk, ranne kopsas alatasa vastu aknaraami. Traatvõrgu serv torkis nagu nõel ja tungis küüne alla, tuli väljaimbuvat verd imeda. Aga lohutas mõte, et see võrk on täiuslik lahendus. Sahver saab värsket õhku ja putukaski ei pääse enam sisse. Ja ükski hiir ei saa enam välja. Lõpeks see jaht juba kord,

siis on mure murtud. Kiiresti ja lõplikult. Tegelikult nii on humaanne. Ja enne ei tasu koristadagi, küll pärast jõuab. Pärast on siin jälle kord ja puhtus. Jäle, et igal pool on nende jälgi; ka seal, kus ei ole näha, võib nende mustust aimata. Ja see hais. Koristamise lõhn on nagu puhas südametunnistus.

Hiired vaevas see pikaleveniv tülitamine ära. Alles pärast pimenemist söandasid nad välja tulla. Nurgad, kuhu nad olid pugunud, tundusid nüüd juba palju vähem turvalised. Nõutult käisid nad ümber akna. Võrk üllatas neid. Nad tundsid teravat õhku, ja ometi ei saanud sealt läbi tungida. Mitte et nad oleksid põgeneda tahtnud, aga neil tuli kogeda, et siitkaudu ei pääse enam kuhugi. Võib-olla kuskilt mujalt.

Kaks kõhuga emast hakkasid kõige enne nälga tundma, aga nad leidsid ainult mõned raasukesed. Lillepotiga läks neil nii nagu eelmine päevgi; pätkel kadus, enne kui nad oleksid saanud seda süüa. Nad ihkasid urgu, õige pisikest urgu, ja loobusid ikka enam üksikult ringi jooksmast.

Siis avastas üks isane tavatu kujuga kasti laekavahe. Ja see täitis neid korrapealt õhinaga. Miks see on parem kui ükski senine urg, see käis üle nende instinktide leidlikkuse. See oli parem. Ja välismaailmast viis sinna kääneline koridorikäik. Nad asusid seda otsekohe vooderdama. Rebisid ja kandsid kokku paberitükke ja kaltsuribasid, mis nad kartulikastist leidsid. Kolm päeva kestis pesa valmistamine, ja sel kolmel päeval ei tülitatud neid eriti. Aga ega nad ka ei kuulnud palju seal sügaval laekavahes. See oli kindel varjupaik suureks talveuneks.

Uru viimasesse soppi seadsid end sisse kaks emast. Neil läks liikumine ikka raskemaks. Nad magasid, loivasid natuke ringi ja jäid jälle magama. Mõnuses soojuses rahuldas neid ka väiksemgi raasuke. Lillepotti käisid nad iga päev vaatamas, nad lootsid visalt, et ükskord nad saavad sealt selle pätkli ikkagi kätte. Kuivõrd nad aga ei pääsenud sellele kuidagi ligi, sai sellest mõne aja pärast nende ainus huviobjekt, see oli nende jaoks midagi tohutut ja ammen-damatut. Kui nad oleksid saanud selle oma pessa tirida, siis nad ei oleks sealt ehk enne kevadet nina välja pistnud. Aga siiski valis ka vana isane juba mugavama tee, et sellele ligi pääseda: mööda lauajalga ei jaksanud ta enam üles ronida, libises nõrkusest tagasi. Selle tõttu võttis temas ükskord võimust ootamatu raevuhoog. Ta ajas oma piiksumisega kaaslased nii ärevile, et lõpuks vinnasid end kõik aknalauale ja kraapisid võrku. Unustades ära pesa, tahtsid nad meeletult välja murda. Siis rahunesid nad jälle ootamatult ja tõmbusid tagasi. Ainult kõige väiksem mitte. Jooksuhimu ei tahtnud temas taltuda, ta tormas otsejoones lillepoti juurde ja kahmas pooliku pätkli järele. Pätkel lendas kõrvale, tema aga jäi lillepoti alla. Pätkel vedeles laual terve selle öö, selle oleks saanud ilma ohuta ära süüa, aga tema kaaslased ei liigutanud end hommikuni. Siis aga oli juba hilja, lillepott viidi koos pätkliga WC-sse. Sealt kukkus surnult välja hiiremaimuke. Talle tõmmati vesi peale. Ta ei olnud niigi suur kui niidipool.

See hämmastav väiksus sünnitas mõtte, et tuleb teistsugust meetodit kasutada. Lõppude lõpuks, kes teab, palju neid veel on? Ja kui kõik on nii väikesed?

Tuleb kõiki eraldi oodata, kuni nad lillepoti alla satuvad? Kui ta oleks suurem olnud, siis nad poleks võib-olla väävlipulgale mõelnudki. Suur keha on kuidagi saavutatavam tulemus. Saak, mis võetakse kirbule. Nii aga on see ainult kärbsejaht, millel pole algust ega lõppu. Korraga ähvardas see väiksus invasiooni õudusega. Ja võib-olla on veel väiksemaidki?

Mürgile ei saa lootma jääda, seda enamasti ei puudutagi. Väävlisuits on aga põhjalik ja kiire. Kahju, et see varem meelde ei tulnud. Et mõju oleks kindel, süüdati korraga kaks pulka lillepoti põhjal. Siis viidi kõik toiduained minema ja topiti uksepraod kinni.

Hiired ei tundnud tükk aega midagi, suits ei imbunud nii kergesti pesani. Kui terav ving neile ninna lõi, pistsid nad pead instinktiivselt kokku. Jäid ootama. Mõne hetke pärast tormasid aga pimesi mööda barrikadeeritud käiku välja – ainult üks emane ei liigutanud. Aga see ka mitte kohkumusest või kavalusest; ta oli lihtsalt rammetum kui teised. Tal hakkas kätte jõudma kahekümne neljas päev, sellal kui teisel emasel oli alles viieteistkümnes päev käsil.

Tema kolme kaaslast tabas väljas imelik muutus. Kõigepealt tiirutasid nad kiiresti ümber kasti, siis ronisid lauale, järjest kõigile riulitele, kõige ülemiseni välja, ja otsisid kõikjalt tiirutades pesa sissekäiku. See tiirutamine oli kogu nende tarkus. Ja nad tundsid endas järjest taltsutamatumat jõudu. Kui nad omavahel kokku pörkasid, löid nad teisele hambad sisse ega lasknud enam lahti, tiirutasid kokkupõimunult edasi. Ja siis äkki nõrkusid nad peaaegu korraga. Seal, kus see nõrkus neid tabas, jäid nad väriseva peaga siruli ja hakkasid ikka pikemaks venima. Nad venisid uskumatult pikaks. Ja siis kukkusid nad kõik kolm kiirelt tõmmeldes riulilt alla.

Peagi avanes uks. Kannatamatus teada saada, mis on tulemas, kannustab kõigil niisugustel puhkudel. Hõrenevas suitsus hakkas otsekohe silma kolm laipa. Sissekäigu juurest pühiti kohe kühvli peale kaks neist, aga kolmas lamas kaugemal, oleks tulnud põlvili laskuda, et selleni küündida. See jääb järgmiseks korraks, mõeldi ja suleti kähku uks, et hais ei leviks korterisse.

Alles mitme tunni pärast tuldi uuesti vaatama, käes väike jõulupuuküünel, mis oli puu otsast võetud; kohvikeetja oli korgid läbi lasknud.

Oma jahmatuseks leiti kolmas laip ülalt laua pealt, vigastatult, pooleldi äranäritud peaga. Nii et ta oli ennist elanud ja oli vahepeal lauale roninud. Ja vähe sellest, mõni neist oli suitsu üle elanud! See pöörak tegi võitluse julmemaks. Mürgitas selle arupidava kahetsuse, mis kogu seda ettevõtmist oli saatnud, lillepotist väävlipulkadeni. Kahetsus muutus neis korrapealt pahameeleks, vihaks. Aga nad ei otsustanud enam midagi uut, oli juba õhtu. Küll homme.

Teine emane koges sel öösel esimest korda, mis on üksiolek. Seni oli neid ainult järjest vähemaks jäänud, mis on tavaline. Nüüd oli ta ainus hiir maailmas. Ja ta ei pugunud enam tagasi pessa. Istus traatvõrgu ette aknalauale ja konutas seal terve öö. Hommikul leiti ta sealt külmununa.

Nüüd tuli veel ainult kindlaks teha, ega neid rohkem ei ole. Ja lauale jäeti värske juustutükk. Kui sellele tekivad hambajäljed, siis tuleb veel üks väävlipulk põlema panna; kui ei teki, siis võib hakata soodavett soojendama.

Koristamise kätte jõudis järg uue aasta teisel päeval. Siis avastati ka pesa. Ei tahetud oma silmi uskuda: laekavahest raputati välja kaks labidatäit kaltsuja paberiprahti. Seda näidati ühele külaliselegi. Kohutav. Nad on siin põhjalikult talvituma valmistunud! Tahtsid siin poegida. Ja viiest vähemasti kolm olid emased – vähemasti kolm!

See teema köitis neid tükk aega. Nad kujutasid ette, mis oleks võinud juhtuda. Tegid arvutusi. Emane sünnitab kahekümnendal – kahekümne neljandal päeval pärast pulmi kuus kuni kaheksa poega. Ja ta sünnitab viis-kuus korda aastas. Nii on ühel järglasi kolmekümne ümber. Ja sellest kuuest kuni kaheksast järglasest on vähemasti pooled emased – ja need jälle samamoodi... Võimatu on lõpuni mõeldagi, saab ainult üles joonistada nagu sugupuu. Ja lõpuks ei saa enam joonistadagi, ainult abstraktsete märkidega tähistada, arvudega, millest igaüks elab ja jaguneb veel edasi. Geomeetiline progressioon.

Jah, see ta on. Geomeetiline progressioon. Ja korraga pillutasid nad seda väljendit nagu mingit ootamatult leitud kallisarva. Ja sellega oli ka puhta südametunnistuse tasakaal jalule seatud, ümberlükkamatuks matemaatikaks peenenenud.

KÁROLY SZAKONYI

KÕIK RUTTAVAD KOJU

Me tahtsime juba kinni panna, lõunast peale oli vähe külustajaid käinud; ma seisin tegevusetult ukse juures, vahtisin läbi kardina tänavat, bussipeatust; niimoodi läbi valge riide jättis sõidutee ja kogu ümbrus mulje, nagu sajak lund, kuigi ilm oli juba mitu päeva olnud hall ja porine. Jõe poolt tõusis udu. Bussilt maharonivaist inimestest ei põiganud ükski õlut või kohvi jooma nagu tavaliselt, kõik rühkisid oma kaubamajapaberis pakkidega kodu poole. Mõni tassis alles nüüd kuuske. Need olid igavesed rääbakad, mis veel järele olid jäänud – viimasel päeval. Minul oli juba kaks nädalat kuusk kodus, ostsin selle turult ja riputasin meie viienda korruse aknast välja külma kätte, tõmbasin ta alles täna hommikul sealt tuppa, et naine saaks ta ära ehtida. Kõige eest tuleb aegsasti hoolt kanda. Olen selle juba selgeks saanud. Olen omajagu elanud, elu on mind õpetanud, et tuleb kõik õigel ajal muretseda, mida sul vaja läheb. Ma ei armasta rabelemist ja ebakindlust ka mitte väikestes asjades. Panin juba värvilised elektriküünladki valmis, korralikult, mullusest karbist. Õhtuks tule-

vad meile lapsed kahe väikese lapselapsega. Mul on neile ostetud ehitusklotsid, pildiraamatud, nukk, mänguraudtee, kõik mis vaja. Mulle meeldib väga see jõulumeeleolu, pidulik õhtusöök, ma armastan kuuselõhna toas ja seda, kuidas küünlad põlevad. Ja meil on väike sõim, selles väike kipsist Jeesuke ja tema ümber kipsist Maria ja Joosep, ja kolm kuningat, karjused, kõik kipsist, üle värvitud, ja üks kipseesel, kipsilehm – ühesõnaga kogu Petlem, punase tsellofaanpaberi taga saab väikese taskulambipirni põlema panna, väga ilus. Ma lähen alati härdaks, sest see tuletab mulle meelde mu lapsepõlve. Siis paneme peale "Püha öö", poeg tõi selle plaadi ühel aastal, seda mängime alati, kui säraküünlad põlevad, ausõna, ma lähen härdaks, nutt pitsitab kurku, südant täidab nii hell tunne. See mõlkus mul meeles ja see, et noh, varsti on aeg niikaugel; tüdruk leti taga lülitas kell viis kohvimasina välja, ülemus tegi kassat, taga, ungari saalis, olime tuled juba ära kustutanud, ühe sõnaga valmistusime just sulgema, kui see mees sisse astus.

Ma mõtlesin, et ta joob midagi ja tõttab siis ka koju nagu kõik teised.

Pagan teab, kui vana ta võis olla, ei noor ega vana; ei jätnud just jõuka mehe muljet, pealegi olid tal juuksed õlgadeni, ta oli kõhn, luine; habe, vuntsid udust niisked ja pulstis. Ta jäi uksele seisma, vaatas enne mind, siis tüdrukut, noogutas, tõmbas hõlmad koomale; viivitas seal, nagu oodates, et teda südamlikult vastu võetaks. Ma läksin leti juurde, et kiiresti valmis saada, kui ta midagi tellib, aga ta ei teinud suudki lahti.

– Kohvi ma ei saa enam teha, teatas tüdruk.

– Kohvi meil ei ole, ütlesin vennale. – Me paneme kohe kinni. Mida ma võin tuua?

– Kas ma võin istuda? küsis ta vaikselt.

Istuda ta muidugi võis, me olime ju veel lahti. – Palun, ütlesin tusaselt. Ma mõtlesin, et ta märkab seda. Aga ei, õnnelikult, nagu oleksin talle kõige lahkema näoga kohta pakkunud, võttis ta istet ühe laua taga radiaatori lähedal.

– Mida ma võin tuua? küsisin kiirustades.

Ta tõstis vagura pilgu – noh, tunnen ma neid vaguraid pilke! Ma olen palju veidraid vendi näinud, kes olid algul nii vagurad.

– Veini, ütles ta.

– Meil on ainult pudeliga.

– Nojah.

– "Abasári", "Furmint", "Leányka".

– Punast ei ole?

– On ka punast.

– Siis ehk seda.

– Anna üks "Kékfrankos", ütlesin tüdrukule.

Tüdruk võttis riulilt pudeli, isegi ei pühkinud seda, lihtsalt ulatas mulle. Tõmbas suu kõveraks, et just nimelt see veel puudus.

Viisin veini kandikuga lauale. Kallasin klaasi. Ise mõõtsin teda seejuures hindava pilguga – ta soojendas end, kaks kätt kaenla all, silmad kinni; kui ma pudeli lauale panin, vaatas ta üles ja võttis naeratades klaasi.

– Jooksite ehk minuga?

Ma läksin juba leti juurde tagasi, kui ta seda küsis. Nägin, et tüdruk oleks soostunudki, aga ma jõudsin temast ette:

– Ei, mu härra, suur tänu.

Sest ma olin midagi märganud. Olin märganud, kui ta klaasi võttis.

– Ma oleksin tahtnud, et... üritas vend ujedalt.

– Ei, mu härra, ei! ütlesin otsusekindlalt. Ma viipasin tüdrukule, et ta tuleks lähemale. Ta kummardas üle leti. – Vaata, missugused ta käed on!

Tüdruk heitis pilgu üle mu õla.

– Näed?

– Temaga on midagi juhtunud, ütles tüdruk jahmunult.

– Eks ole!

Ma pöörasin ringi; arvasin, et vend on käed jälle kaenla alla surunud. Aga ma eksisin. Ta istus sirgelt, kaks rusikat laual, tõsi küll, nii ei olnud praegu näha ei käeselga ega peopesa, ainult kaks rusikas kätt.

– Ma oleksin tahtnud, et te jooksite minuga, ütles ta sõbralikult.

Ma vaikisin. Tüdruk minu selja taga toetus küünarnukkidega letile. Mees vaatas nüüd teda. Noh, vaata aga pealegi, mõtlesin endamisi. See plika on hoopis teistsuguste sellidega harjunud. Näeksid sa vaid tema poisse, mõtlesin ma. Või tema poiste autosid. Näeksid sa neid, kes siin tema pärast letile nõjatuvad. Ta oli ilus tüdruk, alles hiljuti ühest südalinna kohvikust üle toodud. Ma pole küsinud, mispärast, see oli ülemuste asi. Ta tõmbas mehi ligi oma sügava väljalõikega valge pulloveri ja miniseelikuga. Ka mina vahtisin igal võimalusel ta rindu. Ta värvis end kõvasti ja kulutas juuksuri ja kosmeetika peale terve varanduse. Kui ta seal mu selja taga letile toetus, tundsin igasuguseid peeni lõhnu. Aga mina ei ole enam noor. Ja üldse ei huvitanud mind praegu muu kui kohviku sulgemine.

– Asi on selles, et mul pole kuhugi minna, ütles mees.

– Ei ole? küsis tüdruk ettevaatamatult.

– Mul ei ole kedagi. Kas me ei võiks tänast õhtut koos veeta?

– Minuga küll mitte, naeris tüdruk napilt.

– Ma mõtlen kõik koos. Kolmekesi.

– Te teete nalja, ütlesin ma jäigalt.

Ta ei vastanud kohe. Vaatas selle oma võltsvagura pilguga.

– Arvate, et ma teen nalja? Ma küsisin täiesti tõsiselt.

– Just nimelt teiega! turtsatas tüdruk. – Pealegi on täna jõululaupäev.

– Pealegi? küsis mees pilkliku rõhuga.

– Jah, pealegi! Te ehk ei tea, et jõululaupäeval ruttavad kõik koju.

– Aga ma just ütlesin, et mul ei ole kuskile minna.

– See on teie mure.

– Arvate?

Mul sai sellest villand.

– Jooge nüüd, härra, jooge! Kui see teile üldse veel head teeb, et te joote. Tehke ruttu, kui ma tohin paluda.

– Ega te ei taha mind ära ajada?

Ma vaikisin, sest kõige parema meelega ma oleksin kähvanud, et muidugi!

– Ühesõnaga, te ei taha mind oma seltsi? Isegi mitte sellel sinasel päeval?

– Ei, mu härra, me ütlesime juba.

Mind tegi kohutavalt närviliseks, et ta lihtsalt istus seal ega mõtelnudki oma veini juua.

– Ja mis saab, ütleme, nendest, just sellel sinasel õhtul, kellel ei ole kuhugi minna? Ma küsin teilt, pöördus ta tüdruku poole.

– Kust mina tean!

– Teid see ei huvita?

– Ei huvita, naeris tüdruk närviliselt.

– Te arvate, et sellest ei ole mõtet rääkidagi?

– Mind see ei huvita, ütles tüdruk.

– Mis teid siis huvitab?

– Teate, mu härra, me ei ole kohustatud vestlema, ütlesin mina. – Ja me peame kohe kinni panema.

– Kuhu te ruttate?

– Tuleb siia ja hakkab norima, vaatas tüdruk mulle otsa.

– Mitte sinnapoolegi, ütles mees naeratades. See naeratus oli ärritav. – Ma tahaksin ainult teada, kuidas see maailm on sisse seatud.

– Ja meie käest? Just minut aega enne kinnipanekut?!

Vend vaikis, aga ootas vastust. Tüdruk läks liimile.

– Hea küll! Maailm on sisse seatud nii, et igaüks võib siin läbi lüüa. See on väga tore maailm! Isegi kui see teile millegipärast ei meeldi, eks ole? See õpetab osavaks. Kes läbi ei löö, see süüdistagu ennast. Ja ärgu norigu nendega, kes on õnnelikumad!

– Aa, ühesõnaga nii?

– Me ei saa sinna midagi parata, et te olete üksi. Ja kui teil millegipärast ei vea, siis ärge arutage seda meiega.

– Sest teid see ei huvita, eks ole?

– Ära seleta temaga, ütlesin tüdrukule. Mul oli sellest juba kõrini. – Teate, mu härra! astusin ma vennale lähemale. – Te võite õnnelik olla, et me ei ole ülearu uudishimulikud. Ma loodan, et te mõistate, millele ma vihjan?

Noh, see süütu pilk! Ma vihastasin.

– Olge õnnelik, et ma ei küsi, miks te käed verised on!

Ta ei sattunud segadusse. Tõstis aeglaselt käe ja avas peopesa.

– Te mõtlete seda?

Keset käelaba oli sügav haav.

Tüdruk kiljatas.

– Ma ei küsi, millest see on. Kuigi ma võiksin seda teha, ütlesin ma.

– Teiesugusest võib kõike oletada. Aga ma palun ainult, jooge oma vein ära ja lahkuge!

Mees ei võpatanudki, tõstis ka teise käe üles.

– Sellel on ka haav! hüüatas tüdruk. Tema hääles, kuigi see oli kohkunud, võis tabada ka kaastunnet. Vend märkaski seda ja noogutas tänuliku naeratusega. Mu kannatus oli katkemas, aga ma hoidsin end vaos.

– Teie haavad ei huvita mind. Ma ütlesin juba!

– Kuigi võiksid huvitada.

– Ma ei taha teie asjadesse sekkuda. Ma kordan, ma palun ainult...

– Kuigi võiksite sekkuda. Ainult et mitte nii, nagu teie mõtlete.

– ...ma palun ainult, jooge ära, makske ära ja...

– Te ei aimagi, mis haavad need on?

Ma tundsin, et ma olen ärritusest lubivalge. See veel puudub! Ma sundisin end rahulikuks.

– Ei, mu härra. Võib-olla et te olete end ainult juhuslikult vigastanud. Aga võib ka olla, et te olete millegagi hakkama saanud ja et need haavad ei ole juhuslikud,...

– On valus? küsis nüüd tüdruk murelikult. – Kas me ei saaks midagi teha?

Ma vaatasin tüdrukule otsa: – Meie ei ole neid haavu näinud! Meid ta millessegi sisse ei mäsä!

Ma rääkisin nii valjusti, et ülemus tuli tagatoast vaatama.

– Mis viga on, palun?

– Ei midagi, ütlesin ma niisuguse häälega, et ülemus saaks aru, et ma tahan teda häirivast vahejuhtumist taktitundeliselt säästa. – Härra tahab just ära maksta ja lahkub. Me paneme kinni.

– Jah, me paneme kinni, kordas ülemus masinlikult. Ta heitis pilgu külastaja poole ja nägi venna ikka veel üleval hoitud, haavaga kätt. Ta vaqatas. – Klaa-sist?...

– Ei, ei, pole midagi... – Ma tõmbasin ta kõrvale ja rääkisin kiiresti kõik ära. Ta vahtis samal ajal venna poole, ja kuni ma talle seletasin, haaras mul pintsakust.

– Vaadake sinna! Särk... Külje pealt!

Kui ma selja taha vaatasin, nägin ka ise: mees oli hõlmad laiali tõmmanud, nii et paistis särk ja särgil üks punetav plekk.

Ülemus viipas tüdruku enda juurde.

– Tuleks politseisse helistada.

– Praegu? Ei maksa! rahustasin teda. – Ega nad ei rõõmustaks, et niisugusel päeval... teate küll, jõuluõhtul... ja meil oleks sellest ka ainult tüli. Pere juba ootab... tont võtaks, et ta just siia pidi tulema!

– Hea küll, ütles ülemus. – Aga visake ta siis kähku välja.

Ta ruttas tagasi oma tuppa.

Me läksime tüdrukuga leti juurde.

Vend tõusis püsti, hoidis oma kätt ikka veel üleval; nüüd oli hästi näha ka verine särk.

– Need haavad, alustas ta vaguralt, aga tüdruk kiljatas.

– Minge minema!

Ma kirjutasin kähku arve ja hoidsin seda mehe nina all.

- Kolmkümmend kaks nelikümmend! Ja lahkuge, sest me paneme kinni!
 - Ma tahan ainult meelde tuletada...
 - Ärge tahtke midagi!
 - Mu kätel, külje peal ja jalgadel... Sellel sinasel õhtul...
 - Olge õnnelik, et me sellel sinasel õhtul ei taha teie asjadest midagi teada!
- Olge õnnelik, et just niisugusel õhtul... saite aru? Teinekord te nii kergesti ei pääseks! Kolmkümmend kaks nelikümmend, ja teie alandlik teener!

Vend taganes ja laskis lõpuks käe alla. Luges raha lauale. Me ootasime vaikides. Ma ei tahtnud teda jõuga välja visata, kuigi ma olin juba niikaugel. Ta taganes ukseni. Me seisime leti juures, ta vaatas meid ikka veel selle vagura, anuva pilguga. Ma arvasin, et ta tahab veel midagi öelda, sest ta suunurk tõmbles paar korda. Aga ta läks sõna lausumata minema.

– Noh, nüüd kätku uksekate alla, ütlesin.

Tüdruk aitas koristada. Pudelist puudus ainult see detsiliiter, mis ma olin välja valanud. Seegi oli klaasi jäänud.

- Läks minema? vaatas ülemus üle ukse.
 - Ei joonud veinigi ära, näitasin ma.
 - Homme müüme maha, korkis ülemus pudeli kinni ja pani külmutuskappi.
- Homme suures saginas.
- Oli üks hetk, kus ma tundsin talle kaasa, ütles tüdruk vaikselt.
 - See on nii teie moodi, Veronika, naeris ülemus. – Te olete võimeline isegi niisugustele tüüpidele kaasa tundma.

Ja selle peale me naersime, pärast seda närvipinget kuluski väike naer ära. Väljas oli vastik udu. Me istusime ülemuse autosse, tüdruk ette, mina tagumisele istmele. Kui me parkimisplatsilt välja keerasime, piilus autoaknast, kas ma näen teda veel kusagil. Aga ta oli kadunud. Oli jäljetult kadunud, sest ma ei näinud teda kuskil.

Noh, ja hästi köetud autos oli mul ka juba natuke rahulikum tunne.

PÉTER ESTERHÁZY

ILUS ON SURRA ISAMAA EEST

Kui valvurid sel aprillikuu koidikul, mis oli keisri dekreediga määratud hukkamise koidikuks, kongi astusid, põlvitas noor Esterházy maas ja palvetas, käed kõvasti risti pandud. Ta pea oli sügavalt kummargil, heledad juuksed olid ette langenud ja lasksid näha pikka peenikest kaela ja kraeta linase särgi alt esiletungivaid selgrootülisid. Valvurid jäid hetkeks seisma – siin rääkis üks krahv Jumalaga, ja see leiti olevat küllaldane põhjus, et unustada Hispaania rituaali ranged eeskirjad. Ka vaimulik astus tagasi ja surus palveks põimitud sõrmed tummalt kokku; ta peopesad higistasid ja jätsid brevaariumi elevandiluust kaanele reetlikke jälgi. Roosikrantsi suured, õlipuumarju meenutavad helmed pörkasid hääletult kokku. Ainult vägev võtmevõru kõlksatas ühe valvuri käes paar korda, ebaühtlaste ajavahedega.

– Aamen, sosistas noormees, lõpetades hommikupalve. Ja lisis siis valjusti:
– Andke andeks, isa!

Sel hetkel hakkasid nagu käskluse peale põrisema trummid, pahaendeliselt ja monotoonselt nagu vihmaadu.

Üks punase näo ja puhmas vuntsidega husaariohvitser kahe tema kõrval seisva horvaadi ulaani pika püssi raamis hakkas ette lugema kohtuotsust. Tema kähe hääle kajas kongis tuhmilt. Otsus oli range ja halastamatu: poomissurm. See noor aadlik oli, relv käes, osa võtnud ühest neist veristest, julmadest ja lootusetutest rahvaülestõusudest, mis oma oskamatu ja ennustamatu puhkemisega aeg-ajalt keiserlikku impeeriumi vapustasid, et neid siis peagi samasuguse ootamatuse, julmuse ja lootusetusega alla surutaks. Tema päritolu ja perekonna kuulsat nime hindas kohus raskendava asjaoluna – noormees ei olnud reetnud mitte ainult oma valitsejat, vaid ka oma seisust. Kohtuotsus pidi olema hõiatavaks eeskujuks.

Hukkamõistetud ei eristanud kuigivõrd üksikuid sõnu selles kõne monotoonses voolus, mis trummipõrinana tema kõrvus kõlas. Aeg jäi seisma. Minevik, olevik ja tulevik voolasid kokku, trummid põrisesid, tema oimukohtadel kajasid rahutu tusklemisena vastu edukate lahingute, võidukate sõjakäikude ja rünnakute kauged hääled ja üks teine trummipõrin, millega mustas rüüis sõdurid olid saatnud omal ajal mitte tema, vaid teise, ühe võõra surma. Hoolimata oma east (ta meenutas pigem äkki väljakasvanud poissi kui küpset noorukit) oli ta juba näinud verd ja oli juba seisnud silmast silma surmaga, aga mitte iial veel niimoodi, mitte iial sellele nii lähedal. Ja just see lähedus, kus ta tundis surma hingust oma paljal kaelal, see moonutas tema teadvuses tegelikkuse pilti – nagu astigmaatilisele silmale muudab eseme lähedus selle piirjooned veel ähmasemaks. Tema jaoks oli nüüd tähtis ainult üks asi – sest

tema maailmas oli ausa elu kõrval kaalu ainult ausal surmal – : säilitada väärikust, mida ühelt Esterházylt niisugusel silmapilgul oodatakse.

Öö oli ta veetnud virgelt. Silmad oli ta aga sulgenud ja tema huulilt ei olnud kostnud ühtegi ohet, et valvur, kes silma vastu ukseauku surub, võiks tunnista: hukkamõistetud magas sügavalt, nagu ei valmistukski ta surmaks, vaid laulatuseks. Ja mingis pentsikus, äravahetatud ajalises järjestuses tundis ta JUBA NÜÜD, kuidas valvur ohvitseride kasiinos jutustab:

– Mu härrad, see noor Esterházy magas täna öösel sügavalt. Ühegi ohketa. Nagu ootaks teda laulatus, ja mitte hukkamine. Ma annan ohvitseri ausõna! Mu härrad, avaldame talle tunnustust.

Ja on kuulda (ta kuuleb) ka kristallklaaside kõlinal.

– Prosit! Prosit!

See nägemus surmast, see võidukas heitlus oli talle terve hommiku toeks olnud. Palvetamisega säilitas ta meelerahu ja talitses, hambad ristis, sisikonna ja närvi kiudude argpükslikku värinat, neid tahte reetureid: ta kinnitas oma mehlist vaprust perekonnalegendidega. Seepärast ei palunud ta, kui temalt küsiti, mis on ta viimne soov – ja see toimus vastavalt määrustiku halastavaile eeskujudele –, klaasi vett, et kustutada sisikonda kõrvetavat tuld, vaid ühe sigareti, nagu kunagi ammu üks tema esivanem, kes palus näputäie tubakat, mille ta siis läbinäritult timukale näkku sülitas.

Ohvitser lõi kannad kokku ja ulatas talle oma hõbedase sigaretitoosi. (– Härased, ma annan ausõna, et ta käsi ei värisenud niigi palju kui minu käsi praegu seda klaasi hoides! Prosit! Prosit!) Suits tuprus violetselt nagu koit tõusva päikese esimestes kiirtes, mis langesid kongi poolviltu nagu pühakute krüpte kujutavatel vanadel maalidel. Hukkamõistetud tundis, kuidas see suits, see värelev illusioon, ründab hetkeks tema jõudu, võtab ta oma võimusesse, nagu ükskord ammu kuskilt kaugelt kostev pillihääl pustas, ja seepärast ta viskas sigareti kähku maha ja kustutas selle husaariaapaga, millelt kannused olid juba ammu maha võetud.

– Mu härrad, ma olen valmis.

Ta valis meelega selle sõdurlikult lihtsa ja käsklusena lühikese lause, mis oli jahe ja paljas nagu tupest tõmmatud mõök ja mis pidi kõlama paatoseta, peaaegu märgusõnana, nagu ütleks keegi pärast öö otsa kestnud pummeldamist vaid: Head ööd, mu härrad! Nüüd aga tundus talle, et see ei olnud küllalt selle ajaloolise silmapilgu vääriline. Ta hääl kõlas puhtalt ja arusaadavalt, sõnad olid lühikesed, lause lihtne ja selge, aga siiski kuidagi liiga pehme ja murtud.

Sellest päevast peale, kui ema teda oli külastanud, teadis ta – kuigi temas elas veel pärast sedagi mingi meeletu, salajane lootus –, et tema elu on veel vaid traagiline laadakomöödia, mida kirjutavad peaaegu jumalikku võimu kasutavad inimesed.

Ta oli seisnud siin tema ees – tüse, tugev, looritatud näoga naine, ja oli tervenisti täitnud kongi oma isikuga, isiksusega, iseloomuga, tohutu suure sulgedega kübaraga ja liikumatusele vaatamata kahiseva kleidiga. Ta lükkas tagasi lihtsa sõduritooli, mida ulaanid talle pakkusid, ulaanid, kes ei olnud iial

kellegi suhtes niisugust austust üles näidanud kui nüüd tema suhtes, aga ta tegi näo, nagu ei paneks ta tähelegi, et see jämedalt treitud tool on tema jaoks liiga lihtne, hirmuäratavalt lihtne, võrreldes tema kleidi siidvolangidega. Ta jäi kogu külastuse ajaks püsti seisma. Pojaga rääkis ta prantsuse keeles, nagu oleks ta tahtnud segadusse ajada ulaaniohvitseri, kes seisis neist viisakas kauguses, tupest tõmmatud mõõka keha ligi hoides, mis oli pigem auvahtkonna auavaldus aadlidaamile (kelle suguvõsa oli muuseas niisama vana nagu valitsejal) kui hoiatus ja ettevaatusabinõu keisri kasemati uhke külastaja suhtes.

– Ma heidan tema jalge ette, sosistas ema.

– Ema, ma olen valmis surema, ütles selle peale tema.

Rangelt, võib-olla natuke liigagi rangelt katkestas ema teda.

– Mon fils, reprenez courage!

Nüüd viipas ta esimest korda vaevu märgatavalt peaga valvuri poole. Ta hääli oli sosin, mis sulas kokku tema kleidi volangide sahinaga.

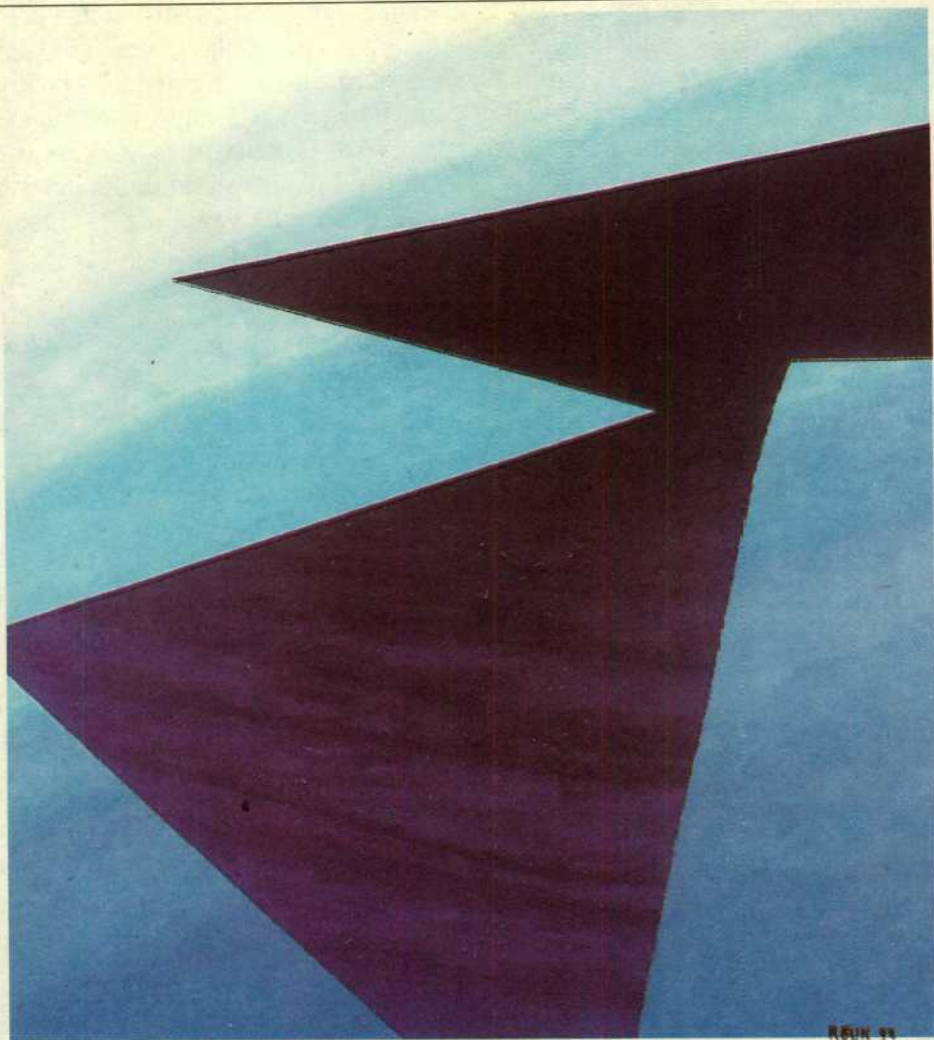
– Ma seisan rõdul, ütles ta vaevu kuuldavalt. – Kui ma olen valges, siis see õnnestus.

– Ei, ema. Küllap te olete mustas...

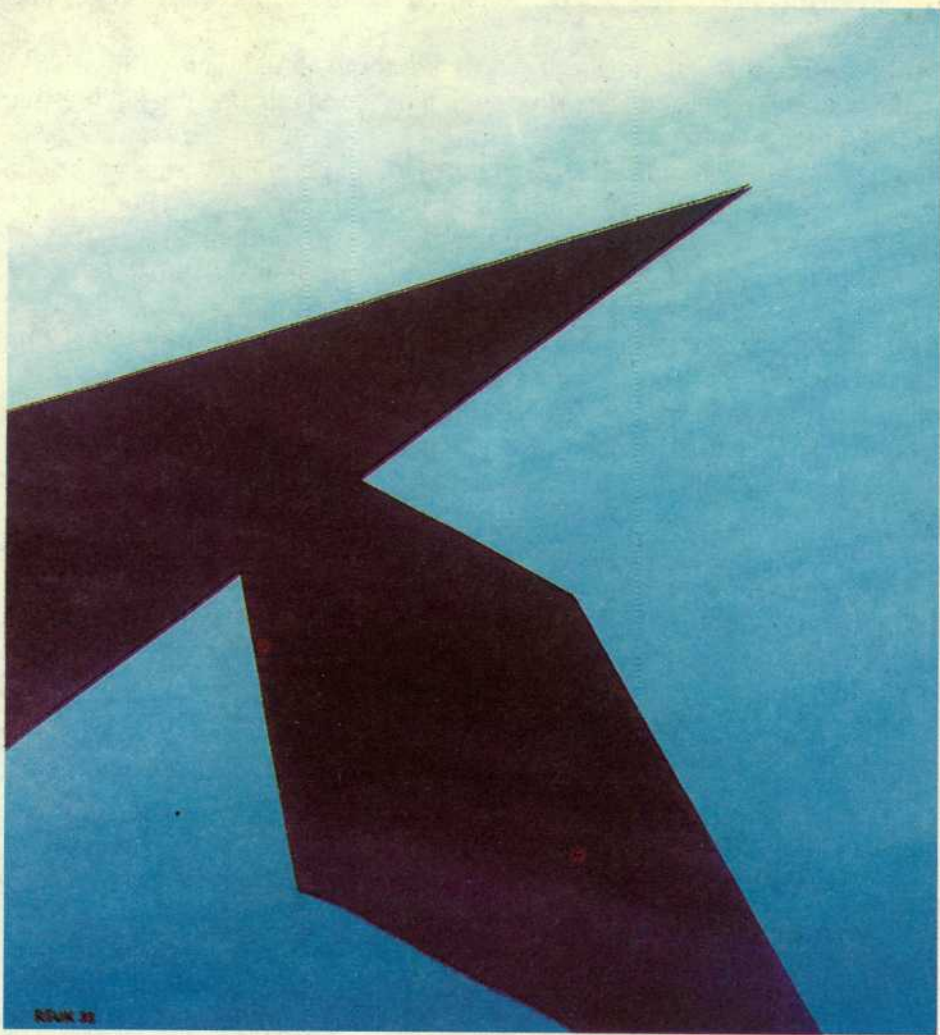
Jälle kostis trummipõrin, ja see äratas teda unelusest – nüüd oleks see nagu lähemalt kostnud. Tema silme ees avanev, siiani tumma jäikusse kivinenud pilt täitus jälle eluga, ja sellest ta taipas, et kohtuotsuse väljakuulutamine on lõppenud; ohvitser keeras paberi rulli, vaimulik kummardus nooruki poole ja õnnistas teda ristimärgiga, valvurid aga võtsid tal käe alt kinni. Ta ei lasknud end aidata. Ta toetus õrnalt kahe ulaani käsivarrele ja tõusis kergelt püsti. Ja äkitselt, veel enne kui ta üle kongi läve oli astunud, hakkas ta tundma, algul kuskil rinna piirkonnas ja siis kogu kehas, kindlust, et kõik on toimunud täpselt elu loogika kohaselt. Sest selles viirastuslikus unenäos on kõik surma vastu, elu poolel. Tema noorus, päritolu, tema perekonna kuulus nimi, ema armastus, keisri armulikkus ja see päike, mis tema peale paistab, kui ta, selja taha seotud kätega nagu mõni röövel, vankrile ronib.

See tunne kestis aga ainult seni, kuni vanker jõudis bulvarile, kus juba ootas keisririigi igast otsast kokkukogunenud lärmakas rahvahulk. Ta kuulis läbi trummide katkendliku auavalduse rahvasumma hälinat, ähvardavat melu, nägi vihaga tema poole raputatud rusikaid. Hõisates tervitati keiserlikku õigusemõistmist, sest mass karjub alati võitjale elagu. See äratundmine murdis ta. Pea vajus veidi allapoole, õlad tõmbusid kühmu, nagu kardaks ta hoopii (mõni kivi võis teda iga hetk tabada), ka ülakeha küünitus veidi ette. Sellest piisas, et pööbel märkaks: vaprus on teda maha jätnud, ta uhkus on murtud. See vallandas peaaegu rõõmujuubelduse. (Sest massile meeldib näha, kuidas vaprad ja uhked kokku varisevad.)

Bulvari lõpu poole, kus algas aadliresidentside rida ja kus rahvamass jäi natuke hõredamaks, tõstis ta pilgu. Hommikupäikese pimestavas valguses märkas ta rõdul sädelevalt valget laiku. Rinnatise kohale kummardudes seisis seal valges rüüs tema ema, selja taga suurte lehtedega roheline filodender, mis veelgi rõhutas tema kleidi säravat liiliavalevust. (Ta tundis hästi seda kleiti –

Andrus Rõuk.
"Avarus ja sügavus.1". Õli, lõuend.
1993.

Andrus Rõuk.
"Avarus ja sügavus". Õli, lõuend.
1993.

see oli perekonnareliikvia, üks esivanem oli seda kandnud mingi keisri laulatusel.)

Äkki ajas ta end trotslikult sirgu ja ta oleks tahtnud hüüda sellele ähvardavale karjale, et üks Esterházy ei sure niimoodi, teda ei saa niisama lihtsalt üles puua nagu mõnd teeröövliit.

Nii ta seisis ka völlapuu all. Kui timukas löi tal pingi jalge alt, ootas ta ikka veel imet. Siis tõmbus ta keha kõie otsas sirgu ja silmad kargasid koopast välja, nagu oleksid need äkki märganud midagi kohutavat, midagi õudset.

– Mu härrad! Ma seisin temast kahe sammu kaugusel, jutustas puhmas vuntsidega ulaaniohvitser järgmisel päeval ohvitseride maneežis. – Kui talle kõis kaela pandi, vaatas ta nii rahulikult timuka kätt, nagu oleks seal olnud sametkaelaside. Ohvitseri ausõna, mu härrad.

Võimalik on kaks oletust. Kas noor aadlimese suri vapralt, väarikalt ja hoidis oma pead kõrgel kindlas teadmises oma saatusest, või oli see kõik hästi väljamõeldud nukumäng, mille niidid jooksid kokku uhke ema kätte. Esimese, kangelasliku versiooni võtsid omaks jakobiinid ja sankülotid, nemad levitasid seda esmalt suusõnal, ja ka kroonikates jäädvustasid selle nemad. Teise, mille järgi noormees lootis viimase silmapilguni mingile imelisele pöördele, panid kirja võimsa Habsburgi-dünastia ametlikud ajalookirjutajad, nagu tahaksid takistada legendi tekkimist. Ajalugu kirjutavad võitjad. Legende loob rahvas. Kirjamehed fantaseerivad. Kindel on vaid surm.

Tõlkija järeلمärkus

Mingi ajajärgu või rahvuse kirjanduse tutvustamist on otstarbekas alustada antoloogiatega. Ja mitte ainult alustada, vaid teatava ajavahemiku järel ka jätkata, et kujunevat pilti täiendada uute joonte ja värvilaikudega. Pärast Teist maailmasõda, pärast ajavahemikku, kus olude sunnil oli paratamatult tekkinud tsesuur eesti tõlkekirjanduses, nii ka toimiti. 60.–70. aastatel ilmusid kreeka (1964), rooma (1971), keskaja ja vararenessansi (1962) ja renessansi (1984) kirjanduse antoloogia ja ungari (1960), rootsi (1966), austria, läänesaksa ja šveitsi (1987), soome (1968, 1977), jugoslaavia (1969), prantsuse (1973), poola (1974), norra (1976), taani (1978), islandi (1979) ja mehhiko (1981) lühiproosa (novelli-) antoloogia (kõik küllalt esinduslikud ja tõsiselt võetavad; peale selle ilmus muidugi ka nomenklatuurseid, "rahvaste sõpruse" raamesse paigutuvaid kogumikke). Kesisem oli saak tõlkeluuleantoloogiatega osas, mis tuleneb muidugi luule raskemini tõlgitavusest (või õieti tõlgitamatusesest) ja luuletõlkijate vähesusest.

Kuivõrd praegusi kirjastamisolusid silmas pidades ei ole antoloogiatega väljaandmise alal niipea loota uuele ringile jõudmist, tuleb tõsiselt tervitada "Vikerkaare" ja Avatud Eesti Fondi algatust rahvuskirjanduste miniantoloogiatega ilmutamisel.

*

Ungari kirjandus on eesti tõlkekirjanduses antoloogiatega suhteliselt hästi esindatud.

Juba 1914. aastal ilmus "Noor-Eesti" kirjastusel esimese (?) eestikeelse otsetõlkeantoloogia hilisema Tartu Ülikooli uurali keeleteaduse professori Julius Marki koostatud ning tõlgitud ja ungari kirjanduse lühiülevaatega varustatud "Ungari antoloogia", kuhu on valitud viis sajandivahetuse nimekamad ungari kirjanikke, igaüks 1–4 proosapalaga.

30. aastatel ilmus Bernhard Linde ja Ants Murakini koostatud, autorite fotode ja bio-bibliograafiliste andmetega varustatud "Valimik ungari kirjandust", kus ungari kirjandust selle algusest kuni käesoleva sajandi 30. aastateni esindavad proosapalade (ka romaanikatkendite) ja luuletustega 24 autorit.

1960. aastal ilmus valimik ungari kaasaegseid novelle ja jutustusi "Peegelsüdemega hussaar", mis sisaldab proosapalu 25 autorilt ja mida võib, arvestades toleaeegseid, alles taas kujunema hakkavaid otsesidemeid Ungariga, pidada küllalt esinduslikuks.

Nüüd oleks juba ammu aeg uue kaasaegse proosavalimiku koostamiseks ja tõlkimiseks, rääkimata kogu ungari kirjandust selginenumast perspektiivist esindava antoloogia väljaandmisest. Aga nagu öeldud, vaevalt selleks niipea võimalust avaneb.

*

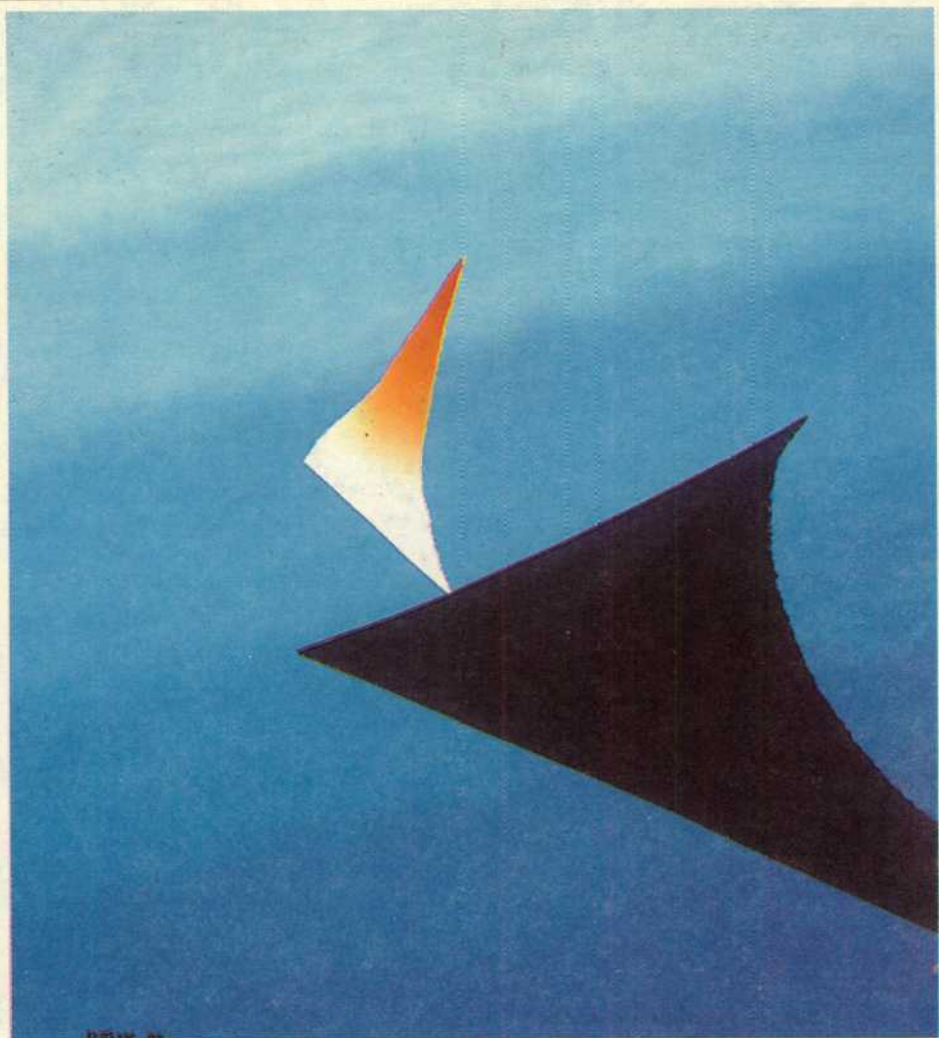
Teatava skemaatilisusega, aga oluliselt vägivalda kasutamata saab kogu ungari uuema kirjanduse ajalugu seostada ajakirjaga "Nyugat" (Lääs, 1908–1941), mille elluäratamise katsest 1944/45. aasta talvel räägib Géza Ottlik "Teises Ungaris".

"Nyugati" keskseteks kujudeks olid Endre Ady (1877–1919), Mihály Babits (1883–1941) ja Zsigmond Móricz (1879–1942), kes (nii nagu nooreestlased meil) teostasid murrangu Ungari vaimuelus, esindasid uusi, radikaalseid vaateid ja uut arusaamist kunstist. "Nyugat" oli ja jäi kogu oma ilmumise ajaks (nii nagu meil *mutatis mutandis* "Looming") latiks, küpsuse mõõduks – luuletuse või novelliga (või arvustusega) "Nyugatis" ilmumine tähendas pääsemist Parnassile.

Adyt võiks, kui niisugune asi üldse lubatav on, võrrelda Suitsuga, Babitsit Tuglasega ja Móriczit Tammsaarega, kui kujutleda, et Suits oleks surnud Vabadussõja ajal ja Tuglas oleks, peale selle, et ta on Tuglas – prosaist, kriitik, kirjandusloolane, ajakirjatoimetaja, kirjandus-"paavst" (nagu Babitski) – ka veel niisama suur luuletaja nagu Suits.

Kui lugeda Adyt ja Babitsit "Nyugati" esimeseks põlvkonnaks, siis kuuluvad "Nyugati" kolmandasse, 30. aastatel esilekerkinud põlvkonda sajandi keskpaiga suurimaid ungari luuletajaid, prosaist ja draamakirjanik **Gyula Illyés** (1902–1983), virtuoosne ja erakordselt mitmekülgne luuletaja **Sándor Weöres** (1913–1989) ja prosaist **Géza Ottlik** (1912–1990), kelle peateoseks on Ungaris, eriti kirjandusringkondades kõrgelt hinnatud romaan oma põlvkonna saatusest "Kool piiril" (*Iskola a határon*, 1959). Luuletajad **Imre Csanádi** (s 1920), **János Pilinszky** (s 1921–1981), luuletaja, esseist ning aatemees **Sándor Csoóri** (s 1930), kellelt äsja (1993) ilmus valikkogu eesti keeles (A. Valtoni tõlkes, vt ka lk 86) ja kellelt on eesti keeles ilmunud ka esseid (vt "Looming" 1988, nr 10; "Akadeemia" 1989, nr 1; "Vikerkaar" 1992, nr 12), omalaadne suurlinna argisürrealist – **Iván Mándy** (s 1918), eksistentsialistliku elutundega realist **Miklós Mészöly** (s 1921), kellelt on eesti keeles ilmunud romaanid "Sportlase surm" ja "Saulus" (1988, ühes köites, tlk L. Veskis) ja novellist ning draamakirjanik **Károly Szakonyi** (s 1931), kelle omalaadset ohunäidendit "Saateviga" Eesti Draamateater omal ajal eduga mängis, kuulusid siis tinglikult "Nyugati" neljandasse põlvkonda. Nimetada jääb veel omaette põlvkonna moodustav, kuulsast Ungari aristokraatide suguvõsast pärinev virtuoosse keelekasutusega **Péter Esterházy** (s 1950), kelle debüüt ja esiletõus toimus 70. aastatel.

E. H.

Andrus Rõuk.
"Õhtu". Õli, lõuend.
1992.

Andrus Rõuk.
"Avarus ja sügavus". Õli, lõuend,
1992.

LEONHARD LAPIN

MUST KOLMNURK SINITAEVAS

(Lühiülevaade Andrus Rõugu viimase aja loomingust)

Andrus Rõugu loomingut loetakse eesti geomeetrilise maalikoolkonna hulka kuuluvaks. Ent juba 1970. aastate lõpul alustatud kunstnikutöö on tänaseks jõudnud järku, kus me võime Rõugust rääkida kui moodsast maastikumaalijast. Maastikumaalijast analoogselt geometrist Sirje Rungele, kelle abstraktne looming meenutab kunagi nähtud maastikke. See aga pole otsene elava looduse kujutamine, ka mitte vahetute looduselamuste abstraheeritud väljendus, vaid kristalliseerunud looduskujutelm. Selline loodus ilmub meile fantaasiates, unenägudes, meelt mõlgutades sügavalt alateadvusest, vahest isegi peegeldub äkkvisioonina kollektiivse alateadvuse sümbol-loodusest. Nimetaksin selliseid maastikke sisemaastikeks, kunstniku sügavalt isiklikuks maailmaks, mida ta oma teostes heatahtlikult vaatajalegi vahendab.

Kuigi A. Rõugu viimaste tööde hulgas on nimetusi "Tasakaal" ja "Kooskõla", ei saa tema nüüdisloomingut tervikuna pidada harmooniliseks, tasakaalustatuks ja vaikelusiseks. Kunstniku tööd on valdavalt dramaatilised, mida maalidel väljendavad taevaid meenutav maaliline avarus ning sellega vastanduv teravaotsaline, kolmnurkne must kujund (sari "Avarus ja sügavus", 1992 – 1993). Seda dramatismi võib ehk siduda A. Rõugu enda dramaatilise elukäiguga, mille kujunemisel oli oluline roll nõukogude okupatsioonivõimude repressiivaparaadil. Ent nähkem maalikunsti laiemalt! Käsitleksin lõputut ruumi väljendavaid "taevaid" kunstniku maalidel tema enda ideaalmaailma kujutluspildina, milles valitseb harmoonia ja kõigutamatu ideaalsus. Musta dünaamilise teravikuna liigub selles tasakaalustatud sfääris looja heitlik hing, taotledes endale kohta ja rolli selles efemeerses Jumalariigis. Must on siin otsinguteema, olles vaimse eneseleidmise sümbol. Must on tõesti sügav, nii värvusena kui teemana, väites, et A. Rõuk on teel.

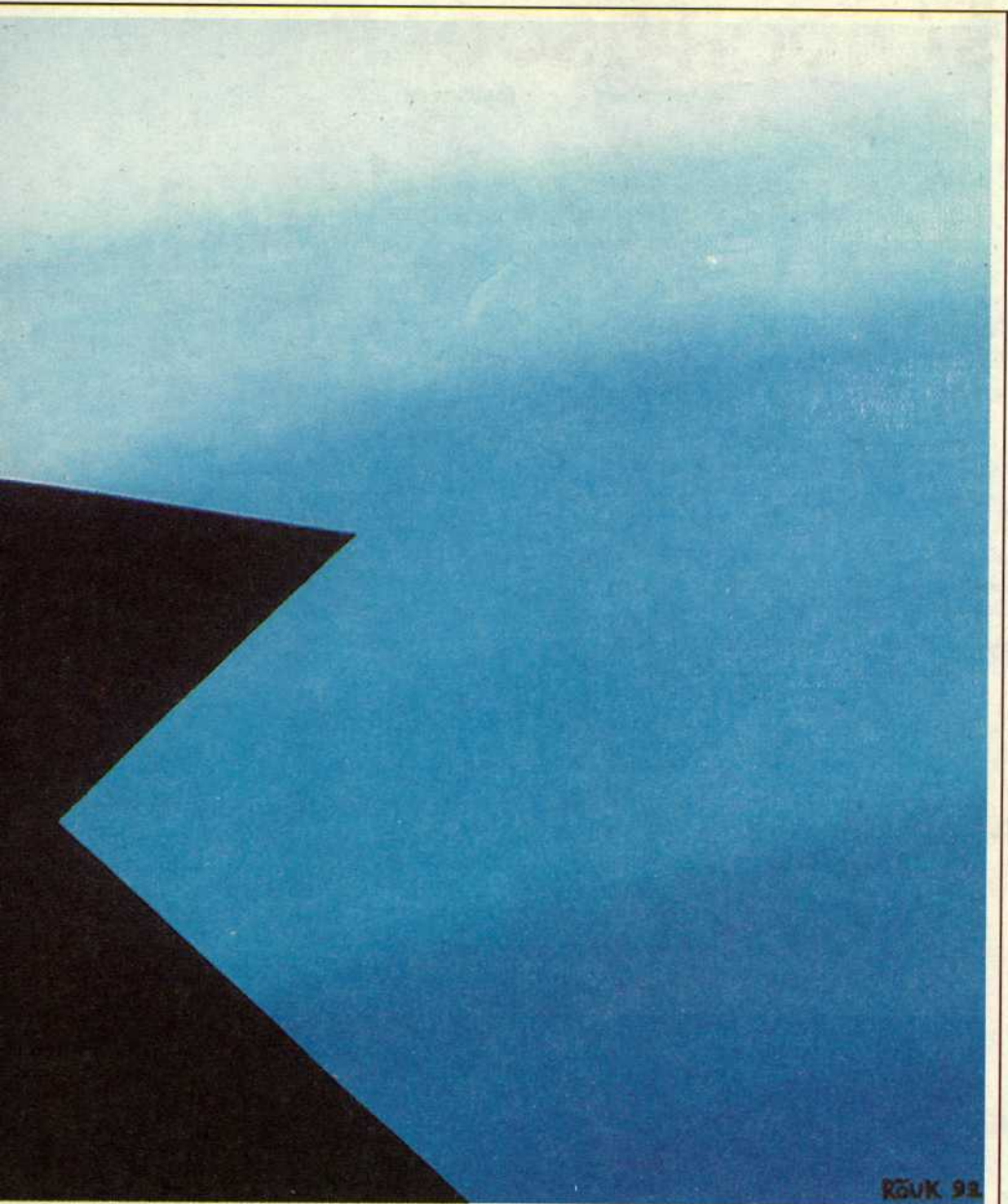
Maalides "Tasakaal", "Hommik" ja "Õhtu" liituvad sellesse dualistlikku maailma üksikud värvilised elemendid – kollakad ja punakad kolmnurgad. Sümboolselt võib neid määratleda säravate hetkedena musta kolmnurga esoteerilises elus – valgussähvatusena igaveses meelemõlgutuses. Puht-esoteeriliselt on need nappide elementide maalid veenvamad kui juba konkreetset maastikku (Kütiorgu Võrumaal?) meenutav kompositsioon "Kooskõla", mis tundub olevat mõistuslikult kombineeritum ja mille kooslusetaotlus on tegelikult kunstniku kompromiss ümbritseva reaaleluga kui tõeline, seesmiselt sündinud harmoonia. Andrus Rõuk on maalijana veenvam, kui ta usaldab rohkem oma intuitsiooni kui mõistust.

1993. a galeriis "Vaal" toimunud terviklikul näitusel võib vaieldamatuks tähtseks aga pidada suuremat horisontaalset kompositsiooni "Valgus ja

hämärus 1 – 3" (1993). Siin on foon tõesti maalitud vasakult paremale valgusest pimedusse, kusjuures loodud õhuruumi tungivad juba tuttavad mustad teravik-kujundid omaette iseseisva kosmosena. Meenub visioon loojangujärgsest taevast, mida on katmas mustad pilved, tuues öö enne selle järkjärgulist saabumist. Parempoolses teoseosas võtab see ähvardav maailm aga sümpaatse rombi kuju: see on uus maailm, kus senised kvaliteedid on transformeerunud ning saavad uue väärtuse. Sellesse töösse süüvides tundub, et kunstnik on oma 1990. aastate maaliloomingus jõudnud teatava murdepunktini, kus sisemaastikud on avardumas süvamaastikeks, hingemaastikud meelemaastikeks. Kunstniku areng sellises muutumises on sõltuv meelemuutusest, seesmisest arengust, millesse ei puutu ka uue ühiskonna uued pahed. Andrus Rõuk asub uute avaruste pilvepiiril.

**Andrus
Rõuk.**
"Avarus
ja sügavus.1".
Õli, lõuend.
1993.

RÕUK 91

**Andrus
Rõuk.**
"Avarus
ja sügavus.2".
Õli, lõuend.
1993.

SÁNDOR CSOÓRI

MIS ON UNGARLANE PRAEGU?

Juba mitu päeva ma ei leia kusagilt asu. Peak-sin kirjutama, aga ei saa. Päeval tungib kohi-nal läbi akna minuni lindude ja poliitika hääli, öösel aga kuulen seina taga koeri haukumas. Ei, ma ei näe veel viirastusi, ma olen ehk ainult väsinud, nagu kõik teisedki Ungaris, või vähemalt väga paljud. Jah, me oleme väsinud, ülekoormatud ja vaimuhaiged. Va-rem me tegime omal algatusel lubjastunud institutsioonide tööd, oma juhendeid ihuva võimu tööd, et elu saaks meiega edasi logis-tada, nüüd aga on jutt palju enamast: meil tuleb endas ja enda ümber terve süsteem maha lammutada, et selle asemele võimali-kult pea midagi muud üles ehitada.

Nii et see äraaetus on mõistetav. Ühel tunnil me tormame koosolekule, teisel parla-mendiliikmete ja sõltumatute rühmadega kokkulepitud kohtumisele Doonau lüüsitrepi asjus, viiendal toimetame ajalehte, kümnen-dal puhastame sügavaid ravimatuid sõjaaeg-seid haavu, kaheteistkümnendal kaevame minevikust välja järelemõtlematult tapetud tõesid. Ja kuhu jäävad siis meie kujutusvõi-met vaos hoidvad juristid? Või ameerika se-naatorid, rootsi televisioon, läänesaksa ajakirjanikud, kes usutlevad meid partei asu-tamise või Rumeenia erakorralise seisukorra meieni voogavate lugude asjus. Praegu oleks vaja korraga kahte elu ja vähemalt kümnet pead.

Kes seda kõike kaasa ei ela, see ei oska aimatagi, mis toimub praegu ühiskonnas. Igal tunnil on oma erutav sündmus. Müürid vari-sevad kokku, ilma et keegi pasunaid puhuks. Ja poliitikud lahvatavad ning kustuvad meie silma all hetke jooksul nagu tuule käes süü-datud tikud. Riik? Partei? Monopolistlik võim? Paistab, et oli siiski mõtet nii palju rääkida, sest meie sõnadest sai tulvavesi, ja nüüd veereb ka see muda üleskeerutav voog läbi linnade, tehaste, nõupidamissaalide ja ühiselamu magamistubade.

Aga peab olema ainult natuke teravam pilk, et eristada maal valitsevast segadusest maad ümberkujundavat revolutsiooni.

Sest siin toimub ka revolutsioon. Imelik, väsinud revolutsioon. Ilma püssipauguta, ilma vereta, ja siiski niisuguste võitudega, mille tarvis me varem tohutult jõudu ohver-dasime, aga asjata.

Väsinud revolutsioon? Milline keeleline absurdus! Milline iseäratsev lollus! Ja ometi on võimalik, et sellest saab meie väike maa-ilmaajalooline uuendus siin Kesk-Euroopas? Pärast 1956. ja 1968. aastat?

Täiendit "väsinud" ei kasuta ma loomuli-kult mitte halvustava rõhuga, vaid salajase uhkuse ja vandeseltslaslikkusega. Sest juba seegi on suurim ime, et me pärast aastaküm-neid kestnud rammestusi ja närvide kurnami-si ikka veel tahame ja suudame endaga midagi ette võtta. Et me oleme ka väsinult väsimatud, leidlikud, vaprad, õigustloovad; et me suudame oma kindlale eesmärgile koondatud hingusega kergitada ka Parlamen-di kuplit ja et me oleme võimelised muutma selle all istujate jäika peahoiakut.

Täiendil "väsinud" on, peale poeetilise va-baduse, ka kaalukaid ajaloolisi ja psühholoo-gilisi põhjendusi. Kirge, indu võib inimeses tõeliselt sütitada vaid see, mis on uus, mis on tundmatu, mis töötab lunastust. Need sünd-mused aga, mis siin praegu toimuvad, harg-neksid suurelt osalt nagu meie mälestustes. Või teisiti öeldes on nad midagi niisugust, mis oleks meiega juba õige ammu pidanud toimuma. 1956. aasta revolutsiooni ajal või hiljem.

Niisiis on küsimusele, mis on ungarlane, harva olnud nii raske vastata kui praegu. Kahe aasta eest, kui me Gyula Bárczayga selle teema suhtes kokku leppisime, oleks ehk kergem olnud. Ma mäletan, me istusime Gellérty kohviku terrassil, segasime suhkrut tassis, vaatasime Doonaud, Vabaduse silla rohelisteks võõbatud raudkaari, meeletut, suitsust liiklust Béla Bartóki teel, ja teadsime

mõlemad, et selle lärmaka dünamismi taga on kõik veel liikumatu. Siis polnud veel olnud sajatuhandelist meelevaldust Transilvaania ungarlaste toetuseks Kangelaste väljakul, neljakümnetuhandelist lüüsitrepivastast meelevaldust Parlamendi ees, peasekretäri pilk oli veel jäik, ahtameelsed parteiajud ja parteirefleksid töötasid veel usinalt, ja peale väikesearvuliste opositsiooniliste rühmituste ukseleprõmmimise oli vaevalt midagi kuulda. Võimutsema harjunud valitsus hoidis ühiskonna jaoks määratud hullusärki veel hoolega käeulatuses, et seda vajaduse korral kohe kasutusele võtta. Ja viieteistkümnendat märtsi tähistasid kõige vabamalt ikka veel kumminuiad.

Niisugustes tingimustes polnud ime, kui tollal, kahe aasta eest, oleks küsimusele, mis on ungarlane, kannustamata, nagu kosest tulnud vastus: rahulolematuse ja kriitika. Et miks just need? Aga sellepärast, et Ungaris ei olnud meilt viimase kolmekümne aasta jooksul vist midagi nii toorelt ära võetud kui meie kõigi põhilisem inimvõime: algatusjõud, otsesemalt öeldes: me ei saanud ealeski olla oma saatuse vabalt tegutsevad osalised. Mida me ka ette ei võtnud, pärast paari ennastunustavat liigutust pörkasime otsekohe vastu kõva müüri. Ja nii on mõistetav, et meie vaistudesse sööbis aastakümnete jooksul peaaegu ainult kibestumise ja kriitika vimma. Tegev inimene on ju – just sellepärast, et ta on vaba – rahulolematu esmajoones iseendaga. Mitte-tegev seevastu aga alati oma ümbrusega. Mõnd, ka kui kirjanikku, tõukas see juhm nürimeelne müür algusest peale poliitilise vastupanu suunas. Poliitikaga sai aga inimene muidugi parimatelgi hetkedel tegelda nagu Ferenc Deáki kesta valatud Sándor Rózsa.¹

*

Aga kui palju ka maailm kahe aasta jooksul on pööranud Ungaris; kui võrd ka inimeste ja "mõtete kogunemise vabadus" on ühiskelu ümber kujundanud, võib siiski õigustatult küsida: kas me saame seda muutust nimetada

ajalooliseks? Või kui ka selleks veel mitte, kas me saame seda nimetada perspektiivi avavaks, poliitiliseks pöördeks?

Filosoofia ja psühholoogia ühiste kogemuste järgi saab tõeliselt muutuda ainult see, kes on iseendaga identne. Või kui ka praegu ei ole, siis säilib endas mälestust sellest, kus ta seda oli. Ebakindlate, nõrkade muutumine pole midagi muud kui näivus, kui vana iseenda uuem teisend.

Kas see range mõtetees on kohaldatav praeguse Ungari ühiskelu muutunud või muutuvaile suhetele?

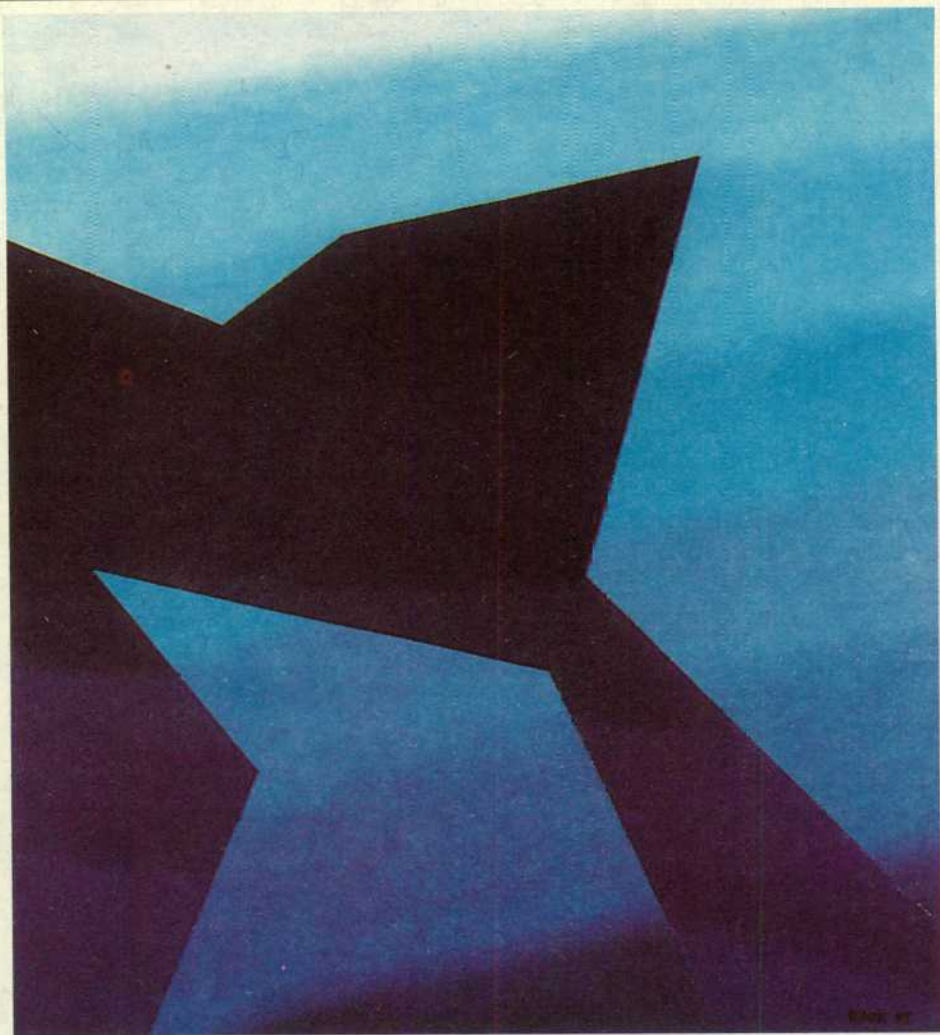
Ma usun, et esialgu ei ole veel mingi tees kohaldatav, sest ükskõik, kas me vaatame sündmusi päevapoliitika või ajaloo vaatekohast, kõiki uusi muutusi ja edusamme varjundab mingi omapärane "ungari relativism". Mingi vastu ebakindlust pörkav lootus.

Mis võiks olla selle põhjus?

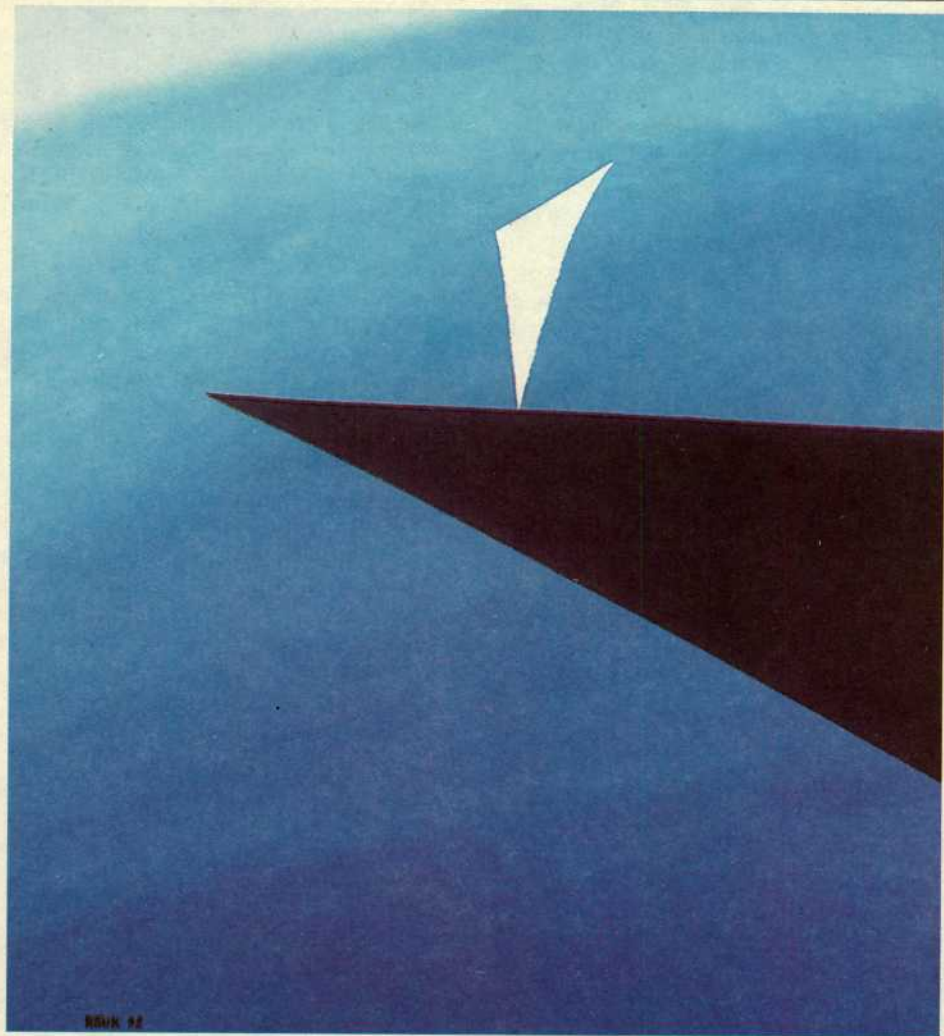
Võib-olla see, et revolutsiooniliseks nimetatavaid muutusi, trükivabadusest ühinemisvabaduseni ja parteide asutamiseni, ei ole, vähemasti mitte ainumääravalt, esile kutsunud revolutsioonilised jõud, revolutsiooniline tahe, vaid aastakümnete jooksul kuhjunud eksimused. Miski, mille üheks nimetajaks on pankrot. Võimupankrot, parteipankrot, majanduspankrot, eetikapankrot ja nii edasi.

Aga on ka muid suhtelisusi, mis takistavad ennatlikke otsustusi langetamast. Võtame näiteks kas või selle aasta viieteistkümnenda märtsi. Oli kaasakiskuv ja unustamatu päev. Vabanenud rahvahulgad tänaval, teadlikud oma rollist. Ungarlased olid – lõpuks, pärast nelja aastakümnet – parteivõimult tagasi võtnud kõige ungarlikuma püha. Olid naeratades, veretult tagasi võtnud selle, mis neilt jõhkra hirmutamise ja künismiga oli koguni kaks korda ära võetud. See, kes sel päeval sammus koos sõltumatute meelevaldajatega läbi linna Petöfi ausamba juurest üle Vabaduse väljaku Bemii ausambani ja liitus õhtul veel ka lossimäel törvikurongkäiguga, võis tunda: ei ole Ungari veel kadunud, ja ei ole ka nii lõhestatud, nagu oleks võinud arvata, sest kui sotsialismi ja kommunismi maalisellid olidki püüdnud rahvuse teadvust suurte lubjapintslitega üle võõbata, siis meie tunded jäid

¹ Ferenc Deák (1803 – 1876) – Ungari poliitik, kelle osavõtul sõlmiti 1867. a ajalooline kompromissleping Austriaga. Sándor Rózsa (1813 – 1878) – Ungari Robin Hood. *Tlk.*

Andrus Rõuk.
"Avarus ja sügavus.2". Õli, lõuend.
1993.

Rõuk 22

Andrus Rõuk.
"Tasakaal". Õli, lõuend.
1993.

ka hallidel aastatel puutumata ja võivad meid veel päästa. Aga paljusid meist rabas pikselöögina uudis, kui järgmisel päeval selgus, et viieteistkümnendal ei olnud mitte ainult Petőfi ausamba juurde kogunenud sada tuhat ungarlast, vaid ka Viini, Mariahilferstrassele, ostma külmutuskappe, videomagnetofone, miksereid, vaba maailma pudi-padi. Me katkusime tükk aega juukseid: ah siis niisugused me oleme? Või ka niisugused? Sellisteks oleme omapäi ja ideaalideta saanud? Kas seda massi võime siis nimetada rahvuseks? Seda stiilitut herilasrahvast, kes pimesi tormab saagi järele?

Või mõtlesime neist valesti? Sest see Viini voolanud mass pühitses – keset lõputut rügamist saadud vabal päeval – ka ise vabane mist? Esimest seljasirutust? Esimest suuremat hingetõmbevõimalust pärast lämmatavaid aastaid? Ja võib-olla, et see tema häbiposti naelutatav ebaisamaalisus ei olegi ükskõiksuse, vaid ainult elujõulisuse tunde märk?

*

Mis on siis praegu ungarlane? See selge ja varjutatud Januse-pale? Jah ja Ei üheskoos? Poliitikategemises end leidnud vähemus ja poliitikast kaugele jääv mass? Ühel pool haritlased ja teisel kõik teised, kes ei ole seda? Muiste lahutas meid katoliku – protestandi, siis kurutsi – labantsi, hiljem neljakümne kaheksanda – kuuekümneme seitsmenda aasta vastasseis, nüüd siis see? Ei, ei. Piirid läbivad palju läbinähtamatumaid tihnikuid. Ma istun trammis, minu vastas istub üks lillaka näoga kurb mees. Näo järgi ma tunnen teda juba aastaid, aga me ei ole kunagi teineteisega rääkinud. Ma tean, et ta on alkohoolik. Ma võtan portfelligi ajakirja "Valgus" kolmanda numbri, et lugeda György Konrádi Kesk-Euroopa-teemalisi arutlusi. Me sõidame üle Margiti silla, kui mu kaassõitja hakkab endamisi pomisema: "Valgus? Seda oleks ka siia vaja. Siin on aastaid räägitud Marxist ja tema väiksematest vendadest: Leninist, Brežnevist, Kádárist. Nüüd räägitakse ameeriklastest. Muidugi, seal on raha! Dollar! Ma tahaksin juba ükskord näha, et siin kärnases maanurgas tooks keegi välja ka vanad kreek-

lased. Valgus? Jah just, see oleks nende sõna. Keskpäeval juua tühjaks ka mürgikarikas, ja mitte siis, kui õlilamp on ära puhutud... Mina, mu härra, olen tühipaljas kütja Bimbó tänavalt, eikeegi, aga mu isa oli kreeka ja ladina keele professor ja kordas alati, et neid muistseid kreeklasi oli küll vähe, aga nad olid kõik väärt vennad. Miks siis nemad ei või meile eeskujuks olla? Pealegi elasid ka nemad laialipillatuna saartel, nii nagu meie elame praegu maailmas... Kaposvár, Kolozsvár, San Francisco..., aga mõistus, mu härra, liitis neid ühte. Näidaku mulle siin keegi mõnd ungari geenius! See, kes siin sotsialismis oleks võinud seda olla, tehti kohe kutuks!"

Ma kuulan noogutades seda ootamatult vallandunud monoloogi. Kust, millisest sügavusest see hääle esile murrab? Ma aiman vaid, et selles kibestunud mehes on muserdatud elu ennast. Elu, loomulikku vaistu, mis ka temaga tahtis midagi ette võtta, lämbus aga siis söetolmu ja alkoholi. Kuhu, kelle hulka küll tema kuulub? Ohvrite hulka? "Nullistatute legioni"? Need mõned laused, mida ta katkendlikult kuuldavale tõi, lasksid ka oma pentsikuses aimata ühe kokkuvarisenud hinge kunagist avarust.

Kui palju niisuguseid hälbinud kaasmaalasi tuletab meile igal sammul meelde, et meil, kes me tahame seda maad avalik-õiguslikult ja riigiõiguslikult uuendada, ümber korraldada, ei tule seaduslikult rehabiliteerida mitte ainult meie surnud märtreid, vaid ka muserdatud elu ennast. Muserdatud vaiste, mis reedavad meist rohkem kui ükski sõna.

*

Muserdatud elu? Vaevalt jõuab selle lause kaja minu juurde tagasi, kui minus ärkab ellu mälestus ühest kummalisest jutuajamisest kuuekümnendate aastate alguses. Me suvitasime koos luuletajast sõbra József Tornaiga Balatoni ääres ja pärast üht sumbuurset ööd, mis oleks peaaegu liiklusõnnetuse ja surmaga lõppenud, püüdsime järgmise päeva kokkumusetuhas istudes endale kiirkokkuvõtet teha. Katsusime ühiselt selgitada: mis meie elust on tõene. Suvi jah. Vesi jah. Mäed samuti. Ja naiste naeratuseks tõmbuv suujoon ja puusaliiugutus veel kõige tõesem – ka selles

me jõudsim ekohe üksmeelele. Aga kirjanu-
 sega on juba raskem. On palju niisuguseid
 teemasid, mis on eluohtlikud nagu kõrgepin-
 geliin. Kui me aga nende teemade ümber
 lihtsalt keerutame, siis ei tähenda sõnad hoo-
 piski seda, mida me tahaksime nendega öel-
 da. Nii on meie värsid meist tunduvat
 andetumad. Ja häda on ka meie tulevikutead-
 vusega: me ei taha või ehk ei suudagi lugusid
 välja mõelda, me rahuldume nendega, mis
 me oleme läbi elanud. Selles mõttes paljastab
 meid kõige rohkem sotsiograafiažanr. Ja ko-
 dumaa? Meil ei ole aimugi, mis see endast
 kujutab. Imre Nagy oma kaaslastega hukati
 juba neli aastat tagasi. Ja siin-seal sosistatak-
 se, et hiljuti poodi üles need poisid, kes 56.
 aastal olid veel alaealised, ja kohtuotsus viidi
 täide alles pärast nende täiskasvanuks saa-
 mist. Ja samal ajal sõidab üks meie suurimaid
 kirjanikke László Németh neid hukkamisi
 nõudvasse Nõukogude Liitu. Kas niisugune
 reis saab olla siin meie kandis tõene? Ja kui
 saab, siis kus? Ajaloo käänuliste argumentide
 seas? Poliitikas? Ellujäänute haprast moraa-
 lis? Ja kui see ei ole tõene, kuidas saavad siis
 olla tõesed need ajalehed, mis sellest reisist
 väga tunnustavalt rääkisid? Või raadio, mis
 seda kiitis? Ja need machiavellilikud poliiti-
 kud, kes ohvriks väljavalitud kirjaniku hellalt
 rongile aitasid?

Aga kui kõik on ebatõene, siis ka see, et
 mina olen ungarlane; et meie oleme ungarla-
 sed; et meil on võime mäletada ja südametun-
 nistus; et me tahame kirjutada esseed Endre
 Ady luuletusest "Haigete sajandite eest
 makstes", "Uuest hunni legendist" ja keelest,
 mis on andnud unustamatu nime kivile ja ka
 armastusele.

Ma ei tea tänini, mis ingel võis meid seal
 riivata, aga ma tean, et see ebatõesuseteadvus
 võttis just siis minus võimust, ja koos sellega
 see iiveldamapanev surve südame piirkon-
 nas, mis mind neil pikkadel aastakümnetel
 mõnikord unestki üles äratas.

*

Vabadusvõitlusejärgseid, "Nyugatile" eelne-
 vaid aegu käsitlevas essees kirjutab László

Németh: "1850. ja 1880. aasta vahel vananes
 ungarlus, ja mitte kolmekümne aasta, vaid
 kolme sajandi võrra. Vananes – muutus kee-
 rulisemaks ja halvemaks. Teostas Széchenyi
 reformid ja hävitas Széchenyi vaimu."

Ja 56. aasta järgsest ajast ei saa ka meie
 kiitvamalt kirjutada. Kádári režiim püüdis –
 süütundest või asjade loogikast tulenevalt –
 ellu viia mõndagi revolutsiooni eesmärki-
 dest, aga hävitas rahvusest täielikult selle re-
 volutsiooni läbikaalutud vaimu, mis meid
 oktoobris maailma ees ja iseenda ees moraal-
 selt õigustas.

Selle poliitilise steriliseerimisega kutsus
 ta esile terve rea vastuolusid. Sotsialismide
 üldisest tavast lahkuminevalt jättis ta vaielda-
 matult ruumi eraelule, perekonnaelule, isik-
 suse piiratud väljaarenemisele, aga laiendas
 vabadust neil "eraterriitoriumidel" nii, et
 ahenas samal ajal elu ennast. Seda ainsat,
 bioloogilist.

Eraisikud võisid eraisikuks muutuda era-
 poolikut kompromissi sõlmides, kui nad loo-
 busid poliitikat ja võtsid oma õlule laostatud
 majanduspoliitika koorma. Lisatöö. Lisamu-
 red.

Niinimetatud "teine majandus" muutus lü-
 hikese ajaga tõeliseks "töörindevks". Kahesu-
 guse mõjuga sisesõjaks, millel olid
 loomulikult ka oma võidud ja ohvrid. Töö-
 võimeliste meeste suurem ja invaliidistumi-
 ne suurenes – ülemäära pingelise töö tõttu –
 hirmuäratavalt. Samuti alkohoolikute, "võit-
 lusvälja närvipingest" šokeeritute arv. Ja
 kuna me päevast päeva kogesime, et ei ole
 inimest – ei perekonnas ega kollektiivis –, kes
 ei kahjustaks teisi sellega, et kahjustab ise-
 nast, siis me võisime ka statistika abita hin-
 nata, missugust laostumist ühiskonnas
 põhjustas see, et isikud ütlesid oma isoleeri-
 tud vabaduse huvides lahti iseendast ja oma
 kaaslastest, teiste sõnadega, et nad püüdsid
 arukalt kohaneda sellega, mida nad oma sisi-
 mas põlgasid.

Sellega, et riik nõrgendas oma kodanikke
 peaaegu isikuti, neid vastuolulisse situatsioo-
 ni tõugates, patustas ta tahes-tahtmata rahvu-
 se vaimu vastu. Jah, rahvuse vastu, mis
 Mohácsist¹ peale ei lange riigiga enam ühte.

1 Mohácsi lahingus (1526) löid türklased hävitavalt Ungari vägesid, mille tagajärjel suurem osa Ungarist langes Türği võimu alla. Mohács on ungarlastele rahvusliku tragöödia sünonüüm. – *Tlk.*

Sest riik, eriti meie oma, on esmajoones majanduslik ja poliitiline kujund, kindlate piiridega, rahvus aga on vaimne, keeleline, ajalooline moodustus, piiriüleste traditsioonidega ja ühiste refleksidega. Rahvust ei saa riigijuhtimise vahenditega ohjata.

Pole siis ime, et Kádár-Aczéli valitsus suhtus rahvuse küsimusse mütoloogilise kahtlustamisega. Ungarluse vähimaski eluväratuses nägi ta otsekohe natsionalismi seitsmepäist lohet arenile astumas. Nii traagilise iibelanguse meenutamises kui väljaspool meie piire elavate ungarlaste kaitsmise vajaduse rõhutamises.

Hirm lõi meie riigimehi lühinägelikkusega ja kääbustas neid. Üksi juba Ceaușescul on kaks niisugust kuldmedaliväärset ungari skalpi, mille nimel tasus siia ilma sündida: 77. aastast Kádári ja 88. aastast Grószki skalp.

Ei ole rahvast, kellel poleks oma paadunud natsionaliste. Neid on ka ungari rahval. Aga ma ei näe ohtu mitte selles isoleeritavas vähemikus, vaid iseteadvuse ja kindla hoiakuta elavas enamikus. Kuidas ütleb Imre Kovács? Rahvas on passiivsus, rahvus on valmisolek. Mis oli siis ungarlus aastakümneid? Ähvardav valmisolek? Vastupidi! Ja ometi keerutasid võimud natsionalismi tema pea kohal peaaegu et nuiana.

Kaheksakümnendate aastate algul usutles intervjuuerija ühes tõsielufilmis üht läänesaksa maailmakuulsat jalgpallitähte: miks temast sai jalgpallur? Mängija vastus hämmastas. Ta ütles, et 1954. aastal, kui läänesaksa jalgpalluritel õnnestus Šveitsis võita Ungari legendaarset kullameeskonda, oli tema veel väike poiss, aga kojupöörduvate võitjate vastuvõtt vapustas teda sügavalt. Igal pool üle kodumaa, kust rong nendega läbi sõitis, võtsid rahvahulgad neid vastu juubeldades, nuttes, hõisates. Ja mitte värvate pärast, vaid muu pärast: selle pärast, et olgugi nad sakslased, olid nemadki võinud mingil alal võita. Et nad võivad kunagi veel oma allasurutusest uuenenud, euroopaliku rahvana jalule tõusta!

Igiammuste kaotuste all kokkuvariseval ungarlusel oli pärast 1948. aastat ainsaks võidukaks silmapilguks 1956. Sedagi loomulikult ainult moraalses mõttes. Ja sellegi väärrikat tunnustamist tuli tal kolmkümmend kolm aastat oodata! Selle kolmekümne kol-

me aasta jooksul oleks ta mõnikord rahuldunud juba sellegagi, kui tal oleks korda läinud endale välja võidelda kaotaja õigust. Aga isegi see käis tal hingeliselt üle jõu.

Kui ma mitte enam päris algaja kirjanikuna tegin kuuekümnendatel aastatel katset rahvuse isiksust kahjustavaid hädasid arvele võtta, muutusin ma, tänu nime poolest natsionalistlikule ampluaale, ohtlikuks natsionalistiks. Selleks "edutamiseks" piisas juba pelgast kavatsusest. Sest mulle on alati meeldinud esmajoones Kőlcsey, Széchenyi, Keményi, Illyési või Bibó tüüpi ungarlased. Kõike kaaluvad, arvesse võtavad ja endaski kahtlevad. Need, kes, kui vaja, just oma rahvuse surma kuulutavate sõnadega suudavad rahvust elus hoida, nagu ei olekski meie olemasolu seevõrd ajalooline kui just esteetiline või eetiline olemasolu.

See aga oli võimatu. Juba sellegi pärast, et kõige arvessevõtmiseks oleks vaja läinud täielikku vabadust, nagu endas kahtlemisekski. Sest seal, kus üks tõde on keelatud, on seda ka teine.

Nii üllatav ja pentsik kui see ka on: ma võisin Ungaris pikka aega ungarlane olla ainult nii, nagu oleksin ma maskiballi külaline. Kui ma kümme aastat täiest jõust rahvakunsti, rahvatantsu, ühesõnaga rahvakultuuri renessansi heaks töötasin ja "Népszabadsági" nimekas kaastööline minu üle ironiseeris, et ma tahan ungarlasi rahvatantsu õpetamise abil uude reformiajastusse aidata, teadsid vaid vähesed, et ma tahtsin puuduvale rahvusteadvusele alust rajama hakata. Ma mõtlesin, et kui ma ei saa vahetult tunnistada, kes ma selles rahvusetustavas süsteemis olen, las ma tunnistan seda siis kaudselt. Ja edasi: kui Rumeenias, Slovakkias ja Jugoslaavias elavatest ungarlastest ei tohi piiksatadagi, siis tuleb abiks võtta nende laulud. Sest ungarlik on nii Mezőségi, Nyitra ümbruse, Kalotaszegi kandi kui ka Beregszászi rahvalaul. Vörösmartyle oli rahvuse äratamisel toeks veel Árpád, meile aga vaid need, kes on nimetult päranduseks jätnud niisugused värsid:

*Ma olen see, kes pole hea,
pilveukse paotaja,
paotan vargsi taevaust,
nutan, süda täis ahastust.*

Ma loodan, et kui kunagi Ungaris hakatakse kirjutama 56. aasta järgse vastasrinna ajalugu, ei unusta asjalikud analüüsijad ära, et enne väikesearvulise, aga väga mitmekihilise radikaalse vastasrinna esileastumist oli lavale ilmunud juba kultuurialane vastasrind, mis ei üritanud süsteemi muutmist alustada mitte ühiskondlike struktuuride parandamisest ja ka mitte Partei reformimisest, vaid ungarlaste vaimse ja hingelise iseteadvuse jaluleaitamisest, kokkukuivanud kõlbeliste jõudude toibutamisesest. Sest see rahvakultuuri "maski all" esinev rühm leidis, et inimest on alati raskem ümber kujundada kui ühiskonda, kui süsteemi, nii et lõhkumistööd tuleb alustada temast; ja et Ungari ajaloo kõige süngemad ohud ei ole iial tulenenud meie lüüasaamisest, vaid sellest, et me ise oleme end kaotanud.

Sellest veidi romantilisest, aga teokast, kodulugu, Transilvaania ungarlasi tundma õppivast, rahvatantsu- ja rahvakunstilaagreid korraldavad mõttest kasvas välja uusrahvalikuks või uusrahvuslikuks ristitud leer juba kuuekümnendate-seitsmekümnendate aastate vahetusel. Hiljem Lakiteleki kokkutulek ja lõpuks Ungari Demokraatlik Foorum.

See, mis ma ütlesin, ei ole valimispropaganda, vaid lihtsalt asi, mida tuleks teada. On endastmõistetav, et markantselt väljakujunenud opositsioonirühmitused toetuvad oma tänastes võitlustes ka oma eelsele mainele, aga ajalooline olevik muutub järjest rangemaks ja ei pööra enam tähelepanu tuhmuvatele varjunditele, kuivõrd ta ootab kõigilt rühmitustelt – nii radikaalsetelt kui samm-sammult edasiliikuvatelt – vastust ühtede ja samadele küsimustele. Asja sisu ühte lausesse tihendades: kas me suudame sellest poliitilisest keerisest, mille keskel me seisame, teha ajalugu või oleme vaid õhinal meelt lahutamas uute vabadusilluusionidega?

*

Ma peaksin rõõmustama, et ometi kord on ka Ungaris rohkem algatavat mõtet kui algatavat kirge, rohkem kannatlikkust kui aknaid sissepeksvat raevu. Peaksin rõõmustama, aga olen siiski segaduses. Nagu puuduks õhus mu ümber mingi loomulik õhin ja usk.

Võib-olla see rahuldamatusetunne tuleb sellest, et kõik, mida me siiani oleme püüdnud ühiselus korda seada, – nagu näiteks avalikkus ajakirjanduses, raadios ja televisioonis, mõtete vaba leviku õigus nõupidamispaikades, ühinemise seadus ja nii edasi –, et need kõik, kõik tuleb lugeda kainete Euroopa endastmõistetavuste hulka, mille vastuvõtmiseks me olime juba ammu valmis.

Aga kus on nende siledaks hõõveldatud asjade kõrval hõõveldamata asjad? Poliitika ajakohaste küsimuste taga need ajaloo urgastest esiletungivad küsimused, mis ei mahu loogika puhtalt tõmmatud piiridesse?

Vaadeldgem vaid esimest sellist kõhedusest ja traagilisest tülpmusest koormatud mureküsimust. See ütleb, et ungarlased on üks hamletlik rahvas, kes Mohácsist peale korrutab pidevalt "olla või mitte olla" monoloogi, alates protestantlikest jutlustajatest üle Zrínyi, Kölcsey, Széchenyi ja Ady kuni László Némethi ja Gyula Illyésini. Ja kui see oleks ainult kinnisidee, siis poleks sellest midagi. Aga see on vaistudesse kirjutatud kogemus. Ja see vaist kordab ikka ja jälle järel dust, et me kõik peame ummikusse jooksma, põrnu varisema, enne kui suudame end muuta, endaga midagi peale hakata. Ja sellega lugu veel ei lõpe, sest isegi niisuguste tõusulainetega, nagu oli XIX sajandi reformiajastu või kahe maailmasõja vaheline vaimselt paljutöötav aeg, ei jõua me iial eesmärgile. Enne kui saak oleks jõudnud valmida, peksis maailmaajaloo meistki ületuisanud rahe selle maha.

Niisiis on see mure õigustatud: kui minevikus on alati niimoodi läinud, miks ei peaks niimoodi minema ka tulevikus? Eriti kuna meid ähvardavad traagilised vastuolud. Siin on kohe kõige rebestavam neist: me vabaneme vaimselt ja hingeliselt ajal, kus ainelised hädad kisuvad meid ikka madalamale. Seesama skeem on toimunud meie elu kõigi pöördpunktide puhul: meie vabanemised on alati tähendanud meile uut okupatsiooni. Pärast türklasi Habsburgid, pärast sakslasi sovjetid. Ja et meid ähvardavaid ohtusid edasi loendada: meie iibelangus on hirmuäratav ja meid laastavad rasked epideemiad; me hajume ja sulame laia maailma; ja koos väljaspool riigi piire elavate ungarlastega nõrgestatakse ka meid, emamaal elavaid ungarlasi päevast

päeva uut laadi, "rahuaegses sõjas". Kuni meie naabrid rebisid meilt ära vaid riigi tükke, võis fantoomlik hingevaev veel rahvast kuidagi koos hoida, aga sestpeale kui Koložsváris, Kassas või Lévas elavalt ungarlastelt võetakse ära nende kümne-kahekümne ruutmeetrine sünnimaa ja keelgi, on rünnatud ka meie kodus-olemise-tunnet siin maailmas.

Tõepoolest: kas ei ole oht praegu suurem kui poliitilised edusammud, mis me võime oma arvele kanda? Ühel prantslasel, inglasel, itaallasel või venelasel ei tule pähegi, et tema rahvas võiks üleöö põrmu variseda. Meil aga küll! Meid hirmutavad statistilised andmedki nagu terroristide salgad.

Kas just sellepärast ei peaks me püüdma nüüd oma traditsioonilistest ängistustest vabaneda? Lõppude lõpuks oleme tänaseks täiesti uude olukorda jõudnud. Asi pole ainult selles, et üks süsteem on meie ümber verest tühjaks jooksnud – lõppenud on ka loiu ungarlusesuhtumise ajastu. Enam ei saa Ungaris keegi rääkida demokraatiast, mõistmata selle all otsekohe ka rahvuse saatust. Vähehaaval peaks iga ungarlane tajuma, et väljapoole on see riik sellel sajandil kaotanud juba kõik, mis õnnetult või süüdi olles üldse kaotada oli. Ei ole enam lapikestki maad, mida

keegi veel võiks tema küljest ära rebida. Aga niisama tohutud on meie kaotused ka sisemiselt. Kui palju reetmist on ainuüksi viimasel poolel sajandil olnud. Kui palju kättemaksu, kohtuomavoli, ungarivaenu, juudivaenu, hingerüüstamist! Niisiis ei ole meil muud võimalust kui oma kaotustele selg pöörata ja hakata liikuma uues suunas. Kuhu? Mis suunas? Sissepoole, iseendasse! Juba sellepärastki, et minu meelest ungarlus ei ole enam füüsiline jõud. Ta saab olla ainult vaimne. Vallutada ta saab edaspidi veel ainult oma eeskujuga. Ja kõigepealt iseenda vallutamisega: Ungari oikumeeni edasilükkamata loomisega. On üldine kogemus, et isik, kes on iseendas sisemiselt tugev, on seda ka kõigis oma seostes. Ja see mõte on laiendatav ka rahvusele.

Sõda me väljaspool Ungari piire elavate vähemuste kaitsmiseks enam alustada ei saa, aga meie poolt uuesti loodud, reformeeritud ungarlusel kui ühel uuel teosel, ühel tundmatul meistriteosel võib olla ennenähtamatu mõju mitte ainult siin Karpaatia basseinis, vaid ka ühinevas Euroopas.

(1989)

Ungari keelest tõlkinud Edvin Hiedel

ENN SOOSAAR

TÖLKIMISEST TÄNA LÄBI EILSE

Aastatel 1901 – 1917 ilmus Eestis 1118 teistest keeltest eestindatud proosateost ja näidendit keskmise tiraažiga 1570 eksemplari. Kõige enam tõlgiti saksa kirjandust, nimelt 390 teost, järgnesid vene 168, inglise 68, prantsuse 68, soome 42 teosega ja nii edasi. Aastavoos oli 88 tõlkeraamatut. Neid tuli Saksast 23, Venest 10, Inglismaalt 4, Prantsusmaalt 4, Soomest 2,5.

See oli alus, millele meie vanaisad said iseseisvuse kättevõitlemise järel toetuda. Unistus, tarve oli seesama, mis meilgi praegu – olla või saada (kuidas keegi asja näeb) kultuurrahvaks. Kultuurrahva tiitel eeldab pika rea tingimuste täitmist, mille hulka kuulub vaieldamatult seegi: emakeeles peab kättesaadav olema tüse valik teoseid, mis on mõjutanud maailmakirjanduse arengulugu ja esindavad selle olulisemaid liikumisi – nii minevikus kui ka olevikus. Kindlasti ei ole tegemist selgelt piiritletud/piiritletava valikuga, mille vahendamise järel võime teatada: nüüd on ka eestlased kultuursed. Aga kui ikka ja jälle tuleb tõdeda, et seda ja seda ja seda autorit või teost ei ole meie keeles olemas, tekib küll tunne, et oleme pahatihti pretensioonikamad kui õigus.

Kahekümnendate aastate väljakutse oli tungiv. Sellele vastati – algul ebaledes ja ilmsesti suurema entusiasmiga, kui oli tegelike võimalusi. Tulemus oli sellegipoolest vähemasti rahuldav. Toonaste menuraamatute ja muidu ajaviitelise lektüüri osakaal osutus suureks, aga kolmekümnendate aastate lõpuks oli ilmunud või ilmumas tähelepanuväärset hulgal ka neid teoseid, mida saab vaieldamatult lahterdada väärtkirjanduseks.

Ent püsigem veel minevikus. Aastatel 1940 – 1990 avaldati Nõukogude Eestis umbes 4750 ilukirjanduslikku tõlket teost keskmise tiraažiga 23 tuhat eksemplari. Läbilõikeaastal ilmutati 93 tiitlit. Vene kirjandus prevaleeris suveräänselt, moodusta-

des ligi 45% toodangust. Prantsuse, saksa, inglise ja ameerika kirjandustest tõlgitud teoste arv küündis kahesaja piirimaile, kahe esimese puhul seda ületades, kahe teise puhul pisut alla jäädes. Aastakeskmise viiekümne ühe aasta kohta oli seega umbes neli teost igast neljast suurkirjandusest. Tuletan meelde, et sajandi algul tõlgiti igal aastal eesti keelde 23 teost saksa kirjandusest, 4 prantsuse, 4 inglise kirjandusest.

See on alus, millel seisame meie. Mis maailmakirjanduse tutvustamisse puutub, siis oli möödunu tõepoolest väga lahjade lehmade poolsajand. Tõsi küll, kuuekümnendatest aastatest too aastakeskmise – 4 raamatut neljast maailma suurkirjandusest – kasvas mõne pügala võrra, kuid kogu nõukogude aja jäi pakkumine selgelt alla nõudmisele. Olnuks kirjastamistingimused normaalsemad, kvootide jagamine – 45% vene, 15% teiste NL rahvaste, 13% sotsialismimaade rahvaste ja 27% muu maailma rahvaste kirjandustele – kas või natukenegi arukam, oleksime praegu hoopis paremal järjel, tükk maad soodsamal stardipaigal. Selle saja aasta jooksul, mil eestlast on üritatud maailmakirjandusega kokkupuutesse viia, oleks saanud palju rohkem ära teha.

Siiski ei istunud ka need aastad, käed rüpes. Kõige paremini läks üheksateistkümnenda sajandi ja kahekümnenda sajandi esimese poole romaani sellel osal, mida sai, kas või karvupidi kistes, realistlikuks kuulutada. Ka draamaga oli lugu suhteliselt hea. Luule tõlkimisega ei olda kusagil rahul ja on meilgi sellest viiekümnest aastast ivasid vähe noppida.

Samal ajal olid mitmed kirjanikud või nende teosed keelatud või mittesoovitatud ja nende tõlkeid ei saanud avaldada. See puudutas nii teatavat osa realiste kui ka mitterealiste – esimeste sõnum oli võimalolijate jaoks liiga selge ja seega ohtlik, teiste oma liiga

Ette kantud 8. detsembril 1993 Eesti Kirjanike Liidu korraldatud konverentsil "Kirjandus Eesti Vabariigis".

ebamäärane ja seega taas ohtlik. Pigem kaubanduslikel kui ideoloogilistel kaalutlustel jäid liialt unarusse üheksateistkümnenda sajandi eelsed sajandid – kuigi ka ammusurnute hulgast leiti mitu autorit, keda kardeti, keda ei lubatud trükkida.

Allpool igasugust arvustust oli viimase kahe aastakümne läänepoolsete kirjanduste tutvustus (erisuhetes olnud Soome ja vahest ehk Skandinaaviagi välja arvatud). Kui seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate ameerika kirjandusest jõudis meie lugeja lauale vähem kui kümme romaani, siis on tõesti põhjust lokku lüüa. Niisama hästi kui olematu (tõlgitud raamatuid saab üles lugeda ühe, parimal juhul kahe käe sõrmedel) on eestlase vahetu kontakt ka inglise, saksa, prantsuse, itaalia, hispaania jne nüüdiskirjandusega.

Äärmiselt nadiilt ja/või tendentslikult pakuti maailma filosoofilist kirjasõna, esseistikat, memuaristikat – kui nimetada mõnda ilukirjandusega piirnevat žanrit.

Meie ees seisab põhimõtteliselt sama ülesanne mis vanaisadel kolmveerand sajandit tagasi. Täita lünkasid, mida eelmine aeg on oma jõuetuse tõttu või ka tahtlikult jätnud, püüda avardada vaatevälja.

Tähelepanu tuleks koondada eriti vanale klassikalisele kirjandusele (et meie kultuurrahvaks olemise iha saaks katet) ja kaasaja ehk viimase paari aastakümne enim silmatorakavatele väliskirjanikele (et eestlanegi saaks viimaks teada, kes mida tänapäeval teeb). Kindlasti ka nende oleviku ning mineviku teostele ning žanritele, mis nõukogude režiimi ajal olid ebasoosingus või keelatud.

*

Soovida on siiski kergem kui soove ellu viia. Argipäev näikse suhtuvat ükskõikselt – kui mitte suisa tõrjuvalt – püsiväärtustesse, seega ka väärtkirjandusse. Need kolm-neli aastat, mis on nõukogulikule uususele seljapööramisest möödunud, on kardinaalselt muutnud olukorda kirjastustegevuses ning raamatuturul. Suured riiklikud kolossid on tükeldunud ja nende kõrvale või asemele on tekkinud kümneid ja kümneid pisikirjastusi, mille enamik suudab aastas välja anda ainult mõne

raamatu. Kõik paistavad olevat kas erakordselt rahaaplud või tõsistes finantsraskustes – vanad, et edasi kesta, uued, et jalgu alla saada. Ja võlusõna vee peal püsimiseks või teistest ettejätmiseks on ajaviide. Seda toodetakse ja toodetakse.

Eespool esitatud arvud sajandialguse tõlkekirjanduse väljaandmise kohta pärinevad värskest bibliograafiast "Eesti raamat 1901 – 1917". Selle eessõnas iseloomustatakse toonast olukorda: "Tõlgiti kaasaegsete ja klassikute teoseid, samuti möödunud sajandi rahvaraamatuid. Laialdaselt hakkasid levima põnevusromaanid." Menu ja põnevus on raamatute väljaandjaid algusest peale köitnud. Eestiaege kirjastustegevuse kohta saab jagada hulga tunnustussõnu. Siiski ei tähenda see, et tollal poleks turgu ujutatud väheväärtusliku kommertslektüüri.

Kui nõukogude perioodi peale tagasi mõelda, siis, jah, pesuehatsat ajaviidet ei soositud. Aga pahnna trükiti veel rohkem kui enne või praegu, kõiki neid ideoloogiliselt õigeid ja regionaalselt kohustuslikke makulatuurraamatuid. Nagu palju muudki tollases ühiskonnas nii olid ka kirjastustegevuses asjad pea peale pööratud. Pahnale maksti peale. Mujal maailmas ja nüüd ka meil antakse *trash*'i välja selleks, et raha saada.

Ohakaid ja kibuvitsi on kirjastamispõllul alati kasvanud või kasvatatud. Ajaviide, nii oma pehmetes kui ka räigetes vormides, on sotsiaalne tarve ja seda manada pole mõttekas. Palju olulisem on leida otstarbekas *modus vivendi* selle kõrval elamiseks. Ehk teiste sõnadega: kuidas sättida asjad nõnda, et oleks võimalik tõlkida ja välja anda ka neid raamatuid, millel on küll kultuuri-, kuid puudub kommertsväärtus.

Paraku pean tunnistama, et minul tõhusat retsepti ei ole. Ma kuulun nende hulka, kes käsivad praegust aega üleminekuperioodina ja loodavad, et elujärje tõusuga taastub inimeste huvi ning vajadus maailmakirjanduse tippteoste omandamise vastu. Huvi praegust häirivat madalseisu tõestab kas või tõsiasi, et näiteks Vergiliuse "Bucolicat ja Aeneist" on seni pidanud vajalikuks endale muretseda (hoolimata suhtelisest odavast hinnast, alla 20 krooni) ainult natuke rohkem kui tuhat eestlast.

Samas võime tõdeda, et tõsisema tõlkekirjanduse väljaandmine ei ole viimastel aastatel siiski katkenud. "Eesti Raamatul" on asjalikke käsikirju jätkunud siimaani. "Loomingu Raamatukogu" on jaksanud taset hoida. Lauri Leesi entusiasm väärib kiitust. Ka mõned pisikirjastused näikse huvituvat pigem teradest kui sõkaldest. "Kupar" ja "Varrak" on lubanud hakata tähelepanu pöörama ka nendele raamatutele, mis omavad püsivamaid väärtusi. Tore oleks, kui lubadused realiseeruksid. Avatud Eesti Fond on algatanud filosoofiaalaste teoste väljaandmise kava. Klassikaliste ja filosoofiliste teoste tõlkimist ja kirjastamist püüab jõudumööda korraldada sihtasutus Hortus Litterarum.

Agas ikkagi on seda vähe. Rahva jaoks igatahes, kes hellitab auahnet soovi kuuluda kultuurrahvaste hulka. Ja too tõdemus on peamine, mis ma mõistan öelda tõlkekirjanduse olukorra kohta tänapäeva Eestis. Kirjastajad ja tõlkijad ei suuda vastata aja nõuetele ning vajadustele. Eesti lugejal puudub rahuldav võimalus kontakteeruda teiste rahvaste kirjanduse paremikuga.

Meil on mineviku ja oleviku väliskirjanduse tutvustamisel väga palju puudujääke ning lünki. Hädasti oleks vaja süstemaatilist tegutsemist nende vajakajäämistest vähendamiseks. Kahjuks ei oska ma näha piisavat üksmeelt ja entusiasmist selles kirjuseltskonnas, kes meil raamatute väljaandmisega tegeleb. Kooperatsioon enam-vähem samu sihte silmaspidavate kirjastuste vahel võiks olukorda leevendada, aga kas see on praegu hundiisaduste aegu teostatav – ma ei tea.

Võib-olla peame lihtsalt ootama tulevikku, kui tekib mõni tugev ja edukas kirjastus, kes leiab, et prestiižne on hakata välja andma esinduslikku valikut tõlkekirjanduse paremikust. Kas või umbes samasugust tänapäeva tipp-prosaistide teoste sarja, nagu on soomlaste "Keltainen Kirjasto" Tammi kirjastuses.

Teisalt aga – aeg ei oota. Ja aega oléme kaotanud nagunii liiga palju.

*

Kahele kiiret lahendamist ootavale umbsõlmele, mis on viimastel aastatel tekkinud, tahaksin veel tähelepanu juhtida.

Esimene on tõlgete dubleerimine. Ühelt poolt käib kirjastuste vahel kemplemine leivakannika pärast põhimõttel, kes ees, see mees. Teiselt poolt valitseb suur teadmatus, mida keegi kavatseb avaldada. Seetõttu on mitu korda juhtunud, et kaks või koguni kolm kirjastust on lasknud tõlkida ühte ja sedasama teost. Võidumees on mõistagi see, kes raamatu esimesena kaupluselele saab.

Õigupoolest on see kirjastajate probleem. Kahjuks aga jääb enamikul juhtudel kaotajaks pooleks tõlkija. Tema leping on olnud kas suuline või sõlmitud nii nagu enam-vähem kõik tõlkelepingud praegu, see tähendab, et tõlkija saab kogu või suurema osa honorarist kätte alles pärast tõlke ilmumist.

Kui kompromisslahendust ei leita, hakkavad need paralleeltõlgete juhtumid lähiaastatel sagenema. Tõenäoliselt 1994. aasta algupoolel võtab Riigikogu vastu Berni kirjandus- ja kunstioste kaitse konventsiooni ratifitseerimise seaduse. Eesti Vabariik kirjutab sellele konventsioonile alla 1927. aastal. Nii et tegelikult me taasühineme.

Berni konventsioon lubas ühineda reservatsioonidega. Seda võimalust Eesti Vabariik toona ka kasutas. Autori ainuõigust teose tõlkele käsitlev artikkel 8 asendati Berni 1886. aasta algteksti artikliga 5 sellele 1896. aastal Pariisis antud redaktsioonis. Nimetatud säte tagab autori ainuõiguse tõlkele kogu autoriõiguse kehtivuse perioodil (autori eluaeg pluss viiskümmend aastat pärast tema surma). Samas sätitakse kitsendus: kui autor või tema õigusjärglane pole kümne aasta jooksul oma originaalteose esimese avaldamise ajast arvates ise tõlkinud või andnud kellelegi luba tõlkida teost Berni liitu kuulava maa keelde, lõpeb kõnesolev ainuõigus ja teost võib tõlkida ning avaldada ilma autori nõusolekuta.

Seda reservatsiooni on võimalik kasutada ka tänapäeval ja eelnõu soovitabki Riigikogul ratifitseerida Berni kirjandus- ja kunstioste kaitse konventsioon Pariisi 1971. aasta redaktsioonis 1979. aasta muudatustega, kusjuures – nagu 1927. aastalgi – artikkel 8 asendatakse modifikatsiooniga, mis tagab autorile ainuõiguse oma teose tõlkele kümneks aastaks pärast esmaavaldamist.

Tuleb siiski öelda, et seda reservatsiooni kasutavad tänapäeval vaid vähesed maad

(Horvaatia, Island, Sloveenia, Türgi, Tai) ja sellel on mitu miinuspoolt. Samasuguseid kitsendusi võivad – ehkki muidugi ei pruugi – teised Berni liitu kuuluvad maad kohaldada Eesti Vabariigi autorite suhtes. Väliskirjastajate ja -autorite suhtumine Eestisse, kui siin niisama hästi kui pirateeritakse kümne või rohkema aasta eest ilmunud teoseid, ei tarvitse olla üheselt mõistev. Elav autor, kelle varasemaid teoseid on ilma loata eesti keeles avaldatud, võib keelduda värsketele teostele tõlkeloa andmisest.

Siiski on küllalt tõenäoline, et Riigikogu ratifitseerib Berni konventsiooni just nimetatud reservatsiooniga. Üks hoiatus küll: refereeritud artiklite tekst on kohati raskesti mõistetav ja ei ole võimatu, et ma olen millestki valesti aru saanud. Igatahes palusin kultuuriministrit, et ta pöörduks konsultatsiooni saamiseks juristide poole ja et need annaksid reservatsiooni kehtivuse ning sisu kohta ühese kirjaliku seletuse.

Teine mureasi on informatsioon ilmunud raamatute kohta. Ka see vajab kiiret ning tõhusat lahendust. Meil avaldatakse praegu uudiskirjanduse kohta rohkem lühitutvustusi ning arvustusi kui kunagi varem. Aga need on paljudesse lehtedesse ja ajakirjadesse laiali pillatud ja ei ole ega saagi olla kõiki ilmunud teoseid hõlmavad. Seepärast oleks hädasti tarvis jooksvat teavet, kas või ainult bibliograafilisi andmeid iga eelmisel nädalal või kuul valmissaanud raamatu kohta. Üks võimalus oleks, et mõni ajaleht registreeriks koostöös kellegagi – Raamatupalatiga või mis vastava asutise nimetus praegu on – kõik, mis parasjagu on ilmunud. "Sirp" ehk "Kultuurileht" võiks oma kunagist missiooni jät-

kata. Teine võimalus, paralleelne, täiendav võimalus oleks hakata näiteks "Keeles ja Kirjanduses" avaldama kuude ja aastate kaupa Eesti raamatute üldnimestikku, nagu seda vanaasti tegi ajakiri "Eesti Kirjandus".

*

Mul puudub statistika, kuid tõenäoliselt on 1993. aastal ilmunud/ilmumas rohkem tõlke- raamatuid kui ühelgi teisel aastal viimase poolsajandi jooksul. Kui varem tulid pooled raamatud vene keelest, siis nüüd on toimunud järsk pööre: inglise keel valitseb niisama suveräänselt kui mitte veelgi suveräänselt. Tõlkegeograafia on märgatavalt ahenenud ja väikeste või ka meie jaoks eksootiliste keelte ja kirjanduste vastu on huvi langenud. Turumajandus unifitseerib, loob omalt poolt "vaba" konkurentsi teel globaalset küla.

Nõudmine tõlkijate, heade, korralike tõlkijate järele näikse olevat pidev, ehkki honorarid – eriti tõsisemat tööd nõudvate teoste vahendamisel – ei taha vajalikul määral kasvada. Teisalt on vastutus tõlke kvaliteedi eest häirivalt langenud. Pahatihti rakendatakse algajaid ja/või saamatuid ümberpanijaid, ja kui kirjastuse ainueesmärk on võimalikult kiiresti ja võimalikult väheste kulutustega raamat poeletile saada, ei vaevutagi hoolitsema selle eest, et tõlge oleks kärbeteta, autentne ja eesti keele seisukohast rahuldav. Mitmed kirjastused on krooniapluses loobunud toimetajast ja tundub, et vahel isegi korrektoristki.

Probleeme ja muresid on mõistagi mitmesuguseid. Aga kõigest ei jõua nangunii kõnelda. Seda enam, et eks toonitada tuleks pigem positiivset selles meie uues iseolemises.

MIRCEA ELIADE

OKULTNE JA NÜÜDISMAAILM

21. *Freudi Mälestusloengul (Philadelphia, 24. mai 1974) peetud ettekanne, mis avaldati hiljem ajakirjas "Journal of the Philadelphia Association for Psychoanalysis 1", nr 3 (September 1974), lk 195–213. Juurde on lisatud mõningat, peamiselt bibliograafilist täiendavat materjali.*

Ütlen kohe alguses, mida ma kavatsen selles eseeses käsitleda. Esiteks püüan täpsustada terminite "okultne", "okultism" ja "esoterism" tähendust. Pärastpoole jälgin lühidalt huvi arengut okultse vastu 19. sajandi keskpaigast meie ajani. Selline tagasivaade aitab paremini mõista põhjalikke muutusi, mille tunnustajaks me tänapäeva läänemaailmas, eriti Ameerikas oleme. Edasi käsitlen peamiselt neid salatavasid, okultseid distsipliine ja esoteerilisi teooriaid, mis avalduvad Ameerika noortekultuuris. Käesoleva essee raames pean paljudest meie käsutuses olevatest näidetest üsna range valiku tegema. Jätan arvestamata mõned mõjukad nähtused, näiteks uued usulohud, spiritismiringid, parapsühholoogilised uuringud jne. Pean lisama, et lähenen kõigile vastavaile nähtusile usundiloolasena, st ma ei üritagi käsitleda nende psühholoogilisi, sotsioloogilisi ega kas või poliitilisi mõtteseoseid, tähendusi ja funktsioone (jättes selle endast pädevamate hooleks).¹

Oxfordi sõnaraamatu järgi leidis termin "okultne" esmakordselt kasutust 1545. aastal tähenduses "mõistusega tabamatu või mitte tabatav; arusaamise või argiteadmuse ulatusest väljapoole jääv". Peaaegu sajandi jagu

hiljem, 1633. aastal sai see sõna lisatähenduse, märkimaks ainet, millega tegelevad "need muistsed ja keskaegsed n-ö teadused, mis sisaldavad salajast ja müstilist teadmust või selle kasutamist (maagia, alkeemia, astroloogia, teosofia)".

Tänapäevasele kasutusele vastava, avarama "okultse" definitsiooni esitas Edward A. Tiryakian oma virgutavas uurimuses "Esoteerilise kultuuri sotsioloogia poole". "Okultse" all," kirjutab Tiryakian, "mõistan ma tahtlikke toiminguid, tehnikaid või protseduure, mis a) toetuvad sellistele peidetud või varjatud jõududele looduses või kosmoses, mida ei saa mõõta ega tuvastada nüüdis-teaduse vahenditega, ja b) mille soovitud või kavatsuslikeks tagajärgedeks on empiirilised tulemused, näiteks sündmuste empiirilisest käigust hangitav teadmus või selle sündmustekäigu teisendamine. ...Edasi, niivõrd kui okultse tegevuse subjektiks ei ole lihtsalt kes tahes, vaid isik, kes on omandanud vajalikud oskused ja eriteadmised; ja kuna need oskused on õpitud ja edasi antud sotsiaalselt korraldatud, kindlaks kujunenud ja ritualiseeritud (kuid mitte avalikult kättesaadaval) viisil, võime sellistest toimingutest kõ-

1 Okultset ja okultismi taaselustumist käsitleb suur hulk kirjandust. Võib vaadata järgmisi teoseid: Richard Cavendish, *The Black Arts*. New York, 1967; Colin Wilson, *The Occult*. New York, 1971; Edward F. Heenan, ed., *Mystery, Magic, and Miracle: Religion in a Post-Aquarian Age*. Englewood Cliffs, N. Y., 1973; Richard Wollly, *The Occult Revolution: A Christian Meditation*. New York, 1973; lk 212-230; Martin Marty, *The occult Establishment*, *Social Research* 37, 1970, lk 212-230; Andrew M. Greeley, *Implications for the Sociology of Religion of Occult Behavior in the Youth Culture*, *Youth and Society*, 2, 1970, lk 131-140; Marcello Truzzi, *The Occult Revival as Popular Culture: Some Random Observations on the Old and Nouveau Witch*, *Sociological Quarterly*, 13 (winter, 1972), lk 16-36; Edward A. Tiryakian, *Toward the Sociology of Esoteric Culture*, *American Journal of Sociology*, 78 (November 1972), lk 491-512; seasama, *Esotérisme et exotérisme en sociologie: La sociologie à l'âge du Verseau*, *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 52, 1952, lk 33-51. Vt ka Edward A. Tiryakian, ed., *On the Margin of the Visible: Sociology, the Esoteric, and the Occult*. New York, 1974; Robert Galbreath, *The History of Modern Occultism: A Bibliographical Survey*, *Journal of Popular Culture*, 5 (winter, 1971), lk 726-754.

nelda kui okultsetest teadustest või okultsetest kunstidest.¹

"Esoterismi" definitsioon on mõnevõrra hapram. Tiryakian peab "esoteeriliseks" selliseid filosoofilisi-religioosseid uskusüsteeme, mis rajanevad okultsel tehnikal ja selle praktiseerimisel. Esoteeriline viitab seega viimse reaalsuse – looduse ja kosmose, epistemoloogiliste ja ontoloogiliste refleksioonide ulatuslikumale kaardistamisele; sellised kaardistused moodustavad teadmuse, mille pinnalt võrsuvadki okultsed protseduurid.² Ent esoterismi tähtsaim ja olulisim nüüdisendaaja René Guénon on kindlalt nn okultsete harrastuste vastu. Nagu edaspidi näeme, on selline eristus väga tähtis ning aitab meil mõista okultismi ja esoterismi paralleelset rolli tänapäeval.

Üldteada on, et kõik mõistetega "okultne" ja "esoteeriline" hõlmatavad usundid, teooriad ja tehnikad olid populaarsed juba hilisantiigis. Mõned neist (näiteks maagia, astroloogia, teurgia ja nekromantia) olid rajatud või süstematiseeritud 2000 aastat varem Egiptuses ja Mesopotaamias. Pole mõtet lisada, et enamik neist harrastusist ei kadunud täielikult ka keskajal. Igatahes saavutasid nad Itaalias renessansiajastul uue prestiiži, muutudes väga respektaablisk ja olles *en vogue*. Tulen selle asjaolu juurde hiljem tagasi, sest vähemasti kaudselt valgustab see meie teemat ühest üllatavast küljest.

19. sajandi prantsuse autorid ja nende huvi okultse vastu

Okultismi-moe lõi prantsuse seminarist Alphonse-Louise Constant, kes sündis 1810. a ja oli tuntud Eliphas Lévi varjunime all.³ Õigupoolest pärinebki termin "okultism" sellelt n-õ preestrilt, inglise keeles aga kasutas

sõna "okultism" esimesena teosoof A. D. Sinnet 1881. a. Kõpses eas luges Lévi Christian Rosenrothi "Kabala Denundata't" ja arvatavasti ka Jakob Boehme, Swedenborgi, Louis Claude de Saint-Martini ("le Philosophe Inconnu") töid ning teisi 18. sajandi teosoofe. Tema raamatud ("Dogme et rituel de la haute magie", 1856, "L'Histoire de la magie", 1859 ja "La Clef des grands mystères", 1861) said menu osaliseks, mida tänapäeval on raske mõista, kujutasid nad ju endast vaid suurt pretensioonikat sasipundart. "Abee" Lévi "initsieeriti" mitmesse salaühingusse nii Prantsusmaal kui ka Inglismaal (roosiristlased, vabamüürlased jne), ta kohtus kuulsalt okultse romaani "Zanoni" autori Bulwer-Lyttoniga ning avaldas mõningat muljet Teosoofiaseltsi asutajale madame Blavatskyle.

1875. a surnud Eliphas Lévi'd hindas väga kõrgelt tema järglase, prantsuse uusokultistide generatsioon. Silmapaistvaim õpilane oli 1865. a sündinud dr Encausse, kes kasutas pseudonüümi "Papus"⁴ ja väitis, et on omandanud Don Martines de Pasqually (1743 – 1774) pühendumisrituaali. Pasqually oli üsnagi müstiline indiviid, kes asutas pompöösset nimetust kandva uue esoteerilise ordu (Franc-Maçonnerie des Chevaliers Maçons Elus Cohen de l'Univers).⁵ Papus pretendeeris ka Saint-Martini, Philosophe Inconnu "tõelise jüngri" nimetusele.⁶ Mul pole siinkohal võimalik käsitleda Martines de Pasqually keskset teesi, piisab, kui teame, et ta nägi pühendumise eesmärki inimese taasühendamises kaotatud "aadamlike" privileegidega, st "Jumala näo järgi loodud inimjumalate" ürgse seisundi taastamises. Selliseid veendumusi jagasid ka Philosophe Inconnu ja enamik teisi 18. sajandi kristlikke teosoofe. Tegelikult pidasid nad kõik võimalikuks taassaavutada inimese pattulangemisest algseisundit "vaimse täiustumise", teurgia (st

1 Tiryakian, Toward the Sociology of Esoteric Culture, lk 498-499.

2 Sealsamas, lk 499.

3 Eliphas Lévi kohta vt Richard Cavendish, The Black Arts, lk 31 jj.

4 Papuse kohta vt René Guénon, Le Théosophisme, histoire d'une pseudo-religion. Paris, 1921, lk 202 jj.

5 Vt Gérard van Rijnbek, Un Thaumaturge au XVIIIe siècle: Martines de Pasqually, sa vie, son oeuvre, son ordre. 2 kd-t. Paris, 1935, 1938.

6 Louis-Claude de Saint-Martini, "Le Philosophe Inconnu" kohta vt Antoine Faivre, L'Esotérisme au XVIIIe siècle. Paris, 1973, lk 188 jj, ja bibliograafiast lk 201, nr 125.

ingellike vaimude väljakutsumise) või siis alkeemiliste operatsioonide abil. 18. sajandi arvutud salaseltsid, müstilised rühmad ja vabamüürlaste loožid taotlesid omal kombel langenud inimese uuestisündi. Nende peamisteks sümboliteks olid Saalomoni tempel, mis tuli sümboolselt uuesti ehitada, Temp-liordu, mis tuli vähemalt osaliselt taastada, ning graal, mille müüti ja varjatud tähendust arvati sisaldavat vaimse alkeemia operat-sioonides.

Papus väitis, et kogu see okultne tradit-sioon oli talle kättesaadav. Vastavalt rajas ta (tema enda väljend oli "taastas") martinistide ordu, mille kaudu ta püüdis liikmetele kuulu-tada Louis-Claude de Saint-Martini saladoktriini. Ent *cognoscenti* järgi kajastas see ordu valdavalt vaid Papuse enda ideid. Sellest hoo-limata oli martinistide ordu algul väga popu-laarne. Selle esimesse "ülemnõukokku" kuulus hulganisti tuntud kirjanikke, näit Maurice Barrès, Paul Adam, Joseph Péladan, Stanislas de Guaita jt. Ühtlasi toetas Papus teiste okultsete rühmade asutamist, nagu nt L'Eglise Gnostique Universelle ja L'Ordre Kabbalistique de la Rose-Croix.

Selles *fin de siècle*'i okultsehuvis on tä-hendusrikas roll prantsuse kirjanikel. Isegi selline skeptik nagu Anatole France dekla-reeris 1890. a avaldatud artiklis, et "paljude selle perioodi kirjandusteoste mõistmiseks on vaja mõningaid teadmisi okultsetest teadustest. Meie luuletajate ja romaanikirjanike fantaasiat toitis suuresti maagia. Kujutus nähtamatust pani neil pea ringi käima, neid kummitas tundmatuseidee, ja aeg pöördus tagasi Apuleiuse ja Trallese Phlegoni juur-de".¹ Anatole France'il oli õigus. Üht tolle ajajärgu populaarsemat romaani, J.-K. Huys-mans'i "*Là bas*"² ("Seal all") oli tõepoolest inspireerinud kaasaja must maagia, vaimuli-kuseisusest väljaheidatud katoliku preester abee Boullan ning tema ja teise nõia, kirjanik Stanislas de Guaita võistlus maagias. Kui Boullan 1893. a suri, olid Hysmans jt okultse rühma liikmed õigupoolest veendunud, et de

Guaita oli ta musta maagina tegutsedes tap-nud.² Samuti väärib märkimist, et umbes selsamal ajal läks hulk inglise kirjanikke okultsete harrastustega kaasa ning otsis innu-kalt hermeetilistesse salaseltsidesse astumise võimalusi. Tuletaksin siinkohal meelde Kuldse Koidiku Ordu, mille liikmeteks olid muuhulgas William Butler Yeats, S. L. Mat-hews ja Aleister Crowley.³

Ma ei hakka vaatlema nende okultsete hoovuste hilisemat ajalugu ega ka madame Blavatsky Teosoofiaseltsi ning teiste taoliste rühmituste (nagu näit Rudolf Steineri Antro-posoofiaselts) algupära ja arengut. Siiski peab siinkohal märkima kaht asjaolu. 1. Eru-deerituimat ja hävitavaimat kriitikat nende nn okultsete rühmade kohta ei teinud mitte mõni ratsionalistlik vaatleja väljastpoolt, vaid isik, kes oli ise "asja sees", kombekohaselt mit-messe salaordusse initsieeritud ja hästi tuttav okultsete doktriinidega; veel enamgi, seda kriitikat ei kandnud mitte skepsis ega positi-vism, vaid autori enda sõnul "traditsiooniline esoterism". See õpetatud ning leppimatu krii-tik oli René Guénon. 2. Okultsed voolud ei pärvinud tolle aja pädevate ideeloolaste tähe-lepanu (v.a vähesed erandid), ent köitsid pal-jusid tähtsaid kirjanikke alates Baude-laire'ist, Verlaine'ist ja Rimbaud'st ning lõ-petades André Bretoni ja mõnede postsürrea-listidega (näit René Daumal).

René Guénoni ja tema läinud sajandi okultsete ning pseudospiritistlike liikumiste radikaalse kriitika kohta on mul *à propos* enamatki öelda. Mõelgem hetkeks, milline mõju oli taolistel ideedel Euroopa kirjanikele ning mõelgem eriti just nende okultsehuvi mõjukusele. Mitmed saksa ja prantsuse kirja-nikud kasutasid oma töödes okultset ja teo-soofilist pärimust vabalt juba 18. sajandi valgustusajastul ning 19. sajandi esimese poole eelromantismi ja romantismi aegadel. Ajavahemikus 1740 – 1840 kirjutati hulk üli-populaarseid ning osalt suurepäraseid romaane ja jutustusi, mille autoreiks olid Goethe ("Wilhelm Meisters Wanderjahre"), Schiller

1 Revue Illustrée, 15. veebr 1890, tsit rmt-s: L u c i e n M é r o z, René Guénon ou la sagesse initiatique. Paris, 1962, lk 28.

2 Vt R i c h a r d C a v e n d i s h, The Black Arts, lk 34 jj.

3 Sealsamas, lk 37 jj; vt J. S y m o n d s, The Great Beast. New York, 1952. Vt samuti The confessions of Aleister Crowley: An Autobiography. Ed. John Symonds, Kenneth Grant. New York, 1969.

("Der Geistesheer", 1787), Jean-Paul ("Die unsichtbare Loge", 1793), Achim von Arnim ("Der Kronenwächter", 1817), Novalis ("Die Lehrlinge von Sais", 1797 – 98), Zacharias Werner ("Die Söhne des Thales", 1803), Charles Nodier ("Trilby", 1822; "Jean Sboggar", 1818 jne), Balzac ("Séraphita", 1834) jt. On ilmselt raske kõiki neid teoseid ühise nimetaja alla taandada. Võib siiski nentida, et nende okultseis teemades ja ideedes kajastus personaalse või kollektiivse *renovatio* (inimese algse väärkuse ja väe müstilise taastamise) lootus. Lühidalt, neis kirjandusteostes kajastusid ja säilisid 17. – 18. sajandi teosofide arusaamad ning nende arusaamade allikad.

Nende 19. sajandi teise poole prantsuse kirjanike puhul, kes innustusid Eliphas Lévi, Papuse ja Stanislas de Guaita populaarsetest okultsetest ideedest, mütoloožiast ja harastustest, on märgatav üsnagi teistsugune suundumus. Baudelaire'ist ja Verlaine'ist, Lautréamont'ist ja Rimbaud'st meie kaas-aegsete, André Bretoni ning tema õpilasteni kasutasid kõik need kunstnikud okultset tõhusa relvana mässus kodanliku korra ja selle ideoloogia vastu.¹ Kaasaja ametliku usundi, eetika, ühiskondlikud käitumis- ja kõlblustavad ning esteetika lükkavad nad kõrvale. Mõned neist pole mitte üksnes antiklerikaalid (nagu prantsuse intelligents enamjaolt), vaid on antikristlased; tegelikult eitavad nad nii kõiki judaistlik-kristlikke väärtusi kui ka antiigi ning renessansi ideaale. Gnostikutest ja teistest salarühmadest huvitusid nad mitte üksnes väärtusliku okultse ainese tõttu, vaid ka seepärast, et kirik kiusas selliseid rühmi taga. Okultsest traditsioonist otsisid need sõnakunstnikud judaismi-kristluseelseid ja eelklassikalisi (eelkreeka) elemente, st egiptuse, pärsia, india või hiina loovmeetodeid ning vaimseid väärtusi. Esteetilisi ideaale otsisid nad kõige arhailisemast kunstist, "ürgalguslikust" iluilmutusest. Stéphane Mallarmé väitis, et nüüdispoet peab minema Homeroselt kaugemale, sest just temast sai alguse lääne poeesia allakäik. Kui intervjuerija kü-

sis, milline luule eksisteeris enne Homerost, siis vastas Mallarmé: "Veedad!".

20. sajandi avangardistid läksid veelgi kaugemale – nad otsisid uusi inspiratsioonilikke Kaug-Ida plastilistest kunstidest ning Aafrika ja Okeania maskidest ja kujudest. André Bretoni sürrealism kuulutas kadu kogu läänelikule esteetilisele traditsioonile. Koos teiste sürrealistidega (näit Eluard ja Aragon) pöördus ta kommunismi poole, samuti otsis ta poeetilist inspiratsiooni alateadvuse impulssidest, aga ka alkeemiast ja satanismist. René Daumal õppis selgeks sanskriti keele ja taasavastas india esteetika; ta oli veendunud, et müstilise Kaukaasia Õpetaja Gurdjievi kaudu on ta avastanud läänese ammuilma unustusse vajunud pühendamistraditsiooni.² Kokkuvõtteks võib öelda, et prantsuse kirjandus- ja kunstiavangardi jaoks Baudelaire'ist André Bretonini kujutas seotus okultsega endast läänelike usu- ja kultuuriväärtuste ülitõhusat kriitikat ja eitust; tõhusat seetõttu, et seda peeti ajaloo faktidel põhinevaks.

Rõhutan probleemi seda külge seetõttu, et üldteada fakti kohaselt ennetavad kunstirevolutsioonid (st esteetiliste väärtuste teisenemised) kahe-kolme generatsiooni võrra sessamas ühiskonnas hiljem suuremas plaanis toimuvat. Pealegi kuulus kirjanike huvi okultse vastu vähemasti osaliselt Freudi alateadvuse uuringu ning psühhoanalüütilise meetodi avastamise kaasaega. Nendel avastustel oli kaalukas osa euroopalike käitumis- ja kõlblustavade ning mõttelaadi muutumises. Kui seniajani oli arvatud, et fantaasiapildidel puudub tähendus või et see on hämar, siis Freud põhjendas nende gnoseoloogilisi väärtusi. Kui aga alateadvuse väljendused paigutusid teatavasse tähendussüsteemi (mis on võrreldav mitteverbaalse keele omaga), siis avanes kirjandusloomingus kajastatud arvukates imaginaarsetes maailmades kohe sügavam ja salajasem tähendus, mis oli vastavate tööde kunstiväärtusest üsnagi sõltumatu.

(Järgneb)

Inglise keelest tõlkinud Mai Tiits

1 Vt T i r y a k i a n, Toward the Sociology of Esoteric Culture, lk 504 jj.

2 René Daumali kohta vt J e a n B i è s, Littérature française et pensée hindoue, des origines à 1950. Paris, 1974, lk 491 jj ning bibliograafia lk 670-671.

EDUARD PARHOMENKO

EKSITUSED.

VISAND NOSTALGIAST JA ŠOKOLAADIST

*Aga ma usun, et me lähme sinna tagasi na-
gunii."*
Jaan Kaplinski, "Teekond Ayia Triadasse".

1. Pakuti vaatamiseks diplomitööd turismi-
majanduse võimalikkusest Eestis. Avasin.
Ainus asi, mis tähelepanu köitis, oli napp
alapeatükk reisimise romantikast. Tõdeti, et
romantilisusi ja selle õhutamise on oluline
tegur turismiindustrias.

2. Otsin Jaan Kaplinski reisikirja "Tee-
kond Ayia Triadasse". Raamatu alguses pa-
leuslik nägemus: "...Kui sulgen silmad, tuleb
mu silmade ette mägede vahel looklev maan-
tee, mille ääres õitsesid kollased jänesekap-
sad, lillad, valged ülased ning mandlipuud.
Teel ei olnud ühtki inimest, ühtki autot,
ainult..." Mõni lehekülj hiljem tulevad oluli-
sed sõnad: "ihalus", "igatsus", "nostalgia".
Arutlus Vahemere-igatsusest ja -ihalusest
euroopa kirjandusloos: Goethe, Shelley,
Keats, soomlased, rootslased, nooreestlased,
väliseestlased, kipitai ai-ai. Kõik on haaratud
igatsusest.

3. Läikiv värvikirev nädalaleht. Ei suuda
vastu panna. Otsin. Lehes Kaplinski reisi-
raamatu suurte tähtedega pealkirjastatud ar-
vustus: "Selle raamatu lugemisest jäi mind
kummitama üks helge kujutluspilt..." , alustab
arvustaja. Jäi kummitama. Keeran lehekülgi:
reklaamidell äraoleva pilguga naised, mehed,
helesinisesse kõrgusesse looklev maantee,
Choose your own way, habetanud, veidi kur-
vameelne rändur kõrgmäestiku vines. Hea
šokolaadi puudumine on hullemast hullem!
TUPLA.

4. Hullemast hullem. Nagu Juhan Liivil:
"Veel ajas mind valu toast välja, kui rusus mu
rinna pääl".

5. Nostalgia. Algselt meditsiiniline ter-
min. Kellegi Baseli arsti J. Hoferi kunstmoo-
dustis kreeka sõnadest *nóstos*
'tagasipöördumine (koju)' ja *algos* 'valu'
("Dissertatio medica de Nostalgia oder

Heimwehe", 1688). Tähistas vaibumatut valu
ja rahuldamatut igatsust kaotsiläinud kodu ja
kodumaa järele, sellest tulenevat raskemeel-
sust ja monomaaniat.

6. Modernsemal ajal ühtlasi ka millegi
võõra, millegi tundmatu ihalus, mis viib
eemale, kisub kodunt ära.

Karl Ristikivi:

*Kojuigatsus – kauguseigatsus
kahte harusse kasvav puu,
varjuotsija – tuuleotsija
mere ja metsa piirimaal.
Sünnihirm – surmahirm,
mõlemast otsast sõlmitud elulõng.
Olemine – mitteolemine,
üks neist on uni
ja teine ei ole sedagi.*

Otsustav on murdumine: kojuigatsus –
kauguseigatsus, varjuotsija – tuuleotsija, ole-
mine – mitteolemine. Need vastandpooled on
üks (*üks puu*), erit just oma üksiolemises nad
eristuvad, murduvad (*kaks haru*), nende va-
hel on piir – enamgi, murdumine. Murdumi-
ne: kojuigatsus – kauguseigatsus,
kauguseigatsus – kojuigatsus. Murdub igat-
sus. Murdub olemine. Läbi murdumise saab
olemisest tõesti olemine: olemine ja mitte-
olemine; igatsusest tõesti igatsus: kojuigatsus
ja kauguseigatsus.

7. Eimiski. Antoine de Saint-Exupéry: "La
nostalgie c'est le désir d'ou ne sait quoi."
Nostalgia on ei tea mille ihalus. Ei tea. Veel
kord: nostalgia on kurbus, millel puudub ob-
jekt – kurbus eimiski pärast, eimiski järele.

8. Ometi. Ometigi võib nostalgia seostuda
täiesti reaalse asjaga, inimesega – meie käes,
embuses – ja ometi lootusetus, tabamatus.
Eimiski.

9. Nüüdisajal on nostalgia kaubanduslik
vääratus, majanduslik tegur. Teda ennast ning
tema abil saab müüa, osta ja tarbida. Tundub
koguni, et nostalgiat saab esile kutsuda, toota
ja suunata. Hoolimata kõigi nende operat-
sioonide intensiivsusest ta ei kulu ega kaha-

ne. Seega ka industrialiseerituna ei saa teda ennast ei õieti mõõta, ei rehkendada ega käega katsuda. Ometi on nostalgia tiražeeritav, kopeeritav, pakitav, konsumeeritav nii mentaalselt kui ka materiaalselt.

10. Igal juhul on nostalgia literatuurne tundmus. Alates romantismist... või isegi hilisantiiksest *décadence*'ist valdav poetide tundeelistikus. Ja nii ei saa selle tundmuseta – ülimalt literatuurse, kultuurse tundmuseta läbi Jaan Kaplinski, vähemalt oma reisiräpik "Teekond Ayia Triadasse".

11. Kuid nostalgia literatuursus ei ole lahenduseks – lunastusest rääkimata – ei kirjan-duse enda ega ka sellest pääsemise, vabanemise tähenduses. Pigem vastupidi. Ta mäs-sib meid veel sügavamalt, veel ahistavamalt kultuuri, literatuuri.

Mind köidab üks André Gide'i ütlus: "C'est avec les beaux sentiments que l'on fait la mauvaise littérature." Kaunite tunnetega tehakse halba kirjandust. Küsimus siinkohal pole aga selles, kas ja mis mõttes nostalgia on kaunis tundmus. (Ehkki ta on seda. Temas on mingi sulnidus, raugus, ülevus.) Küsimus on hoopiski tundmuse kui sellise ebakindluses, koguni petlikkuses.

12. Kas pole ebakindlamat, lootusetumat asja, kui lasta end haarata ja kanda tundmusel – eriti igatsusel, eriti nostalgial? Elada tund-musega, mille kohta kunagi ei tea, kas see on tegelikult, kas see on tõesti ja sügavalt?

13. Jaan Kaplinski tahab olla sügav, tahab olla tõeline ja ehe. Seega ei tohiks tema nostalgitsemises näha pelgalt literatuurset tundlemist. Pealegi on ta väsinud ja tüdinud. Väsinud kultuurist ja literatuurist, *beaux sentiments*'ist. Selle tõelise ja päristise nimel on ta valmis lahkuma kodumaalt, loobuma kul-tuurist ja tsivilisatsioonist ning rändama kaugele, kaugele, sügavale, sügavale.

"Meis kõigis on turist; turist, kes hulgub ja eksleb mööda maailma nagu Ahasveerus, ot-sides *Midagi Muud*... Võibolla on see turist meis lihtsalt turist, vahelduse ja muljete otsi-ja. Ma usun aga, et selles turistis nagu mat-rjoškas on veel üks sisemine turist, kellele *Midagi Muud* on juba müstiline ja metafüü-siline kategooria" (lk 28).

14. Ent kas sügavus vabastab, usk lunastab tundlemise eksitavusest, igatsuse petlikku-

sest? On ju usk meile antud vaid tundmusena ning sügavus tundmuse tabamatu mõõde.

15. Miks mitte olla lihtsalt turist, vaheldu-se ja muljete otsija? Olla pealiskaudne ja pinnapealne, hästi kerge ja õhuline, ning liht-salt libiseda ja liueldada libeda ja läikivana. Ja mitte hoolida petlikkusest, sest see nagunii ei peta. Olla kultuurne, *civilisé* ja *charmant* ning seda kõike lihtsalt ihata ja maitsta järjest ning läbisegamini: MARS, GEISHA, MILKY WAY, HELLAS, TUPLA.

Friedrich Nietzsche: R ä n d a j a. – Kes ka vaid vähesel määral on jõudnud mõistuse va-baduseni, ei saa end maa peal tunda teisiti kui rändurina, – ent mitte reisijana viimse sihi p o o l e: sest seda sihti ei ole. Küll aga tahab ta näha seda, silmad lahti hoida sellele, mis kõik õigupoolest maailmas sünnib; seetõttu ei tohi ta oma südant liiga tugevalt siduda millegi ainulise külge; temas eneses peab ole-ma midagi rändlevat, mis tunneks rõõmu va-heldusest ja kaduvusest ("*Menschliches, Allzumenschliches*").

Tõsi, on veider siduda pinnalisust mõistu-sega – ent nii see on. Just mõistus on meid vabastanud sügavusest, pilvisest taevast, kristlik-traagilisest meelest maitsmaks mõ-nuga šokola-la-laadi. Ent s e e tunne, s e e igatsus – see on justkui amputeeritud jäseme valu, mis ei anna järele. Sellest polnud vaba ka Nietzsche. Ent seda maitsvam, seda mõ-nusam – valusam.

Ent jätkem see kõik.

16. Kultuur kohustab, kuigi see võib olla tüütu. Nimelt on kultuurne olla sügav, eriti siduda sügavust metafüüsikaga, filosoofiaga, koguni müstikaga. (Kas pole taas veider ja vasturääkiv? See kohustus ja seos on ilmne arusaamatus ja saatulik eksitus. Mis teha.) Kui aga kirjanduse ja tundlemise seos on eksitav, siis veelgi eksitavam on see filosoofia puhul. Peaks ju filosoofia lõpuks välistama igasuguse tundmuse ja tundlemise – ka nostalgia. See on saavutatava tõsikindluse hind.

17. Ometi kirjutab Novalis: "Die Philo-sophie ist eigentlich Heimweh, ein Trieb überall zu Hause zu sein." Filosoofia on õigu-poolset koduigatsus, tõmme olla kõikjal kodus. Novalis tuleks kohe kõrvale lükata – on ta ju romantik ja üdini poeet. Pealegi on Aris-toteles ammust ajast tabavalt täheldanud: pal-

jut kokku valetavad luuletajad. Hoolimata kõigest, isegi Aristotelese hoiatusest, võtab Martin Heidegger Novalise filosoofia, filosoferimise määratluse – seega koduigatsuse vaagimisele. "Heimweh als die Grundstimmung des Philosophierens". Koduigatsus kui filosoferimise põhihäälestus.

18. Kuidas siis saab filosoofia olla koduigatsus? Novalis kõneleb "tõmbest olla kõikjal kodus". Heidegger: Niisugune tõmme saab olla filosoofia vaid siis, kui meie, kes me filosoferime, kõikjal *ei* ole kodus. Seega "olla kõikjal kodus" ei tähenda olla kodus igas kohas eraldi üksteise järel kokku, vaid hoopiski tähendab: olla alati ja korruga tervikus. Seda "*tervikus*" ja selle tervikut nimetatakse *maailmaks*. Sellesse olemisse tervikus oleme tõmmatud koduigatsuses. Meie olemine ongi see tõmmatus. Selle terviku poole me oleme alati kuidagi teel. Oluline on just tõmmatus, mis ühtlasi osutub tagasikistuseks, mingiks tagasitõmbavas raskuses viibimiseks. Me oleme teel selle terviku poole. Ise oleme see teelolek, see "ei üks ega mitte veel teine"; see "siiski ja siiski veel mitte ning siiski". (Ei ealeski.) Mis on see *ei-ega*, see *mitte* ning sellest sündiv rahutus? Heideggeri järgi on see inimese lõplikkus (*Endlichkeit*). Lõplikkuses läheb täide inimese üksildus (*Vereinsamung*), milles igäüks on üksildasena terviku ees.

Maailm, lõplikkus, üksildus on Heideggeri jaoks metafüüsika põhimõisted ainult siis, kui ise oleme eelnevalt *haaratud* selle poolt, mida haaravad need mõisted. Haaratus osutab sellele, mida meil tuleb nõuelda, mille järele pärida – alles haaratus teeb seesuguse pärimise võimalikuks. Filosoofiline haaratus ja haaramine rajaneb inimolu häälestusel, häälestusel, mis inimest pidevalt ja olemuslikult häälestab, ilma et inimene seda seesugusena üldse pruugikski tunda. Kas mitte just ses mõttes pole filosoofia koduigatsus? ("*Die Grundbegriffe der Metaphysik*".)

19. Siin sai nostalgiast, millestki tabamatust ja haaramatust, äkitselt miski tabatav ja haaratav. Seda eeldusel, et ise ollakse sellest otsustavalt tabatud ja haaratud. Taas paistvus ja pettus – enamgi: petetus ja eksitatus? Kas siis tõesti seda alati ei olda? Ei ole ju koduigatsus siin enam pelgalt tundmus, ega ka mitte paljalt teadmine – kuigi kõne all on

mõisted –, vaid oleva enda kui terviku vuuk ja ülesehitus.

No ja siis?

Vuuk, vaod, milles murdub šokolaad – pruun ja mõnus –, ühes oma murdjaga.

20. Kas ei osuta Schelling sellelesamale, kui ta käsitab oleva kui terviku ja selle aluse vahekorda maailma, selle asjade ja Jumala suhtena. Küsimus on selles, kuidas mõista maailma, ühelt poolt asjade ning teiselt poolt Jumala identiteeti – asjade immanentsi Jumalas. Mõista nii, et asjad ei oleks Jumalas eimiski, ent samas nad ei oleks väljaspool Jumalat, Jumalast täiesti erinevad. Et mitte lõhkuda identiteeti, immanentsust, on Schellingil ainsaks võimaluseks eeldada Jumalas Jumalast endast erinevat alust, mis on aluseks nii asjadele kui ka Jumala enda eksistentsile.

21. Schelling: Kuna väljaspool Jumalat siiski midagi olla ei saa, siis on see vastuolu vaid seeläbi lahendatav, et asjade alus on selles, mis Jumalas endas ei ole *T e m a I s e*, st selles, mis on tema eksistentsi alus. Kui me tahame asja tuuma inimesele ligemale tuua, siis võime öelda: see on kui igatsus, mida tunneb igavene Üks – igatsus iseend sünnitada. Igatsus ei ole see Üks ise, ent ometi temaga sama igavene. Igatsus tahab sünnitada Jumalat, st põhjatut ühtsust – ent selle võrra ei ole temas endaski ühtsust ("*Das Wesen der menschlichen Freiheit*").

22. Niisiis on igatsus olevat läbiv ja haarav – loov – ja seeläbi liigendav ning ühtlasi inimest sellesse terviku liigendusse liigendav tundmus.

Otsustav on oleva terviku liigendatus, põhimõtteline piiritletus, koguni lõhestatus nii tema terviklikkuses eneses kui ka oma aluse suhtes, millega ometi on ta üks ja tervik. See tervik sünnib igatsuses terviklikkuse, ühtsuse järele lõhestatusena – oleva vuugi ja eristatusena. Oleva igatsuses olla üks ja tervik me saame olevaks olevast lahus ja eristuvana ning liigendume sellesse lõhestuvasse tervikusse kogu olevat läbiva igatsuse kaudu. Oleva tervikut ülesehitav igatsus konstitueerib seda tervikusse haarava teadmise mõistete süsteemina, arhitektoonikana – filosoofiana –, mis läheb täide inimeses, haarab inimese endasse ning liigendab inimese oleva terviku liigenduvasse liigendusse.

Kas oleme saavutanud taganõutava tõsi-kindluse? Näib, justkui õnnestus kammitseda nostalgiat mõistetena, mis haaravad olevat, sealhulgas inimest, tervikuna. Ent seeläbi muutus olev tervikuna, selle terviku vuuk ja ülesehitus – seda haaravad ja liigendavad mõisted – küsitavaks, eksitavaks oma aluse suhtes. Mis on selle oleva terviku ning selle liigenduse aluseks – aluseks, mis eristub oleva tervikust ja selle liigendusest, ent ometigi on selle kõige üks?

Ega see küsimine ei eksita?

23. Emmanuel Lévinasi käsituses, hoolimata selle põhimõttelisest erinevusest Heideggeri või Schellingi omast, võib-olla aga just tänu sellele, on nostalgia, koduigatsus metafüüsilist olevakäsitust konstitueeriv tundmus, mis eeldab tervikus erisust ja lahusust, seades samas aga tervikkikkuse lahuses üle. Nostalgia (*nostalgie, mal du retour*) ajal tahetakse üle saada oleva terviku seesmisest lahususest, erisusest kui millestki ebatõelise ja eksitavast terviku kui tõelise ja algupärase nimel. Metafüüsika on *odüsseia* – tagasipöördumine koju, algsesse tervikusse; koduigatsus – oleva terviku lõhestatusest tulenev rahutus.

Tähelepanuväärne on Lévinasi n-õ nostalgikriitika. Ta seob koduigatsusel põhineva terviku ja totaalsusetatoluse senise õhtumaise metafüüsikaga, metafüüsikaga Parmenidest Spinoza ja Hegelini. Lévinasi põhimõtteliselt eitab täieliku erisuse, absoluutse lahususe, ühismõõdutuse nimel igasugust tervikut ja totaalsust. Nimelt tegi traditsiooniline metafüüsika võimatuks tõeliselt Teise, absoluutselt Muu (*l'Autre*). Seega ka nostalgia ei saa olla siin millegi tõeliselt teise ja muu ihaldamine, sest eeldab algusest peale ühtsust, ühisust, suhet. Tähendab ju koduigatsus tagasipöördumist juba millegi mingil moel teada ja tuttava juurde, olgugi et see võib esineda millegi muu ja tundmatuna.

Tõeline igatsus on igatsus sinna, kus me ei ole sündinud; see on maa, kus kõik on täiesti võõras; see ei ole ega ole olnud meie ega meie esivanemate kodumaa – me ei astu sinna ealeski ("*Totalité et Infini. Essai sur l'extériorité*").

Ja nii ei eksita ealeski.

24. Jaan Kaplinski reis Ayia Triadasse on metafüüsiline reis. Metafüüsiline traditsioo-

nilises õhtumaises tähenduses – seega eksirännak. Kaplinski tahab metafüüsilisust; justkui sõltuks see tema tahtmisest. Ja niivõrd kui ta seda tahab, näib see andvat tema reisile teatud erakordsuse – sügavuse. See ei ole lihtsalt reis mööda geograafilist ruumi Kreekasse-Kreetasse, vaid retk läbi, üle aja ja ajaloo minoilisse Kreetasse – nüüdisaja seisukohalt õhtumaise, kogu maailmas valdava tsivilisatsiooni lätetele. (Seetõttu on ka klassikalise ajajärgu Kreeka vaid pelgalt vahepeatus, mis ei vääri tõsisemat tähelepanu.) Enamgi. See on tahe transsendeeruda kogu oleva, kogu maailma – maa ja taeva, jumalate ja inimeste olemise aluste poole. Just nimelt aluseks oleva, tõelise, ühtse, puhta ja selge poole. Selles on midagi platonistlikku – platoonlikku *eros*'est kantud igatsemist päristiselt oleva, ideede ning nende aluse järele.

Siit need meelelised reisimuljed, vahetud olustikujärgelused, kultuuri- ja kirjandusloolised ekskursioonid vaheldumisi mõtlustega maailma ja inimeksistenti olemuse ja aluste üle. Reis kui mõtlus, mõtlus kui reis. Lisaks Kaplinski perekonnapärimus nende Bütsantsi-päritolust (lk 123). Bütsants on aga Jaan Kaplinski käsituses Kreeka minoilise vaimsuse pärija. Seega on seda teekonda mõeldud ka kojunaasmisena.

25. Oma koduteel mõistab Kaplinski end turistina, st ring- ja huvireisijana. See mõjub (esmapilgul) drastiliselt ühe teise nostalgilise kaugustesse ihkaja ja kojuränduri Bernard Kangro ning tema mälestusteraamatu "*Kipitai*" kõrval. Tõsi, Kangro alustab oma mälestuste teekonda lausega: "Kes ise on igatsust tundnud, see ei hakkagi küsima." Tõesti, milleks küsida, milleks norida – on ju TUPLA parimatest parim. Pealegi annab nostalgia, *original strong taste...*, turismile sügavuse ja subliimsuse, teeb turistist metafüüsiku ja müstiku, kes püüdleb ennastalgavalt millegi tõelise ja algupärase, STIMOROL!, poole.

Ent see ehmatab, koguni ängistab – olla teel kodumaale huvireisija?! Loota, et nostalgia annab läheduse, intiimsuse, kohalolu. Kas ei märgi nostalgia just kaugust, distantsi, äraolu – ületamatut piiri ja lõhet?

Kaplinski puhul on aga iseloomulik, et see "piir" ja "lõhe" jääb kogu tema piiri-jutust hoolimata õieti tähele panemata ning seega ajastu loomust muidu üsna täpselt väljendava

kujundi "metafüüsiline, müstiline turist" tähendus tabamata.

26. Metafüüsiline turist. Jah, on kultuurne ja literatuurne – (eksitav) – siduda metafüüsikat millegi subliimse, rafineeritu ja sügava. Siis (eksitades) vastandub metafüüsika tavalisele ja argisele, paistvale ja eksitavale – ning on mõeldud justkui vaid valituile, vaid vaimuaristokraatidele. Ainult "sisemine turist" on Jaan Kaplinski "müstiline ja metafüüsiline" (lk 28). Ometi on ta kätketud sellesse "lihtsasse turisti, vahelduse ja muljete otsijasse", kes rahuldub paistva ja näivaga, võttes seda loomulikult ja küsimata päristise pähe. Seega puutub ju metafüüsika, metafüüsilisus mingil moel kõigisse ja on midagi hästi üldist ja tavalist. Bernard Kangro: "Kes ise on igatsust tundnud, see ei hakkagi küsima. Ja kes ei oleks oma põues kandnud ebamäärast pakitsust, valusnukrat kipitust?" Ja Kangro ometi küsib. Kuigi, nagu viimasel ajal teada, on meile kõigile siin hea šokola-la-adi puudumine hullumast hullum!

Kas tähendab see "üldisus", see "kes ei oleks", seda, et metafüüsika on igale tervele ja kainele mõistusele (*common sense* ile); et metafüüsika ei olegi äraspidine maailm, nagu täheldas Hegel?

Igatahes ei mõisteta siinkohal üldisuse all üldarusaadavust ega tõsikindlust, vaid seda, et me kõik oleme kuidagiviisi, st igatsedes tabatud ja määratletud ning selles määratletuses eksitatud metafüüsikast; et õhtumaine ajalugu on metafüüsika ajalugu.

27. Seda metafüüsika poolt määratletuses eksitust tuleks mõista kui inimese seatust – eksitust – seadma piire, inimese piiritletud piiritlema. Piiritletus piiritlema tähendab, et inimene on piir, mis piiritleb. Piiritletus piiritlema kätkeb eneses piiri piiritlemist, st transsendentsi, st eksitust.

Seega on inimene piir, mis tahab olla saadud piiritletud ning selles piiritletuse-tahtes justkui minetab (ületab) piiri (piiritletuse). Piiri minetatus vaid kasvatab, suurendab piiritletuse tahtet.

Eelnenust võiks järeldada, et inimene on eksitus, mis tahab olla saadud eksitatud ning selles eksitatuses tahtes justkui...

Aitab!?

See arutlus on eksitav.

28. Niisiis on inimene piiritletuse-tahe, seetõttu ka eksitatusetahe. Piiritletuse – eksitatusetahe avaldub nostalgiana.

29. Metafüüsiline turist. Tundub, et turism on üks levinumaid ja hõlpsalt kättesaadavaid piiriseadmise, kui mitte öelda – lavastamise mooduseid. Enamgi, igasugune piiriseadmine on muutunud turismiks. Piir peab olema seatud nii, et selle taha oleks konstrueeritav Miski Muu, Absoluutselt Algupärane – olgu siis mõni primitiivne pärismaine kultuur või vanaaegse tsivilisatsiooni varemed, tõeline šokolaad või võõramaine naine (*l'Autre*). Kõik see, ilma milleta lihtsalt kuidagi ei saa (seda mitte esmatarbekauba tähenduses, kuigi teatud tingimustel võib ta ka sellena esineda või olla esitatud). Ent ilmtingimata peab olema piir. Peab olema nii, et "lihtsalt kuidagi ei saa". Seda kahes tähenduses: esiteks et ei saa lihtsalt kuidagi ilma läbi ega hakkama (elada); teiseks et lihtsalt kuidagi ei saa (ei saa kätte, ei saa oma valdusesse), sest piir on vastas, sest nina on vastu piiri, kui soovite müüri, millest ei saa kuidagi üle ega ümber. Mida intensiivsem on see "lihtsalt kuidagi ei saa", mida valusam, üdini tungiv – "hullemast hullum", seda mõnusam ja kirkam on piiril murdumine, seda sügavam on unustus, seda vältimatult eksitus.

30. Jaan Kaplinski: "Kreeka asub piiridel, on i s e p i i r. Võib isegi kahelda, kas Kreekamaad ajalooliselt olemas oligi või oli alati tegemist pigem piiriga maa ja mere, mägede ja mere, mägede ja lauska, Aasia ja Euroopa ning paljude eri rahvaste ja kultuuride vahel. Kreeka ei ole kindlasti osa Läänest, vaid piir Ida ja Lääne vahel" (lk 22; vt ka lk 63).

31. Niisiis on Jaan Kaplinski Kreeka-Kreeta reis omasuguseks reisiks PIIRILE. Selle piiri eripära on aga see, et oma piiritletuses piirina ta lakkab olemast piir – kaotab, unustab end piirina ning eksitab. Näiteks kas või kreeklaste arusaam kodust, milles kehasub Kaplinski piiri, õigemini piiridetasuse-ideaal: "...kreeklastele tähendab kodu midagi muud kui meile. Tema kodu on avatum, selle juurde kuulub ka tema tänav, tema kohvik, tema tutvuskond. Kodu ja muu maailma vahel pole sellist ranget piiri kui meil, vaid pidev üleminek" (lk 33). Rõhutatakse piiride ületatavust ja illusoorisust. Ent samas tuleks

täheldada, et see pidev üleminek ja unustamine just väidab ja kinnitab piiri olemasolu (ning peale kõige muu tõmbab otsustava piiri "meie" ja "nende" kodu-arusaama vahele).

32. Turismi metafüüsilisus väljendub piiride seadmises ja lavastamises. Ent teisalt on metafüüsiline turist piire ületav, neist välja murdev. Milles on küsimus? Esialgu vahest vaid tõelises piiris – piiride piiris. Nii kuulutab Kaplinski kogu senise maailmajagudeks jaotuse fiktsiooniks: "Kujutelm maailmajagudest on õige hiline. ...ei ole Kreeka Euroopa ega Aasia, vaid Euroopa ja Aasia piir. Ka Kreetal on osa sellest piirist" (lk 63). Kuid otsustavaks saab, et Kreetal oma iidse minoilise tsivilisatsiooniga osutub ühtlasi läveks sellele, mis jääb teisele poole Euroopa – Aasia piiri, mõõdet; sellele, mis asub hoopis teises ja algupärasemas dimensioonis. End asetamaks sellesse autentseesse dimensiooni Kaplinski metafüüsiline turist tõsi küll relativiseerib nn Euroopa ja Aasia piiri ("Kuningas Minose ajal... ei olnud Euroopat ega Aasiat. Nii ei kuulunud Kreetal kummagi külge. Kreetal oli Kreetal" (lk 63)), kuid ei märka piiri (Kreetal kui) Euroopa – Aasia piiri ja iidse minoilise Kreetal (ise-enda-läbi-oleva Kreetal?) (kui piiri?! mille vahel? maa ja taeva? surelike ja jumalate?) vahel.

Ühelt poolt ohjeldamatu piiride seadmine ja lavastamine ning ületamise simuleerimine; teiselt poolt täielik piiriunustus ja -pimedus. On seda märgatud? Mida? TUPLA!

33. Piirile jõudmine, selle ületamine tähendab naasmist, kojujõudmist. Jaan Kaplinski seondub see kujutlusega "pühakojast kui koopast ja emausast, rituaalist kui tagasiminekest ema, naise kehasse" (lk 144).

"Seda tagasimineku võimalust tajud, kui astud tänavalt kirikusse, kus äkki on vaikus ja rahu. Kus ei ole üldse vaja mõelda oma vahekordade üle kristluse, kiriku, katoliikluse, ortodoksia, luterluse ja kõige muu sellisega.

Religioonid ja teoloogiad on jäänud ukse taha argiilma üksteisega vaidlema. Nad ei lähe enam sulle korda. Religioon ei lähe sulle enam korda... Oled laps ja sul on korraga hea olla" (lk 144).

See naasmine kujuneb Jaan Kaplinski kujutluses vabanemiseks, ülenemiseks kõigest, mis piiras ja ahistas – kõik "piiritõmbamised"

ja "määratlused" on jäänud "ukse taha". ("Teekonda Aya Triadasse võib vaadelda ka sümbolise teekonnana, vaimse retkena avaruse ja vabaduse poole" (lk 139)). Ent pangem tähele – pühakojal on müürid, koopal koopasuulävi – uks – PIIR. Pühakoda, koobas, emausa, – isegi naeratus, mille määratlavat ja piiritõmbavat loomust Kaplinski eirab – saavad teoks just erisuse ja murdumisena. Ning alles see teeb võimalikuks naasmise – ühtsuse ja samasuse. Alles see teeb naasmisest naasmise – eksituse.

34. Eelnevat kinnitab lapse-kujund. Jaan Kaplinski teekond Aya Triadasse kui teekond alguse, lihtsuse, vahetuse, ajatu poole on ühtlasi tagasimineku lapseikka. Seega ei ole see üksnes tsivilisatsiooni-ajalooline reis, vaid ka rännak mööda isiksuse kujunemislugu.

Tuleb aga märkida, et seesugune igatsus tagasi lapsepõlve on paljuski uusaja produkt. Kuigi lapsepõlv vastandina täiseale omandas teatud sümbolise tähenduse juba vanaaja kultuurides (nt Platoni *Politikos* või siis *Matteuse evangeelium* (18, 2–3): Ja Jeesus kutsus ühe lapse, pani nende keskele seisma ja ütles: "Tõesti, ma ütlen teile, kui teie jällegi ei lähe lasteks, ei saa teie mitte sisse taevariiki!"), siis lapsepõlve n-ö "avastas", "leiutas" siiski alles 16. ja 17. sajand. Siin põimub lapse ja täiskasvanu mõistete vastandpaar ühte modernistliku progressiideoloogiaga – suureks kasvamine, täisealiseks saamine – ning hakkab kattuma mõistepaariga *civilté – sauvage*. Laps on täiskasvanu jaoks pooleldi loom ja pooleldi inimene, metslane. Laps asub kusagil sealpool mina-ja-mitte-mina piiri. Igal juhul on ta miski muu, miski teine.

Siit sünnib nüüd kujutlus lapsepõlvest kui millestki täiesti algupärasest, vahetust ja identsest seisundist; sünnib igatsus selle seisundi järele, soov taas saada lapseks.

35. "Paned nagu laps, kellel esimest korda lubatakse ise tuld läita, küünla põlema ja asetad ta Panayia, kõigepühama Jumalaema ette. Oled laps ja sul on korraga hea olla. Nii hea, et ei oskaks muud teha kui laulda" (lk 140).

Lapsel on hea olla... Ei mingeid piiranguid (justkui – isegi tuld, küünal on lubatud läita kõige Pühama ees), ei piiranguid soovidele ega tahtmiste – vahetu, piiramatu olemine,

puhas tahtmine ja ihalemine, mis kasvab iseenesest üle rahuldatuseni ja küllasuseks, lastes tunda vaid rahuldamatuse ning selle kustumise mõnu. Ei mingeid kannatusi – ei erisusi ega eristusi – täielik ühtsus ja kooskõla – ja see kõik on üks "hea olla" ja m-mõnu – *sweet chocolate harmony*.

Ent siin on üks otsustav koht – kuidas saada taas lapseks, kuidas minna tagasi oma ema üsasse? (Nikodeemus Jeesusele: "Kuidas inimene saab uuesti sündida, kui ta on rauk? Ega ta saa ju tagasi minna oma ema üska ja teist korda sündida!" (Jh 3, 4).) Asi on selles, et laps, kes (juba) teab, et ta on laps – et ta (nüüd) on laps – ei ole enam päriselt laps, vaid temas on (juba või siis ikka veel!) midagi täiskasvanut. Niisugune "laps" on vältimatult teel täisealisuse poole; või siis on see niisugune "täiskasvanu", kes on küll teel lapsepõlve, kuigi ta ei jõua sinna ealeski päralt. Lapse ja täiskasvanu vahel on piir, müür, erisus, mis just oma ületatavuses on ületamatu – just ületamisel sünnibki – ning eksitab.

36. "Kui lapsel on hea olla, siis ta laliseb, lallitab oma ette. See on tema laul. Laulda saab vahel ka sõnadeta..." (lk 141).

Ekstaatiline "lalisemine", "lallitamine", "leelutamine" või "joigumine" "Te-ri-rem, te-re-re, ri-rem. Alleaa. Leelo-leelo. Nadi nunnadi. Taruirarara. Halleluujja. Kuk-ku..." (lk 142) või hoopiski vaikimine (sõnatu palve) iseloomustab Jaan Kaplinski kujutluses inimese tõelist suhet, kokkupuudet jumalikuga, st selle Millegi Muuga (Eimiskiga!) selle absoluutsel, täielikul kujul. Oluline on, et selles "lalisemises" või hoopiski vaikimises peab väljenduma jumaliku, Miski Muu täielik transtsen(den)taalsus – teispoosus inim-mõtlemise, mõistete piiriltuste ja määratluste suhtes. (Muuseas, see ongi otsustav MÄÄ-RATLUS.)

"Jumala toimimine ei allu inimlikule loogikale, me suudame mõista väga vähe temast ja tema toimimisest maailmas. Jumal on salapärase, me ei pääse tema ligi mõistusega, vaid mõistust ületades, loobudes temast seal, kus mõistus puutub kokku sellega, mis on temast suurem. Inimese kokkupuudet jumalikuga ei märgi mitte intellektuaalne selgus, see, et oleme suutnud maailma loogiliselt analüüsida, vaid rahu ja vaimne kirkus!" (lk 126).

Seejuures osutab Kaplinski Ludwig Wittgensteini lausetele teoses "*Tractatus logico-philosophicus*". *Gott offenbart sich nicht in der Welt* (6.432), "Jumal ei ilmuta end maailmas" ja *Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen* (7), "Millest ei saa rääkida, sellest peab vaikima". See kõik peaks justkui kinnitama Kaplinski seisukohta igasuguste piiride ebaolulisusest, illusoorisusest, ületatavusest: "Ma olen ikka uskunud, et ühendamine, ületamine, süntees on võimalik" (lk 121).

Ent Kaplinski ei märka seda, millest need tsiteeritud *Tractatus*'e laused otsesõnu kõnelevad, millele osutavad teised laused nende kõrval, näiteks 6.45: "Maailma kaemine sub specie aeterni on tema kui – piiratud – terviku kaemine. Maailma kui piiratud terviku tunne on müstiline."

(Niisamuti unustab ta "väiksesse kreeka kirikusse" sisenedes selle paksud müürid.)

Niisiis ka Ludwig Wittgensteini *Tractatus* tervikuna pole miskit muud kui üks otsustav, põhimõtteline piirjoone tõmbamine, selle olemasolu väitmine ja kinnitamine.

Eessõnast *Tractatus*'ele: "See raamat tahab mõtlemisele piiri tõmmata või pigem – mitte mõtlemisele, vaid mõtete väljendusele: sest selleks et tõmmata mõtlemisele piiri, peaksime saama mõelda selle piiri mõlemaid külgi (me peaksime seega saama mõelda seda, mis ei lase end mõelda).

Seega saab piiri tõmmata ainult keeles ning see, mis jääb teisele poole piiri, on lihtsalt mõttetus [*Unsinn* – selle sõna eesti tõlge eksitab. *E. P.*]"

Transtsendents, metafüüsika, NB! müstika ei tähenda mitte PIIRIST vabanemist, selle tühiseks ja olematuks kuulutamist, vaid vastupidi – see kõik eeldab ja vajab piiri, ilma PIIRITA on transtsendents, metafüüsika, müstika võimatu.

(Ses mõttes ei lammuta Wittgenstein metafüüsikat, pigem väidab ja kinnitab selle üht põhimist eeldust ja alust.)

37. Kaplinski "leelutustega" haakub Wittgensteini mõttetuse (*Unsinn*) käsituse: me ei saa mõelda seda, mis on mõeldamatu, ent me saame moodustada niisuguseid keelelisi väljendusi, mis ei väljenda mitte mingit mõtet (*Gedanke*) – mis on lihtsalt mõttetud (*unsinnig*). Näib, et siia alla sobivad kõikvõimali-

kud leelutused või siis omavahel seoseta sõnade lakkamatu ekstaatiline kordamine, sellest sündivad joiud ja palved: *Te-ri-rem, te-re-re, ri-rem. Alleaa. Nadi nunnadi* jne (lk 142). Siin esineb *Unsinn* aga varjamatul, teadlikul, koguni väljakutsuval kujul. Siin ei ole tegemist teadmuse või tahtmatu ekslikkuse või eksitatusena – keelelise ja grammatilise (enese)pettusega, mis võiks kõne allatulla näiteks Platoni, Aristotelese või Hegeli – kogu õhtumaise metafüüsika puhul. Siin on hoopis tegemist tahtliku eksimisega, soovitud eksitusega – justkui lootusega seeabil vallata ja valitseda eksimist, enam mitte lasta end eksitada, ning lõpuks ometi naasta.

37. Üheltpoolt näib Wittgenstein suhtuvat *Unsinn*'i tõrjuvalt kui millessegi täiesti tühisesse ja alusetusse: "...sügavaimad probleemid tegelikult *ei ole mingid probleemid*" (4.003); "Vastusele, mida välja öelda ei saa, ei saa välja öelda ka küsimust. *Mõistatust* ei ole olemas" (6.5). Seega on sügavus kui selline võimatu. Soovi korral saaks olla vaid pinnaline. Kui aga olla järjekindel – on seegi võimatu. Ja nii ei saagi eksida.

"Siiski on olemas väljaöeldamatu. See näitab end, see on müstiline" (6.522). Ent mõistes *Unsinn*'i positiivsemalt kõneleb Wittgenstein sellest kui millestki *müstilisest*, mis on antud, mis "näitab end" tundena, tundmusena (*Gefühl*) – ning seeläbi koguni sügavusena.

Kaplinskil esineb see tundmus seisundina: "on hea olla", "rahu", "kirikus" jne – kõige sagedamini tuleb ette "on hea olla", mis keeles väljendub teadliku (mõtestatud, eesmärgistatud) ja manifestse *Unsinn*'ina. ("Kui lapsel on hea olla, siis ta laliseb, lallitab omaette" (lk 141). Ning seetõttu lalin kui *Unsinn* kujuneb siin selleks, millel on pretensioon *Sinn*'ile teisel pool seda maailma, mille piiriks on keel ("*Minu keele piirid* tähendavad minu maailma piire" (5.6).) See on *Unsinn*, mis püüab end mõelda, määratleda. Niisugune olukord on paljuski vältimatu. Ent vältimatu on ka see, et ei suudeta saada, saavutada (täielikku) *Unsinn*'i (täielikkus just osutabki ebatäielikkusele); et ei suudeta eksida – et eksitakse eksimisel.

38. Oma reisipäeviku lõpus Jaan Kaplinski kirjutab: "Ma usun, et me lähme sinna tagasi nagunii. Me lähme veel kindlasti Ayia

Triadasse. Siis on meil rohkem aega..." (lk 142). Tagasi!? Kas me ei põletanud kõiki sildu, kas ei visanud ära redelit, mille otsa olime roninud? Me ju loobusime piirjoonte tõmbamisest ja määratlustest, suundadest ja suunanäitajatest, ületasime kõik piirid ja müürid. Meil on nii hea – taruirarää – kustusime, raugesime, vaikusime... ja nüüd äkki TAGASI! Otsast peale?!

Tulime ära. Läksime tagasi. Ja nüüd jälle tagasi, jälle tagasi, TAGASI. Veel kord tagasi. Ja nii tagasi.

See on ära tüüdanud juba.

Miks ometi ei jõua pärale, ei lõppe see eksirännak? Ei rauga rahutus, ei vaibu segadus?

Võib-olla aga ei maksa seda kõike võtta tõsiselt. Võib-olla ei ole see isegi mitte eksitus, pisike arusaamatus, vaid lihtsalt mäng – lapse mäng, lapsemäng, keksumäng, keksu mäng, keelemäng, keele mäng, *différance*'i mäng, *différance*'i-mäng. Ent seda ei tasu võtta tõsiselt. Naratagem! Kes keda siin nüüd võtab: TUPLA-VIPLAT, TUPLAT-VIPLA, ENTEL-TENTELIT, ENTELIT-TENTEL, TRILL-LA-LAA.

39. Naeratagem!

40. See sünnib kuidagi raskelt. Naeratus väreleb rahutuses, virildub nostalgias: Me lähme sinna tagasi nagunii!...?

41. Ludwig Wittgenstein: Probleemid, mis sünnivad meie keelevormide eksitõlgendustest, on oma loomult *sügavad*. Need on sügavad rahutused; nad juurduvad nii sügavalt meis nagu meie keele vormid ning nende tähendus on nii suur nagu meie keele tähtsus. ("*Philosophische Untersuchungen*".)

42. Naeratagem!

43. Ludwig Wittgenstein: Sest selgus, mille poole me püüdleme, on igal juhul *täielik*. See aga tähendab, et filosoofilised probleemid peavad *täielikult* kaduma.

Tõeliseks avastuseks on see avastus, mis annab mulle võime filosofeerimist katkestada, kuna ma seda **tahan**. – Avastus, mis vaigistab filosoofia, nii et teda ei piitsutaks küsimused, mis ta enda küsitavaks teevad ("*Philosophische Untersuchungen*".)

44. Oskus katkestada rännak, naasmine Ayia Triadasse.

45. Pangem ent tähele, kuidas unustab end, laseb eksitada oma eksirännakut Wittgenstein: *tahan!*? See ju tähendab – *igatsen*.

POSTSKRIPTUM

100. Kord oma Kreeka-reisil käisin ära ka Efesose linnas, seal Kaarias Väike-Aasia rannikul. Linnamüüride taga Artemise templi ees nägin kuulsat filosoofi Herakleitost, kes valjult nuttis. Küsisin, miks ta nutab? Herakleitos kostis, et inimelu on täis õnnetusi ja

pisaraid. Kõige üle valitseb surm. Ei ole mitte midagi püsivat ega jäävat. Kõik on segi keeratud nagu suures pudrus ning on üks ja seesama: rõõm–valu, teadmine–teadmatuse, suur ja väike – kõike seguneb küll nii, küll naa, ning vaheldub igaviku mängus. Igavik on aga laps, kes mängib, viskab täringut, kord võites, kord kaotades.

101. *Säh, Herakleitos, siin on sulle TUP-LA. Ära nuta, ja anna la-lapsele ka!*

(Mai, august 1993.)

SIGMUND FREUD

MÄLUHÄIRE AKROPOLISEL

Kiri Romain Rolland'ile¹

Austatud sõber!

Ajendatuna tungivast palvest aidata mõne kirjatüki esitamisega omalt poolt kaasa Teie seitsmekümnenda sünnipäeva tähistamisele nägin kaua aega vaeva, et leida midagi, mis oleks mingiski mõttes Teie vääriline, mis suudaks väljendada minu imetlust Teie tõearmastuse, Teie tõekspidamiste, Teie inimsõbralikkuse ja abivalmiduse suhtes. Või mis kinnitaks mu tänulikkust kirjamehe vastu, kes on mulle kinkinud nii palju meeldivat ja ülendavat. Kõik asjata; olen kümme aastat Teist vanem, minu looming on ammandatud. See, mis mul Teile lõpuks pakkuda on, on vaesunud mehe and, kes "kunagi paremaid päevi on näinud".

Teile on teada, et minu teadustöö seadis endale eesmärgiks mõtestada lahti hingeelu ebatavalisi, ebanormaalseid, patoloogilisi ilminguid, see tähendab, seletada neid nende taga peituvate psüühiliste jõududega ja tuua välja seejuures toimivad mehhanismid. Katsetasin seda esialgselt omaenese isiku, siis ka teiste ja lõpuks julgelt kogu inimsoo peal

tervikuna. Üks selline fenomen, mida ma üks inim põlv tagasi, aastal 1904, iseenda najal kogenud olin, aga kunagi mõistnud polnud, on viimastel aastatel mulle üha uuesti meelde tulnud; algul ei saanud ma aru, miks see nii on. Lõpuks otsustasin seda väikest elamust analüüsida ja siinkohal jagan Teiega selle väikese uurimistöö tulemusi. Sealjuures pean Teid muidugi mõista paluma minu isikliku elu faktidele mitte rohkem tähelepanu pöörama, kui nad seda muidu väärivad.

Mäluhäire Akropolisel

Mul oli tollal kombeks igal aastal augusti lõpul või septembri algul koos oma noorema vennaga sõita puhkusereisile, mis kestis mitu nädalat ning viis meid Rooma, mõnda Itaalia nurgakesse või kuhugi Vahemere rannikule. Mu vend on minust kümme aastat noorem, seega Teiega ühealine – kokkusattumus, mis mulle alles nüüd silma hakkab. Tol aastal teatas mu vend, et äriasjad ei võimalda tal

1 Eine Erinnerungsstörung auf der Akropolis. Brief an Romain Rolland. Tõlgitud teosest: S. Freud, Studienausgabe, Bd. IV. Psychologische Schriften. Frankfurt am M.: Fischer, 1989, lk 283–293. Joonealused märkused pärinevad samast väljaandest. Freudi kirjavahetus R. Rolland'iga algas 1923. aastal; isiklikult olid nad kohtunud ilmselt vaid ühelainsal korral (1924. aastal). Käesolev töö oli kirjutatud juubeliväljaandele Rolland'i 70. sünnipäevaks (1936). *Tlk.*

pikemalt ära olla, ta võib lahkuda ehk kõige rohkem nädalaks, meil tuleb oma reisi lühendada. Nõnda otsustasime läbi Triesti Korfu saarele sõita ja oma vähesed puhkusepäevad seal veeta. Triestis külastas ta üht oma sealset ärisõpra, mina saatsin teda. Sõbraliku olekuga mees päris meie edasiste kavatsuste kohta, ja kui kuulis, et tahame minna Korfule, laitis ta meile tungivalt selle nõu maha. "Mis Te mõtlete seal praegu peale hakata? Ilm on nii palav, et Te ei suuda kõige vähematki ette võtta. Minge parem Ateenasse. Lloydid aurik väljub täna pärastlõunal, Teile jääb linna vaatamiseks kolm päeva, ja tagasiteel võtab ta Teid jälle peale. See tasub end rohkem ära ja on ka meeldivam."

Lahkunud triestlase juurest, olime mõlemad kummaliselt kehvast meeleolust. Arutasime meile väljapakutud plaani, leidsime, et see on täiesti ebaotstarbekas ja nägime selle teostamisel vaid takistusi, ka oletasime, et meid ilma välispassita Kreekasse sisse ei lasta. Tunnid, mis olid jäänud Lloydid büroo avamiseni, jalutasime tuseselt ja otsustusvõimetult linnas ringi. Ent kui aeg oli käes, astusime täie iseenesestmõistetavusega kassa juurde ning lunastasime laevapiletid Ateenasse, hoolimata arvatavatest raskustest, ilma et oleksime omavahel arutanud oma otsuse põhjusi. Selline käitumine oli ju väga veider. Hiljem tunnistasime, et olime ettepaneku Korfu asemel Ateenasse sõita otsekohe ja heal meelel omaks võtnud. Miks olime siis endal vahepealse, kassa avamiseni jäänud aja halva tujuja rikkunud ning end vaid takistuste ja raskuste silme ette manamisega petnud?

Kui ma siis pärastlõunal peale meie päralejõudmist Akropolisel seisin ja mu pilk maastikku haaras, tuli mul korraga pähe kummaline mõte: *Niisiis on see tõepoolest sellisena olemas, nagu meile koolis õpetati?* Täpsemini kirjeldades eraldus isik, kes selle mõtteavaldusega esines, palju teravamalt, kui see tavaliselt märgatav on, teisest, kes selle mõtteavalduse teadmiseks võttis, ja mõlemad olid hämmelduses, kui ka mitte ühe ja sama asja üle. Üks käitus nii, nagu peaks ta mingi kaheldamatu tähelepaneku mõju all uskuma millessegi sellisesse, mille reaalses eksistentsis ta seni ei ole kindel olnud. Mõõduka liialdusega öeldes: nagu näeks keegi Šotimaal Loch Nessi järve ääres jalutades äkitselt enda

ees paljukõneldud koletise maalehuhatatud keret ja leiaks, et on sunnitud tunnistama: niisiis on ta tõepoolest olemas, see meremadu, kellesse me ei uskunud! Teine isik oli aga õigusega imestunud, kuna polnud teadnud, et Ateena, Akropolis ja selle maastiku reaalne eksistents oleks kunagi kahtlusi põhjustanud. Tema oli ette valmistatud pigem vaimustuse ja meeülendusega seotud mõtteavaldusteks.

Nüüd võiks ju peaaegu öelda, et see Akropolisel tekkinud imelik mõte üksnes toonitab, kuidas hoopis teine asi on midagi omaenda silmaga näha kui et sellest ainult kuulda või lugeda. Kuid see oleks vaid ebahuvitav käibetõde väga kummalises rüüs. Või siis oleks võimalik väita, et gümnaasiumiõpilasena sai küll arvatud, et ollakse veendunud Ateena linna ja tema ajaloo ajaloolises reaalsuses, ent selle Akropolisel pähe tulnud äkkmõtte põhjal sai selgeks, et alateadvuses sellesse toona siiski õiget usku ei olnud; alles nüüd on omandatud ka "alateadvusesse ulatuv" veendumus. Selline seletus kõlab väga sügavamõtteliselt, kuid teda on lihtsam välja öelda kui tõendada, ka teoreetiliselt on talle üsna lihtne vastu vaielda. Ei, ma arvan, et mõlemad fenomenid, halb meeleolu Triestis ja äkkmõte Akropolisel, on omavahel tihedasti seotud. Esimene on kergemini mõistetav ja võib aidata meil ära seletada teist.

Triesti elamus on, nagu märkan, samuti kõigest uskmatuse väljendus. "Meil oleks võimalus näha Ateenat? Aga see ju ei lähe, see on liiga keeruline." Sellega kaasnev halb meeleolu väljendab siis kahetsust selle üle, et see võimalik ei ole. Oleks olnud ju nii tore! Ja nüüd saab selgeks, milles on asi. See on meile nii hästi tuttav *too good to be true* ["liiga hea, et olla tõsi"] juhtum. Sellise uskmatuse juhtum, mis nii sageli ilmneb siis, kui teid üllatab rõõmustav uudis, et teil on midagi korda läinud, et olete võitnud auhinna; tütarlapse jaoks see, et salajas armastatud mees on vanematelt tema kätt palunud jms.

Fenomeni konstateerimine tekitab loomulikult otsekohe küsimuse selle põhjustajast. Säärane uskmatuse osake on ilmselt katse mitte tunnustada osakest reaalsusest. Ent temas on ikkagi midagi võõrastavat. Ma ei oleks põrmugi imestunud, kui selline katse oleks suunanud mõnele niisugusele reaalsuse-osa-

le, mis ähvardaks kaasa tuua midagi ebameeldivat; meie psüühiline mehhanism on niioeldad just sellele rihitud. Kuid miks säärane uskmatu millegi niisuguse suhtes, mis, vastupidi, töötab suurt naudingut? Tõeliselt paradoksaalne käitumine! Mulle aga meenub, et olen juba kord varem käsitlenud sarnast juhtumit isikute puhul, kes, nagu ma seda väljendasin, "edu korral äparduvad".¹ Muidu jäädakse ikka haigeks ebaõnnestumistest, eluliselt tähtsate vajaduste või soovide mitte-täitumisest; nende isikute puhul on aga lugu vastupidine, nad jäävad lausa haigeks, nad koguni saavad hukka, kui täitub mõni nende tõelistelt suurtest soovidest. Nende kahe olukorra vastuolulisus aga ei ole nii suur, kui algul paistab. Paradoksaalsel juhtumil on lihtsalt sisemine frustratsioon asetunud välise kohale. Ei lubata endale seda õnne, sisemine frustratsioon käsib kinni hoida välisest. Miks küll? Sellepärast – nii kõlab vastus tervel real juhtudel – et saatuselt ei ole oodata midagi head. Niisiis jällegi see *too good to be true*, pessimismi väljendus, mille suurt annust nii paljud meist paistavad endas kandvat. Teistel puhkudel on lugu täpselt nii, nagu süü- või alaväärsustundega neil, kes edu ei saavuta, mida võib tõlgendada järgnevalt: "Ma ei ole sellist õnne väärt, ma ei ole seda ära teeninud." Kuid need mõlemad motivatsioonid on põhimõtteliselt üks ja seesama asi, üks on vaid teise projektsioon. Sest, nagu ammu teada, on saatus, millelt oodatakse nii halba kohtlemist, meie teadvuse, meie range ülilina materialisatsioon, kuhu on seetõttu karistav instants meie lapsepõlvest.²

Sellega oleks meie käitumine Triestis ära seletatud, arvan ma. Me ei suutnud uskuda, et meile võib osaks saada rõõm näha Ateenat. Et see osake reaalsust, millest me tahtsime keelduda, oli kõigest võimalus, määraski meie tollase reaktsiooni eripära. Kui me siis Akropolisel seisime, oli võimalusest saanud reaalsus, ja seesama uskmatu leidis nüüd muutunud, ent märksa selgema väljenduse. Moonutatusteta oleks see kõlanud nii: "Ma ei oleks tõepoolest uskunud, et mulle on iial antud oma silmaga Ateenat näha, nagu see

nüüd vaieldamatult sündinud on!" Kui meenutan, milline põletav igatsus reisida ja maailma näha valdas mind gümnaasiumipäevil ja hiljemgi, ja kui hilja see igatsus hakkas teoks saama, ei imesta ma selle järelmõju üle Akropolisel; olin tookord neljakümne kaheksa aastane. Ma ei küsinud oma nooremalt vennalt, kas ta tunneb midagi sarnast mis minagi. Kogu elamust varjutas teatud häbelikkus, see oli juba Triestis meie mõttevahetust pidurdanud.

Kui olen oma Akropolise-äkkidee tähendust õigesti mõistnud – et ta väljendab minu rõõmsat imestust, et asun nüüd selles paigas – siis kerkib üles uus küsimus: miks sai see mõte äkkideena nii moonutatud ja moonutava rüü?

Mõtte kõige olulisem sisu jäi püsima ka selle moonutatud kujul, see on uskmatu: "Oma meelte kinnitust mööda seisan ma nüüd Akropolisel, ainult et ma ei suuda seda uskuda." See uskmatu, see kahtlemine reaalsuses teeb aga oma väljenduses läbi kaks muutust, esiteks on ta nihutatud minevikku ja teiseks on ta minu suhtel Akropolisega üle kantud Akropolise enda eksisteerimisele. Nõnda saabki teoks midagi sellist, mis on võrdne väitega, et olen kunagi varem Akropolise reaalses eksistentsis kahelnud, mille aga mu mälu kui ebaõige, koguni võimatu kõrvale tõrjub.

Mõlemad moonutused tähendavad kahte teineteisest sõltumatut probleemi. Võib püüda tungida sügavamale muundumisprotsessi. Lähemalt selgitamata, kuidas ma selleni jõuan, lähtun ma sellest, et alguses pidi olema aisting, et toonases situatsioonis oli midagi ebausutatavat ja ebareaalset. Situatsioon hõlmab minu isiku, Akropolise ja selle, kuidas ma seda tajusin. Ma ei oska selle kahtlusega midagi peale hakata, ma ei saa ju panna kahtluse alla seda, mida mu meeled Akropolisel tajuvad. Mulle meenub aga, et olen minevikus kahelnud milleski, mis on seotud just selle paigaga, ja nõnda leian abinõu, kuidas oma kahtlused minevikku üle kanda. Aga seejuures muutub kahtluse sisu. Ma lihtsalt ei mäleta, et olen nooruses kahelnud selles, kas

1 Vt "Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit" (1916), Studienausgabe, Bd. 10, lk 236.

2 Vrd "Das Unbehagen in der Kultur" (1930), VII ptk, Studienausgabe, Bd. 9, lk 250-259.

ma kunagi Akropolist oma silmaga näha saan, vaid väidan, et ei uskunud toona üldse, et Akropolis reaalselt eksisteerib. Just selle moonutuse tulemusena teen ma järelduse, et käesolev situatsioon Akropolisel sisaldab reaalsuses kahtlemise elemente. Senini ei ole mul küll õnnestunud selgelt välja tuua protsessi tervikuna, seepärast ütlen kokkuvõtlikult, et kogu see näiliselt segane ja raskesti kirjeldatav psüühiline situatsioon laheneb lihtsalt oletuse läbi, et tookord Akropolisel valdas mind hetkeks – või oleks võinud vallata – tunne, et *see, mida ma näen, ei ole reaalne*. Seda nimetatakse "võõrandumistundeks". Ma püüdsin end selle vastu kaitsta ja see õnnestus mul minevikku puudutava valem-tunnistuse hinnaga.

Need võõrandumised on väga kummalsed fenomenid, mida me alles õige vähe tunneme. Neid kirjeldatakse kui "aistinguid", ent ilmselt on nad komplitseeritud protsessid, mis on seotud teatud kindla sisu ja otsustusega selle sisu kohta. Teatud psüühiliste haigus-te puhul väga sagedased, ei ole nad ometi ka normaalsele inimesele tundmatud, umbes nii nagu tervetelgi inimestel aeg-ajalt esineb hallutsinatsioonid. Kuid nad on ometi kindla peale kõrvalekalded, ebanormaalse ülesehitusega nagu unenäodki, mida hoolimata nende regulaarsest esinemisest tervetel inimestel peetakse hingeliste häirete eeskujuks. Nad on vaadeldavad kahel kujul: see, mis tundub meile võõrana, on kas tüki reaalsuse või osake meie enese "minast".

Viimasel juhul kõneldakse "depersonalisatsioonist"; võõrandumine ja depersonalisatsioonid kuuluvad tihedalt kokku. Leidub teisi fenomene, mida võime vaadelda otsekui nende positiivseid vastandeid, need on niinimetatud *fausse reconnaissance* ["vale äratundmine"], *déjà vu* ["juba nähtud"], *déjà raconté* ["juba jutustatud"], pettekujutlused, mille puhul me tahame tunnustada millegi kuuluvust meie "mina" juurde, nii nagu me võõrandumise puhul püüame midagi endast kõrvale heita. Üks naiiv-müstiline, ebapsüholoogiline katse asja selgitada püüab *déjà vu* fenomene hinnata kui tõendeid meie vaimse

"mina" varasematest eksistentsidest. Depersonalisatsiooni juurest viib tee äärmiselt tähelepanuväärsele *double conscience*'i juurde, mida oleks õigem nimetada "isiksuse lõhestumiseks". See kõik on alles niivõrd hämar, teaduslikult niivõrd läbi uurimata, et ma ei saa endale lubada Teie ees rohkem sel teemal arutleda.

Minu kavatsuste puhul piisab sellest, kui tulen tagasi võõrandumisfenomeni kahe üldise tunnusoone juurde. Esimene on see, et nad kõik toimivad kaitse-eesmärgil, püüavad midagi "minast" eemal hoida, maha salata. Uued elemendid, mis võivad kaitseabinõusid esile kutsuda, pääsevad "minale" ligi kahest suunast: reaalselt välisilmast ja "minas" pinnale kerkivate mõtete ja tundeliigutuste sisseilmast. Ehk langeb see alternatiiv ühte erinevusega tõeliste võõrandumiste ja depersonalisatsioonide vahel. On erakordselt palju meetodeid, ütlegem mehhanisme, mida meie "mina" rakendab oma kaitseülesannete lahendamisel. Minu vahetus läheduses edeneb praegu töö, mis käsitleb neid kaitsemetodeid; mu tütar, lasteanalüütik, kirjutab sellest raamatut.¹ Kõige primitiivsemast ja põhjalikumast nende meetodite seas, "allasurumisest", ongi üldse alguse saanud meie süvenemine psühhopatoloogiasse. Allasurumise ja selle vahele, mida võiks nimetada normaalseks kaitseks kõige piinlik-talumatu eest selle tunnustamise, selle üle järelemõtlemise, otsuse langetamise ja otstarbekohase tegutsemise teel, mahub terve rida "mina" rohkem või vähem selgelt patoloogilise iseloomuga käitumisviise. Kas tohin peatuda sellise kaitse ühel piirjuhtumil? Te teate hispaania mauride tuntud kaebelaulu "*Ay de mi Alhama*" ("Oo häda, mu Alhama"), mis jutustab sellest, kuidas kuningas Boabdil² kuuleb uudist oma Alhama linna langemisest. Ta aimab, et see kaotus tähendab tema valitsemise lõppu. Aga ta ei taha seda "tõeks tunnustada", ta otsustab võtta teadet kui *non arrivé* ["nagu poleks seda saabunud"]. See stroof kõlab nii:

1 Anna Freud, "Das Ich und die Abwehrmechanismen" (1936).

2 Granada viimane mauri päritolu kuningas (15. saj lõpp). Alhama, mis asus Granadast umbes 30 km kaugusel, oli pealinna võtmekindluseks.

*Cartas le fueron venidas
que alhama era ganada:
las cartas echo en el fuego
y al mensajero matara.*¹

On lihtne mõista, et kuninga sellises käitumises on oma osa vajadusel seista vastu oma jõuetusele. Kirju põletades ja käskjalga tappa lastes püüab ta veel demonstreerida oma võimutäiust.

Võõrandumiste teist üldist tunnusojoont, nende sõltuvust minevikust, "mina" mälestustest ja varasematest piinlikest elamustest, mis ehk on siinamaani alla surutud, ei saa tunnistada ilma vastuväideteta. Aga just minu elamus Akropolisel, mis viib välja mäluhäireni, mineviku võltsimiseni, aitab meil seda mõju välja tuua. Ei ole õige, et oleksin gümnaasiumiaastatel kunagi Ateena reaalses eksistentsis kahelnud. Kahtlesin ainult selles, kas ma eales Ateenat näha saan. Reisida nii kaugele, "nii kaugele jõuda", tundus mulle täiesti võimatuks. See oli seotud meie elutingimuste kasinuse ja vaesusega mu nooruses. Igatsus reisida väljendas kindlasti ka soovi pääseda sellest survest, oli suguluses tungiga, mis nii paljusid alaealisi lapsi kihutab kodunt ära jooksma. Mulle oli ammu selgeks saanud, et suur osa reisimislõbust seisneb nonde nooruse soovide täitumises, seega põhineb rahulolematusel kodu ja perekonnaga. Kui esmakordselt merd nähakse, ookeani ületatakse, reaalselt kogetakse linnu ja maid, mis seni on olnud kaugetekks, kättesaamatuteks soovunelmateks, siis tuntakse end otsekui kangelasena, kes on korda saatnud uskumatult suuri tegusid. Oleksin tookord Akropolisel võinud oma vennalt küsida: Mäletad Sa veel, kuidas me nooruses päevast päeva ikka sedasama teed käisime, ... tänavalt gümnaasiumi, pühapäeviti alati kas Praterisse või

mõnda neist maanurkadest, mida me juba nii hästi tundsim, ja nüüd me oleme Ateenas ning seisame Akropolisel! Me oleme tõepoolest kaugele jõudnud! Ja kui tohib midagi nii väikest võrrelda millegi suuremaga, siis kas ei pöördunud ka Napoleon I keisriks kroonimise ajal Notre Dame'is² ühe oma venna poole – ilmselt oli see ta vanim vend Josef – ega märkinud: "Mida titleks nüüd *Monsieur notre Père*, kui ta seda näeks?"

Siin satume aga ka selle väikese probleemi lahendusele, miks me endal juba Triestis Ateena-reisi naudingut rikkusime. Küllap on nii, et rahuldustunne sellest, et nii kaugele on jõutud, on ühtlasi seotud süütundega; selles on midagi, mis on ebaõige, mis on algusest peale keelatud. See on seotud isa kritiseerimisega lapse poolt, halvaks panuga, mille on vallandanud tema isiku ülehindamine varases lapseeas. Paistab nii, nagu oleks edu puhul kõige tähtsam jõuda isast kaugemale, ja nagu oleks ikkagi veel lubamatu tahta isast üle olla.

Sellele üldkehtivale motiveeringule lisandub meie juhtumil veel see eriline moment, et Ateena ja Akropolisel temaatikas sisaldub juba iseenesest vihje poegade üleolekule. Meie isa oli olnud kaupmees, gümnaasiumiharidust tal ei olnud, Ateena ei võinud talle kuigi palju tähendada. See, mis segas meid nautimast Ateena-reisi, oli seega pieteeditunde puhang. Ja nüüd ei imesta Te enam selle üle, miks mind mälestus elamusest Akropolisel nii tihti külastab, sestpeale kui olen ise vana, teiste heatahtlikku suhtumist vajan ja enam reisida ei saa.

Tervitan Teid südamest, Teie Sigm. Freud
Jaanuar 1936.

Saksa keelest tõlkinud Krista Läänemets

1 "Talle toodi kirjad, et Alhama on langenud: ta viskas kirjad tulle ja lõi käskjala maha."

2 Tavaliselt jutustatakse seda anekdooti seoses kroonimisega Milaanos, kus Napoleonile anti Lombardia raudkroon.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

4. loeng.

Keemisaeg. Sajandivahetuse Euroopa kirjanduse suunad ja mõisted

Sissejuhatus

Eelnevates loengutes andsime modernismi tunnused ning lühiülevaate eesti kirjanduse muutumisest 20. sajandi jooksul. Nüüd algavas osas alustame skeemide täitmisega.

Esimeseks perioodiks, millest meil tuleb kõnelda, on aeg möödunud sajandi lõpust kuni 1920. aastate keskpaigani.

See oli aeg, mil kujunes modernism Euroopas ja kaasaegne kirjandus Eestis. Just siis pandi nooreestlaste ja siurulaste poolt paigale eesti kirjanduses võimule ja tsentrisse jäänud alusmallid ning eesti kriitika mõtlemine ja märksõnastik, mis on püsinud seal läbi kõigi poliitiliselt segaste aegade ja põlvkondade. Enne kui saame asuda eesti probleemide juurde, lühidalt selle ajastu Euroopa kirjandusest kui taustast ja eeskujust, mille eesti kirjanikud oma ideaaliks kuulutasid.

Eesti kirjanduses oli aeg möödunud sajandi lõpust kuni meie sajandi 20. aastate keskpaigani selline, mil valitsesid realism ja uusromantism. Need kaks suunda ja mõistet on olulised võtmed eesti 20. sajandi kirjanduse juurde ja meil tuleks veidi vaadata, kuidas nad näevad välja kultuurisituatsiooni termineid kasutades.

Euroopa kirjandus sajandivahetusel

Euroopa kirjandus ja kultuur sajandivahetusel, 1880. aastatest kuni I maailmasõjani meenutab kõige enam keemisprotsessi. Enne 80. aastaid on olemas kindlad suured juhtvoolud: romantism ja realism/naturalism.

Umbes 1880. aastatest algab aeg, kus korraga sünnivad, põrkuvad, põimuvad ja sure-

vad paljud suundumused. Olulisemaid neist võib ühendada neljaks põhihoovuseks.

Esiteks, vana naturalism/realism püsib pidevalt elus, uueneb ja muutub teiste suundade mõjul.

Teiseks. 1880. aastateks koonduvad ühiseks uusromantiliseks keeriseks paljud juba sajandi keskelt alanud järelromantilised individualistlikud suundumused. Selle suuna keskmeks saab sümbolism ja tema ümber põimuvad nähtused, mida tavaliselt nimetatakse dekadentsiks, estetismiks ja impressio-nismiks. Nimetagem seda kogumit uusromantismiks. Need suunad vastandavad ennast realismile/naturalismile.

Kolmandaks, meie sajandi esimese küm-nendi lõpus hakkavad välja kujunema esimesed kindlalt modernistlikud suunad ja liikumised (futurism, kubism, imaži(ni)sm, varane ekspressionism jm). Modernistid vastandavad ennast nii realismile/naturalismile kui ka uusromantilistele suundadele.

Ja neljandaks, 19. sajandi lõpust hakkab oma teele suunduma seni realistliku ja romantilise proosaga põimunult liikunud populaarkirjandus, mis sel ajal eitab selgelt (kuid mitte avalikult) modernismi ideaale ja võtab palju üle vanast realismist ja romantismist.

Samal ajal on realismi/naturalismi+populaarkirjanduse ja uusromantismi+varase modernismi vastandus väga tugevalt ka proosa ja luule veelahke. Realismi ja naturalismi mõistetega võib iseloomustada eelkõige proosat. Populaarkirjandus on praktiliselt ainult jutustus või romaan. Samal ajal uusromantika ja sõjaeelne modernism olid eelkõige luule.

Kuni I maailmasõjani püsivad esiplaanil realistlik ja uusromantiline kirjandus. Modernistid ja populaarkirjandus ei saavuta sel ajal veel erilist positsiooni.

(Lisaks: sajandivahetuse kultuuris ei põimunud mitte ainult erinevad kirjandussuun-

dumused, vaid ka erinevad kunstisituatsioonid omavahel, lisaks mõnikord veel teadus ja filosoofia. Meil pole võimalik siin seda keerukust puudutada. Vt nt J. Unduski "Realismi mõiste ümber: F. Tuglase "realism" ja sajandivahetuse kultuur" (KKI, Tallinn, 1986) ning rida J. Unduski artikleid, J. Lotmani ja Z. Mintsi artikleid vene sümbolismist, A. Juske ülevaateid sajandivahetuse kunstist siinsamas "Vikerkaares" 1987 ja 1988 ning J. Kangilaski "Sajandivahetuse kunstiajaloo põhimõistetest" (Kunstiteadus. Kunstikriitika, 6. Tallinn, 1986).

Esimene maailmasõda teeb Euroopa kultuuris selge piiri vahele ja kirjanduspilt selgineb 20. aastate keskpaigaks. Modernism peab sõja järel oma võiduka võitluse luules ja ka proosas (dadaism, sürrealism, hilisekspressionism, Eliot, Pound, Joyce, Faulkner, Woolf jt) ning jõuab ühtsuse ja laialilevimise etappi. Realism jääb uuenenuna proosas püsima. Populaarkirjandus kujuneb välja ja hakkab hoogsalt laienema, klišeestades ja muutes terviklikuks süsteemiks modernismist ja realismist laenatud aineid ja võtteid. Nii jääb Euroopasse kesksena kolm suurt vastasseisjat: modernism, populaarkirjandus ning (uus)realism. Uusromantilised suunad jäävad servapidi püsima ainult luules.

Samal ajal kujuneb ja kinnistub kriitikute/teoreetikute teadvuses ka nende suundade hierarhia, mis väljendub vastandusena: modernism kõrge ja hea, mittemodernism madal ja halb. Kujuneb välja modernismi ja modernistliku kõnelemisviisi võim. Modernismist lähtudes luuakse terminid, klišeed, väited, seletusviisid, legendid jm. Realism ja populaarkirjandus aga pannakse tihti ühte patta nimega kits. Nad mõlemad on negatiivsed, tihti ka totalitaarsed nähtused vastandina modernismi vabadusele. See omakorda paneb kriitikuid modernismi ala igati laiendama. Iga kriitik püüab oma lemmikuid realismi alt ära kiskuda. Sellega aga hajuvad modernismi niigi hägused piirid. Ehk alles nüüd, peale modernismi valitsuse lõppu ning totalitaarse Euroopa lagunemist on võimalik vähegi objektiivsem kirjanduspilt või vähemalt vastanduse vältimine.

Mõisted

Esimestes loengutes oli juttu modernismi põhiomadustest. Järgnevalt kordan lühidalt üle ja panen kultuurisituatsiooni terminitesse realismi/naturalismi ja eelkõige uusromantismi.

Realism/naturalism

Vaatamata sellele et realismi mõiste on mitmetähenduslik ja üsnagi udune, on ta intuitiivselt küllalt selge. Realism on konventsioonide süsteem, mis lubab luua elusarnasuse illusiooni. Selle põhivõtteks on *mimesis*, romaanireaalsuse taasloomine tegelikkuse analoogial. Realism jätab mulje, et ta reprodutseerib sündmusi, nende loogilisi seoseid, tegelasi etc, ühesõnaga, jätab mulje, et ta peegeldab tegelikku elu. See osutab, et realismi kultuurisituatsioonis on keskne teksti ja tekstitaguse tegelikkuse/valdkonna suhe ning teksti sisupool.

Lisaks on olulised ka teksti ülesehituse kaanonid ning kirjaniku ja lugeja kokkulepe, konsensus selle kohta, millest kirjutatakse ja kuidas seda tehakse. Realism:

- * kirjeldab sotsiaalset elu, detaile, ümburst;

- * räägib tavaliselt keskkihi inimestest, kes on psühholoogiliselt tõepärased oma muutumises ja sotsiaalses suhtes;

- * kasutab tavaliselt üsna jäikade printsiipide järgi korratatud järgnevusi;

- * vahendab ühe isiku vaatepunkti, tavaliselt nn jumala-vaatepunkti.

(Jätame siinkohal kõrvale poststrukturealistide, nt R. Barthes'i hoopis teistmoodi lähenemised realistlikule tekstile ja nende kriitika.)

Uusromantism

Uusromantiliste suundumuste kesksed mõisted on sümbolism, estetism, dekadents, impressionism, uusromantism. Muidugi on need eri mahuga terminid, lähtuvad eri aluselt ja seostuvad osalt erinevate kultuuriosadega. Kuid nii Euroopas kui ka Eestis ühinevad nad samades autorites ja nende töö-

des, nii et raske oleks nende vahele selgeid piire tõmmata. Puntra lahtiharutamist takistab lisaks see, et samad mõisted on mitmeti tõlgendatavad, tõlgendused on aja jooksul muutunud ja *last not least*, just selle suuna autoritele oli eriti oluline looja suveräänsus ja isikupära.

Olgu näiteks ainult mõned olulised tõlgendused:

Hermann Bahrile ja laiemalt austria-saksa sajandialguse traditsioonile on uusromantism, impressionism ja sümbolism sünonüümid.

Prantsusmaal oli dekadents sümbolismi sünonüüm, Venes on varast sümbolismi nimetatud dekadentsiks ja ka impressionismiks, kusjuures impressionism tähistab eelkõige sümbolistliku luule stiililist väljendusvormi.

Uusromantism Eestis on olnud tüüpiliselt koondmõiste, mis ühendab endasse sümbolismi ja impressionismi.

Järgnevas kultuurisituatsiooni ülevaates olen kasutanud uusromantismi koondmõistena, mille alla mahuvad sümbolism, dekadents, estetism ja impressionism, kusjuures keskne selles komplektis on sümbolism.

Sümbolism on minu jaoks eelkõige keele ja tekstikeskne nähtus, luule reaktsioon naturalismi ja realismi vastu, mille aluseks oli Baudelaire'i teooria vastavusest füüsilise ja vaimse sfääri ning eri meelte vahel, eesmärgiks viia praktikasse Poe puhta luule idee ning saavutuseks terava keeleteadvuse äratamine.

Dekadents on minu jaoks pigem autori-keskne nähtus, elamisviis, mille põhiprintsiibiks sai vastandumine looduslikule ja loomulikule. Kunst ja kunstlikkus olid positiivsed ning spontaansus, loomus, loodus negatiivsed mõisted.

Estetismis oli keskseks situatsioonikomponendiks vabastada kunst moraalse, didaktiliste ja poliitiliste eesmärkide alluvusest. Absoluutne on ilu kui väärtus iseendas, kõik estetiseeritakse.

Impressionism on kirjanduses kõrvaline ja udune mõiste, mis keskendub keelele, stiilile, teksti vormile. Impressionistlik on tekst, mis kirjeldab möödunud või käesoleva hetke

mentaalseid/hingelisi muljeid, mitte ei seleta nende väliseid põhjusi.

Kõiki nelja ühendab püüe muuta tekst ise-olevaks nähtuseks, mis elab omaenese keeles ja selle keele abil maailmast eraldatuna.

Uusromantilised suundumused algasid üksikute niredena möödunud sajandi teisel veerandil ja kulmineerusid *fin de siècle*'i kultuuris sajandilõpu Euroopa suurlinnades Pariisis, Londonis, Viinis, Moskvas, Peterburis.

Selle keerise alguses olid mõned autorid, keda ikka on kogu moodsa kirjanduse alustaladena vaadeldud: E. A. Poe, Th. Gautier 1830., Ch. Baudelaire 1850. aastatel. Neile järgnesid juba laiemad rühmad: prerafaellidid 1850–60., prantsuse sümbolism: Verlaine, Mallarmé, Rimbaud 1870. a-tel. Ja lõpus suur vool neid, kes kandsid liikumist sajandi lõpus ja uue alguses: Huysmans, Wilde, Symons, Maeterlinck, George, Valery, Rilke, Yeats, Hofmannsthal, Conrad, Blok, Brjusov jt.

Mis oli see uus, mille uusromantiline kultuurisituatsioon kirjandusse tõi? Siin on tähtsad kaks aspekti. Esiteks, mõned uued printsiibid, mida ikka ja jälle esile on tõstetud ja millest osa ka modernismis edasi on arendatud. Teiseks, uued väärtustused. Tähtsaim: oluliselt muutus käsitlus tekstist ja keelest ning autorikuvand. Ja needsamad muutunud situatsiooniosad tõsteti esile.

Tekst ja autor

Kõige olulisem muutus: tekst saab ise-olevaks nähtuseks, mis elab oma keeles, sellesama keelega maailmast eraldatuna. See on esimene katse lõigata läbi teksti ja materiaalse maailma sidemed. Erinevus modernismist on aga selles, mis tuleb selle maailma asemele ja kuidas seda uut väljendatakse. Oluline on minu arvates järgmine:

* luule ei pea kirjeldama mitte välist reaalsust või autori kogemusi ja seisukohti, vaid pigem ideede maailma, meeolusid. Kunstnik kuulatab, mida asjad räägivad, temast saab maailmahinge häälekandja (V. Ivanov). Kunstniku kaudu väljendub maailma tõde;

* oluline on rõhutatud müüdiloomine. Luua müüte, see on kõrgeim (Tuglas);

* kunstitöös on kõik tähtis ja tähenduslik, kõik on sümboolne: kogu maailmas valitseb seoste ja vastavuste süsteem (nt loodusliku ja vaimse, teadvuse ja välismaailma vahel, häälikute, helide ja värvide vahel);

* kunstniku individuaalne maailm ei saa adekvaatselt peegelduda traditsiooniliste kujundite abil, vajalikud on uued vahendid, sümbolid, eriti autori omasümbolid. Sümbol tahab haarata maailma tema tervikus. Sümbol on alati emotsionaalne ja vihjeline (assotsiatiivne), alati paljutähenduslik, viimases otsas tume, lõpuni mõistetamatu. Sümbolileid saab luua vaid intuiitiivselt.

Keel/vorm

Sümbolism äratas terava keeleteadvuse. Keelt ei käsitletud enam kui inimese loomulikku osa, vaid kui materjali talle eriomaste seaduste ja eluvormidega. Sellele lisaks:

* oluline on värvi musikaalsus, harmoonia;

* tulevad uued vormid: vabavärss/*vers libre* ja proosapoeem;

* impressionismist tuleb keeleline ökonomia, lühike, energiline keelekasutus, tekst muutub intensiivsemaks.

Autor

Kõige olulisem muutus on selles, et autorist (Poedist, Kunstnikust) saab maailma kõrgpunkt, üliinimene sealpool head ja kurja, kes vastandub kõigile teistele inimestele. Kunstnik on maailmasaladuse teadja ja sellele vihjaja, maailmaideede häälekandja, uue maailma looja, kelle tegevus pole töö, vaid müsteerium.

Lisaks:

* ülim väärtus on sõltumatu üksikisikul, indiviidil. Siiani kestab väidetemäng: pole impressionismi, on ainult impressionistid jms;

* oluline on enesest müüdi loomine, elu kunstis, eluloomine: geeniuse parim teos on tema elu. Loosungiks sobib: elu kunsti pärast. Kunstnik on preester, kes loobub tavalisest, praktilisest elust, et teenida ilu religiooni (G. Flaubert);

* poeet on romantiline, valesti mõistetud ja ennast hävitav mässaja, hulgas, munk, hull, kes vastandab ennast kodanluse pragmaatilisele mõttelaadile ja väärtuspildile.

Lugeja ja tekst

Selles punktis on kõige tähtsam, et konsensus lugejaga hakkab kaduma, lugeja surutakse tagaplaanile, kuid temalt nõutakse hoopis rohkem kui varem:

* tekst peab vihjama, sisendama, mitte otse ütleva. Sümbolid, assotsiatsioonid jms teevad teksti raskelt mõistetavaks ja nõuavad lugejalt kaasaloomist, vastuvõtt on looming. Impressionism omakorda jättis teksti pausid, augud, mida lugeja ise peab täitma;

* sümbolistlikus tekstis on oma salajane, peidetud, šifreeritud mõte, mis on varjul pühendamata eest. Lugejaskond jaguneb pühendatuteks ja pööblikks.

Eesmärgid

Olulisimad loosungid on "kunst kunsti pärast" ja "ilu mõte on temas endas". Kunstitöö on iseseisev objekt omaenese sisemiste seaduste ja väärtustega. Tema mõte on eksisteerida ja olla ilus. Luuletus kirjutatakse luuletuse enese pärast (E. A. Poe). Puhas ilu on kunsti väärtuse mõõt.

Kunstil pole mingit moraalset/eetilist, daktiilist, poliitilist või sotsiaalset funktsiooni ja teda tuleb kaitsta kunstivälistele eesmärkidele allutamise eest.

Kirjandus ja muud kultuurisituatsioonid

Kirjandus, laiemalt kunst kui kultuurisituatsioon vastandatakse muudele kultuurisituatsioonidele ja tõstetakse neist kõrgemaks:

* kunst on kõrgeim inimtegevus. Elu peab õppima kunstilt;

* tähtsaim kunst on muusika, mis peegeldab maailma saladust. Verlaine: muusikat enne muud.

ELAV AJALUGU

VIKTOR GRÜNBERG Eestlastest kaugluurajad Põhjalas

Mõni aeg tagasi tutvusin Hannes Oja artikliga "Eesti kaugluureüksuse surmateekond".¹

"Põhjala Tähistel" on soomepoiste organisatsiooni üllitatav aastaraamat. Selle on asutanud *Soomepoiste Klubi Torontos* juures asuv ajalootoimikond sõjamälestuste kogumiseks ja säilitamiseks. Seda annavad välja Soomepoiste Klubi Torontos, JR200 Sõprusühing Stockholmis ja JR200 Koondus Göteborgis. Esimene number nägi ilmavalgust 1956. aastal, käesolevaks ajaks on ilmunud 19 numbrit (viimane soome keeles).

Kõigepealt toome ära mõned väljavõtted mainitud artiklist.

Autor kirjutab: "Viimase sõja üks omapärasemaid seiku oli sakslaste-soomlaste ühekordne koostöö kaugluure alal, kasutades soome kaugluurekogemusi saksa sõjajõudude huvides Murmanski raudteeliikluse kontrollimiseks ja sellele kahjustuste tegemiseks. Sakslased valisid ühe kaugluuregrupi liikmeiks mitmed eesti sportlased, kuna tegutsemine Nõukogude tagalas tingis head füüsilist vastupanuvõimet. Peale väga lühikest algset treeningut Tallinnas, saadeti mehed Soome kaugluure õppekeskuse Karjalasse Vaasennisse.

Eestlaste grupil oli ebaõnn juba langevarjudega laskumisel ja lõpp oli eriti traagiline, kolmeteistkümnest mehest ainsatki ei säilinud. Alljärgnevalt vaatleme selle luureüksuse ettevalmistust ja sõjakäiku kolme allika kaudu. Mõned aastad tagasi ilmus Soomes sõjaajaloolase Lassi Saressalo uurimus "Päämajan kaukopartiot jatkosodassa", kus eri peatüki on saanud eestlased alapealkirjaga "Osasto Vehniäise eesti luuregrupp". Sellest kirjutas jutustuse Soome sõjaaineliste raamatute autor Esa Anttala "Viimne luuresalk" ja kolmandaks õnnestus tutvuda ühe kaasosalise päevikuga, mis jäi maha kui mees saadeti luureüksannet täitma. Need annavad võima-

luse sündmustele mitmest küljest läheneda, valgustades väljaõpet ja luureüksuste tegevust Karjala metsikul maastikul vaenlase rindejoone taga".²

Ja veel üks tsitaat – eespool mainitud peatüki "Osasto Vehniäise eesti luuregrupp" refereering H. Oja sulest.

"1942. aasta neljandal veebruaril oli Osasto Vehniäisesse saabunud kümme eesti vabatahtlikku luureüksuse väljaõppele. Esimene kursus korraldati vahetult, mis lõppes 28. märtsil. Selle järele jäid mehed üksuse koosseisu luuremeestena. Eestlaste grupp suurenes 9. aprillil kolme mehe võrra ja maikuu esimesel päeval veel ühe võrra. Kõik need komandeerituina olnud eestlased arvestati 1. mail 1942 vabatahtlikena Soome armee kirjadesse. Veel juunis saabus üksusse üks eestlane. Kokku teenis üksuses 23 eesti vabatahtlikku kas otse Eestist tulnud või muudest sõjaväeüksusist sinna komandeerituna.

Kevadel ja suvealgul saabunud eestlaste väljaõppesse kuulus muuhulgas langevarjuhüppe väljaõpe. Neist moodustati augustis 1942 luuresalk 46/1, kes sai oma ülesandeks siirduda lennukiga Arhangelsk-Vologda raudtee äärde Konoša piirkonda jälgima Liitlaste sõjamaterjalide vedu N. Liitu ja uurima piirkonna lennuvälju ja lennutegevust. Grupi eesmärgiks olevasse piirkonda oli Eestist 1939. aastal pärast maa okupeerimist viidud tsiviilisikuid ja võis oletada, et tavakohaste kaugluureülesannete kõrval oli grupile lisaks antud ka muid ülesandeid.

Soomlased pakkusid grupile kaasa omi mehi, kes olid suuremate kogemustega, aga lõpuks moodustati siiski täiesti eestlasest koosnev luureüksus. Grupi raadiokuuldejaamad tegutsesid nii Soomes kui ka Eestis.

Esimene osa sellest grupist viidi sakslaste Ju 52-lennukiga 30. augusti ööl Nurmoila lennuväljalt tegevusalale. Lennuk pidi lenda ma Aänilinnast (praegu Petroskoi) antava suundamisruumika juhendusel Latšajärvele,

1 "Põhjala Tähistel", (Kanada) 1992, nr 18, lk 5 – 15.

2 Samas, lk 5.

aga mingil põhjusel muusika mängimine lõpetati enne, kui lennuk oli ettenähtud meeste langetamise alale jõudnud. Lennuk suundus kaardisuunistuses mõnevõrra lõunasse, Vozejärvele, kust siis Latšajärve kaudu Konoša piirkonda. Siin tehti Soome sõjaajaloo esimene sõjaolukorda liituv langevarjurite invasioon.

Mehed ja varustuspakid lasti alla ööl 31. augustil. Teine poolüksus viidi samasse piirkonda ja langetamine toimus maapinnalt antud valgustusmärkide juhendusel ettenähtud langetuspiirkonda, nagu oli kokku lepitud.

Teise poolüksuse, kuhu kuulus 6 meest ja 8 varustuspakki, langetamine võttis aega 17 minutit. Järgmisel päeval, kui kontakt oli saavutatud, saadi siiski teada, et teine poolüksus oli langetatud õigesse kohta, aga esimene oli viidud hoopis valesse kohta. Kelle olid siis langetuspiirkonnas olevad märgutuled? See-gi selgus: eestlased rääkisid, et nad olid õnnelikult laskunud otse N. Liidu pioneeride laagrituledele!

Luureüksuse esimene pool juhiti kodunt raadio abil kokku oma teise poolüksusega ja tegevus võis alata. Luureüksust varustati lennuteel mitmel korral. 29. septembril, peaaegu kuu aega luuretegevuse järel, saabus üksuselt teade, millest saadi selgusele, et sõdurid Peter Roats ja Artur Weebel olid langenud ja veebel Artur Rägastik ja seersant Osvald Krivain saanud kergemalt haavata. Selle olukorra juures hakati plaanitsema üksuse äratoomist.

Alles 22. oktoobril selgines ilm nii, et äratoomisega võidi alustada. Sel päeval oldi luureüksusega kontaktis kokku viiel korral, millest märgati, et vaid üks raadiotest on kasutusel ja üks radist tegev. See oli stiili järgi otsustades seersant Osvald Krivain. Oli ilmne, et teine radist, seersant Rurik Pallo, polnud enam tegevusvõimeline. Saksa lennukist, mis läks üksusele järele teadaantud kohta, ei olnud enam midagi kuulda. Oletati, et see oli jäänud vaenlase kätte.

Järgmistel päevadel oli üksus sageli raadiokontaktis vastuvõtujaamadega. Üksus teatas, et oli sattunud tulevahetusse 22. oktoobril, mille jooksul Rägastik ja Pallo olid langenud. Teadete vahetus üksuse ja kodu-

jaamade vahel jätkus. Oli siiski selge, et küsimuses oli vaid pimestusmäng: juba 23. oktoobril radisti teadaandest võis otsustada, et ta oli vaenlase vang ja saadab selle koostatud sõnumeid.

Üksus palus muuhulgas teist lennukit neile järele saata, mida olukorra ebaselguse tõttu siiski ei saadetud. Luureüksuse keskus oli valmis saatma kohe saksa lennuki kadumise järel abiüksuse olukorda selgitama, aga sellega kõrgem juhtkond ei nõustunud.

Päevast raadiokontakti jätkati siiski 6. novembrini, mil seersant Krivain saatis oma viimse sõnumi. Ühepoolseid saateid üksusele jätkati 9. novembrini, siis saadi vastusõnum, millest saadi aru, et mäng on lõppenud.¹

Kahjuks ei saa kuidagi nõustuda mitme artiklis esitatud seisukoha ja järeldusega. Selle põhjuseks on autorit kimbutanud materjalide nappus ja nende ühekülgsus. H. Oja arvamus, nagu aitaksid need allikad "...valgustada... luureüksuse tegevust Karjala metsikul maastikul vaenlase rindejoone taga (minu sõrendus - V. G)" luuresalga 46/1 kohta ei pea paika.

Kolmest mainitud allikast tuleb täiesti kõrvale jätta Esa Anttala jutustus "Viimne luuresalk".²

Võrreigem jutustust näiteks Lassi Saressalo uurimusega.

Kirjanik laseb kogu salgal (13 meest) korraga maanduda vastase tagalas vaenlase väeüksuste majutusosalale, kusjuures juba langevarjudega laskumise ajal saab kaks meest surma. Ka H. Oja laseb ennast eksitada E. Anttala jutustusest, kinnitades, et "eestlaste grupil oli ebaõnn juba langevarjudega laskumisel..." L. Saressalo aga ütleb, et luuresalk 46/1 viidi vaenlase tagalasse hoopis kahes grupis (ühes 7, teises 6 meest) ja maandumine toimus õnnelikult. Seda, et luuresalk 46/1 jaotati kahte gruppi ja viidi vaenlase tagalasse kahes grupis, kinnitab ka H. Oja artiklis äratoodud H. Tarto päevik. Kuid sellest edaspidi.

Ka "Soomepoiste" autorid on lasknud end eksitada E. Anttalast. Nad kirjutavad:

1 Samas, lk 6 - 7.

2 "Vaba Eestlane" 1966, nr 3 - 28.

"Suureks veaks oli see, et lennuk laskis mehed alla hüpata vales kohas, nii et nad suure venelaste majutusala keskele sattudes juba maandumisel kaks meest kaotasid".¹

Kirjanik saadab kaks soomlast viimase kolme ellujäänud eestlase äratoomiseks vaenlase tagalasse, tegelikult saadeti neile järele lennuk, mida märgib ka L. Saressalo.

Artikli autor kirjutab: "Seegi selgus: eestlased rääkisid, et nad olid õnnelikult laskunud otse N. Liidu pioneeride laagritulele." Asi on selles, et pioneerilaagrid tavaliselt lõpetasid oma tegevuse paar nädalat enne 1. septembrit ja siin räägitakse juba õnnelikust maandumisest. Aga kellele said luurajad seda rääkida, kui ükski neist ei tulnud tagasi? Tegemist polnud laagrituledega, vaid metsatöölise lökete-ga.

Häda on muidugi selles, et kasutusel on senini ainult ühe poole andmed ja seetõttu jäävad paljud arvamuselavaldused oletuste tasemele. Dokumentaalsed andmed, ülekuulamisprotokollid, päevikud ja muu asub Arhangelski oblasti NKVD arhiivis, kuid neid pole sealt lihtne kätte saada, kui üldse saab.

Eelöelduga seoses tahan tutvustada üht allikat, mis jutustab vastase sügavas tagalas toimunust.

Selleks materjaliks on Jevgeni Ovsjankini brošüür "Kahevõitlus Põhjala taigas",² mille nimijutustus hõlmab kolmandiku brošüüri mahust ja mida eessõnas iseloomustatakse kui dokumentaalset olukirjeldust. Žanrimääratlusest hoolimata annab nõukogulik salastamismaania end väga ilmekalt tunda. Näiteks on mainitud ainult üht kuupäeva. Kohanimedid on äärmiselt napilt. Luurajate nimede asemel on mingid nimeäbarikud; et tegemist oli eestlastega, sellest on vaikides mööda mindud jne. Aga siiski saame üht-teist teada sündmustest, mis leidsid aset rohkem kui poole sajandi eest.

*

Partei rajoonikomitee öövalves olnud töötaja sättis ennast koju minema. Ta kirjutas valvete registreerimise žurnaali: "1. september 1942. Direktiivi talivilja külvamise kiirendamise kohta andsin õhtul edasi kõigile külanõukogudele. Mingeid erakorralisi teateid kohtadelt pole tulnud."

Kella kaheksa paiku helises telefon. Kauge hää! kordas vahetpidamata: "Konoša, rajoonikomitee. Konoša, rajoonikomitee."

"Rajoonikomitee kuuleb."

"Räägib brigadir Kokorin Karassovkast. Täna öösel tiirles metsa kohal suur lennuk. Meie onni lähedusse langes kaks langevarju mingite kottidega. Panime nende juurde valve. Mis edasi teha, ei tea..."

Edasisest jutust selgus, et langevarjud olid maandunud küladest eemal asuvale heinamaale metsapunkti tööliste lõkke lähedal.

Inimesed rivistusid rajoonikomitee õuele. Rajooni miilitsaosakonna ülem M. Zigarev iseloomustas lühidalt olukorda ning andis käsu: "Võtta kiiresti relvad ja padrunid. Vanema operatiivvoliniku juhtimisel uurida langevarje ja lähemat ümbrust."

Pärastlõunal saabuti sündmuspaigale. Miilitsate ja hävituspataljoni võitlejate ahelik asus metsa kammima.

Samal õhtul teatati Arhangelskisse: "20 kilomeetrit Konošast lõuna pool 47. kilomeetri metsapunkti piirkonnas avastas operatiivgrupp 13 vaenlase langevarju ja 7 suurt kasti, mis olid pooleldi tühjendatud. Võib oletada, et lennukilt heideti alla grupp diversante pikemaajaliseks tegutsemiseks. Ootame otsekohe abi."

*

Vastu jämedat puud toetudes kirjutas mees midagi kiirustades. See oli nõukogude tagalasse paisatud luuresalga ülem Rieberg.³ Ta pani kirja oma esimesi muljeid.

1 Evald Uustalu – Rein Moora, Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ja sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja ajal. Toronto, 1973, lk 13.

2 J. Ovsjankin, Pojedinok v severnoi taige. Arhangelsk, 1969, lk 3 – 21.

3 Tegelikult peaks olema Rooberg.

"Kirjutan neid ridu, olles valvepostil kau-
ges vene laanes, läbipääsmatu soo serval.
Teised poisid puhkavad. Me maandusime
eile öösel. Ma hüppasin viimasena ja nägin,
kuidas kõik kadusid pimedusse. Maandudes
haarasin otsekohe relva..."

Rieberg lakkas kirjutamast ja jäi mõttesse.
Mälus elustusid viimse pisiastjani eelnevate
päevade sündmused... Kaks päeva enne väl-
jalendu õppeklassi sisenenud korrapidaja
hüüdis: "Rieberg, kähku majori juurde!"

Erikooli ülema kabinetis istus erariides
mees. Riebergile meenus, et oli teda näinud
pärast seda, kui komisjon oli otsustanud tema
vastuvõtmise luurekooli.

Kuulanud ära raporti, sõnas tundmatu:
"Sõidate minuga kaasa. On aeg tööle hakata."

Must "Mercedes" kihutas lennuvälja poo-
le. Lennuüksuse ülem juba ootas neid ning
kutsus lendurid välja.

"Teile antakse väga vastutusrikas ülesan-
ne," pöördus ta lendurite poole, "üksikasjad
selgitab teile härra Cellarius."

Laotanud laiali suure kaardi, sõnas erarii-
des mees: "Teen lühidalt. Te peate suure gru-
pi luurajaid sügavasse nõukogude tagalasse
viima. Nende maandumispaik on siin." Ta
sõrm osutas punase pliatsiga märgitud pisi-
kesele ruudule. "Need inimesed peavad
maanduma Arhangelski – Moskva raudteel
asuvast Konoša jaamast lõunas. Lend on pikk
ja raske. Pean oma kohuseks hoiatada, et
füüreri peakorter omistab sellele operatsioo-
nile erakordset tähtsust. Peab tegema kõik, et
kindlustada selle operatsiooni salajasus. Hoi-
dude lendamast üle vene asulate. Mõlemaid
grupe saadab meie agent."

Ülesande täitmise ajaks kinnitas keskus
dessandi ülemaks agendi hüüdnimega Ra-
jev." Cellarius noogutas Riebergi suunas.
"Palun teid hoolikalt marsruudiga tutvuda
ning valmistuda ülesande täitmiseks."

"...Ja nüüd algas meie suur seiklus, ent
kuidas see lõpeb, on võimatu ette öelda," lisas
Rieberg.

"Lennuk tegi meie kohal seitse ringi, heitis
alla toiduained ja relvad. Ma signaliseerisin
lenduritele taskulambiga, näidates meie asu-
kohta. ...Samas oli kuulda valje venekeelseid
hüüdeid ja müra. Arvatavasti maandusime
kuskil vene asulate lähedal. See on meile
väga ohtlik... Keegi ei tohi teada meie saabu-

misest. Kui maandumist peaks märgatama,
on lugu sant.

Kogunesime valgus- ja helisignaalide abil
ning arutasime, mida teha. Kõik arvasid, et
oleme sisse kukkunud. Hakkasime kiiresti
konteinereid otsima, et varuda relvi ja toidu-
moona ning olla kõigeiks valmis. Õnnestus
leida üksnes neli konteinerit.

Esimesest grupist pole kippu ega kõppu
kuulda, ometi pidi ta meid vastu võtma. Ilm-
selt heitis lendur meid mingisse teise kohta.
Täna kell 9.00 oli sideseanss keskusega. Kui
öösel ülejäänud varustuse üles leiaime, võime
ülesande täitmisele asuda. Ümbruskonna
luure töötab palju huvipakkuvat.

Siin on pagana külm. Mul on seljas kaks
kampsunit, kaks särki ja ikkagi külmetan...
Lootkem, et Jumal aitab meid ja kõik läheb
korda.

Kõrgelt mäelt otse meie ees on aeg-ajalt
kuulda venelaste hüüatusi ja jutuvada. Vaat-
tan oma parabellumit. Arvan, et see on praegu
minu parim sõber. Jah, me oleme vaenlase
sügavas tagalas... Peale meid pole keegi rin-
dest nii kaugele sattunud. Loodan, et kõik
lõpeb hästi. Need on minu esimesed märk-
med võõral territooriumil. Oma asukohta me
veel ei tea. Kõik on vaikne. Kõik on korras.
Peaasi – külma verd ja kainet mõistust...

Meid on seitse. Kapten käskis meil üks-
teist ainult varjunimedega hüüda. Ei tea, kas
peame vastu? Ja milleks see kõik? Minu var-
junimi on Rajev," ta sulges märkmiku, pistis
selle tasku ja hakkas sammuma metsa rüppe
peidetud telgi poole.

*

Tšekistid uurisid hoolega nende kätte sattu-
nud konteinerite sisu... Raadiojaam, kummi-
paat, toiduained, aparaat telefonikõnede
pealtkuulamiseks, kolm tuhat padrunit...

"Mäletan, et meie suurimat tähelepanu
pälvis suur õhufotokaart. See oli õhufotodest
kokku kleebitud. Igal fotol oli number. Me
tegime otsekohe kindlaks, et see kujutas maa-
ala Konošat läbivast raudteest kuni Latša jär-
veni," meenutab Nikolai Germanov, kes
töötas tol ajal Konoša rajooni parteikomitee
esimese sekretärina.

Kaardil hakkas silma hulk punase pliiatsiga tehtud võõrkeelseid märkusi. Selgesti olid eraldatavad järved, jõed, raudtee, jaamahooned.

"Mis eesmärgil on see territoorium pildistatud? Tehti kõige erinevamaid oletusi. Ent oli selge, et otsekohe tuli rakendada abinõud ohtliku vaenlase kahjutukstegemiseks. Diversantide kaardist lähtudes koostati otsingugruppide esialgne tegevuskava."

Selle õhufotodest kokkupandud kaardi leidmine, pealegi rohkete märkmetega, on küll üks mõistatuslik lugu. Mõlema luuregrupi ülemale olid arvatavasti antud ühesugused kaardid. Milleks oli vaja kaarti ka veel konteinerisse paigutada?

*

Cellarius juubeldas. Agentide maandumine läks korda. Kapten luges üha uuesti esimesi teateid, mis tulid "Pauli" ja "Kerry" raadio-saatjatelt.

"Maandusime suurepäraselt. Kõik konteinerid on leitud ja hoolikalt peidetud. Alustame liikumist ruutu B3. Kas on erikorraldusi? Paul."

"Asume ida pool Volõška jõe. Urime maastikku. Jõudsime Velski-Konoša raudteele. Teostame vaatlust... Kerry."

Kutsunud šifreerija, dikteeris Cellarius: "Edasi anda raadiosaatjatele "Paul" ja "Kerry". Side teineteisega iga päev kell 08 vene aja järgi. Alustab P. Asuge ülesande täitmisele. Ootame üksikasjalikke teateid. C."

Teine teadaanne oli määratud keskusele: "Erigrupid on toimetatud tegevuspiirkonda. Vastavalt luureandmete laekumisele hakka neid edastama peakorterile. Keller."

*

Tutvunud eriti tähtsate teadetega, pani kindral kaks dokumenti kõrvale. Need sisaldasid värskeid andmeid saksa agentuuri tegevusest põhjapiirkonnas. "Kahe ööpäeva jooksul on teise eriosakonna teenistus kindlaks teinud kahe varem tundmatu agentuursaatja eetrisse ilmumise Kargopoli-Njandoma-Konoša piir-

konnas. Raadiojaamaga Baltimaade territooriumil peetakse sidet kaks korda päevas arvukodil abil."

Üksikasjalisemalt teatati sellest aga kirjalikus ettekandes Arhangeliskist: "Viimasel ajal on oblasti neljas rajoonis alla heidetud vaenlase langevarjurite luure- ja diversioonigrupid... Eile kell viis hommikul pandi Timme pooljaama ja Šeleksa jaama vahelisel raudteelõigul toime diversioon. Plahvatuse tagajärjel jooksis rööbastelt välja vedur ja neli vagunit. On tapetud vedurijuht Maklakov. Avariikoha ümbrus osutus mineerituks. Plahvatuskohast 10 kilomeetrit lõuna pool tapsid diversandid rööpaseadja ja õhkisid pöörangu."

Kirjeldatud diversioon leidis aset umbes 180 – 200 km luuregrupi 46/1 tegevuspiirkonnast põhja pool, ent annab mingi ettekujutuse diversiooni- ja luuregruppide tegevuse ulatusest ning ka diversiooni- ja luuregrupi tegevusmeetodite erinevusest.

*

Arhangeliskist, Vologdast ja Sõktõvkarist saabuvad teated olid üha ärevamad. Oli ilmne, et vastase agentuur Põhjalas aktiveerus.

Esinedes juhtivtöötajate nõupidamisel, märkis kindral: "...saksa lennukid on korduvalt lennanud Konoša ja Vožega jaama kohal... Pole vaja olla eriteadlane, et hinnata Arhangeliski – Moskva raudtee strateegilist tähtsust. Mööda seda raudteed liigub Murmanskist ja Arhangeliskist lõunasse liitlaste poolt meile tarnitav sõjavarustus, idast, Vorkutast, tuleb aga kivisüsi.

Võib oletada, et vaenlast huvitavad kõigepealt andmed raudtee töö kohta.

Meie praegused ülesanded: pidevalt jälgida Konoša piirkonnas lokaliseeritud vastase raadiosaatjate tööd. Võtta tarvitusele kõik abinõud kodogrammide dešifreerimiseks. Vaenlane tuleb võimalikult kiiresti kahjutuks teha."

Konoša partei rajoonikomiteesse kogunesid nõupidamisele hävituspataljonide komandörid, raudteevalve ülemad, miilitsatöötajad ja tšekistid Arhangeliskist.

Nõupidamisel otsustati, et Konoša hävituspataljonil tuleb läbi kammida metsakvar-

talid nr 7, 8, 12 ja 19. Metsapunkti tööliste salgal kvartalid nr 9 ja 16 ning jõuda välja Vološka jõe. Ühtlasi tugevdada raudtee, sildade, jaamade jm tähtsate objektide valvet... Metsasihtide ristmikele ja metsajõekeste äärde paigutada varjatud vaatluspostid.

...Salakuulajate ja diversantide võimalikes ilmutiskohtades luua marsruutgrupid, nende koosseisu lülitada kogenud teejuhte metsnike, jahi- ja kalameeste hulgast.

*

Esimestel päevadel tundis luuresalk end nõukogude territooriumil küllaltki kindlalt. Ja selleks oli ka alust: maanduti õnnelikult, metsas otsiti üles peaaegu kõik konteinerid varustusega, loodi toiduainetelaod.

Samal ajal ilmusid Rajevi märkmikku üha uued lootusrikkad read.

"Poiste meeoleolu on hea ning iga päev käib võistlus parima nalja peale...

Hurra! Raudtee on leitud. Alustame luuret.

Istume raudtee ääres, mis kulgeb lõunast põhja. Vaatlus toimub ööpäev läbi. Annaks Jumal, et meil lastaks rahulikult töötada... Hea oleks rutemini kohtuda teise grupiga.

Aga mis siis, kui me saame kokku juba uuel Venemaal. Meie omad tungivad kiiresti edasi, varsti võidame, ning meie töötame selle nimel..."

Ent hea elu ei kestnud kaua. Juba kolmandal päeval ilmusid Riebergi päevikusse ärevad read: "Täna oli ebameeldiv päev. Algas sellega, et valvepostil olles märkasin salka mehi mööda metsarada otse minu poole liikumas. Ma astusin rajalt kiiresti kõrvale, peitsin end künka taha ja hakkasin neid jälgima. Vinnastasin automaadi... ent relvastatud inimesed läksid mööda. Üleni higisena jooksin soo äärde, kus asusid poisid, ja teatasin neile hädaohust. Algas möll ja kiire töö. Me peitsime pakid, likvideerisime oma jäljed ning hakkasime liikuma. Ka siin varitses meid hädaoht. Jõudnud metsaheinamaale, märkasime kolhoosnike ja pöördusime kohe tagasi. Keegi ei tohi meid näha. Selle, kes meid näeb, peame tapma, kuid esialgu peame seda vältima ja ennast varjama. Nüüd leidsime vaikse koha. Kuskil kaugel kostsid kuulipildujava-

langud. See tekitas külmavärinaid kogu ihus. Kole on vene laas... Mis meid küll ees ootab?"

Cellariuse ülesannet – määrata kindlaks raudteeveoste iseloom – polnud sugugi lihtne täita.

"...Varahommikul lähenesime jälle raudteele," kirjutab Rieberg, "liikusime öiste rongide sõidumüra peale. On märgata, et venelased on valvet tugevdanud. Mööda raudteed liiguvad vahetpidamata relvastatud patrullid. Mõned neist on koertega. Raudteetammi läheduses on ohtlik viibida. Jälgisime ronge eemalt, ronides kordamööda puu otsa. Liiklus on väga intensiivne, kõik vedurid on uusimat marki, rongide koosseisud on tohutu pikad. Veoste iseloomu on eemalt raske kindlaks teha... Annaks Jumal, et meid ei märgata ja et võiksime rahulikult töötada..."

Elu vene metsades osutus palju keerulisemaks, võrreldes sellega, mida kirjeldas Cellarius. Igal sammul varitses kutsumata külalisi hädaoht.

Kord kohtasid nad jõe kaldal veski juures umbes viieteistaastast poissi. See juhtus niivõrd ootamatult, et luurajad läksid ähmi, ent tagasi tõmbuda oli juba hilja ja Rieberg, kes valdas vene keelt, alustas juttu:

"Mis sa siin teed?" küsis ta.

"Kala püüan. Panin võrgud jõkke. Nüüd ootan."

"Kas sa tunnud siinseid kohti hästi?"

"Tunnen küll."

Pärinud noorukilt, kas raudtee on jõest kaugel ja kuidas on sinna parem jõuda, ütles Rieberg: "Me täidame NKVD eriülesannet. Ära meiega kohtumisest kellelegi räägi..."

Vaevalt kadusid luurajad silmist, kui nooruk ruttas koju. See oli Anufrievu küla kolhoosnik Nikolai Solovjov. Talle ei jäänud märkamata ei võõra mehe konarlik vene keel ega ka automaatide ebatavaline kuju. Jõudnud külasse, läks ta kolhoosi esimehe I. Malõševi juurde, jutustas talle kohtumisest, näitas suitsupakki ja šokolaadi, millega võõrad olid teda kostitanud.

Kohtumispaigale saadeti grupp võitlejaid jälituskoeraga. Koer võttis jälje, ent peagi hakkas vihma sadama ja jälitamine tuli lõpetada.

Vaenlase raadiojaamad aga jätkasid tööd.

(Järgneb)

VAATENURK

JOANNA ADLER
Surm on igal pool

FANNY DE SIVERS. SURRA KUI OLED VEEL NOOR. "Vagabund", Tallinn, 1993. 150 lk.

Fanny de Siversi raamat räägib surmast ja ehk veelgi rohkem sellest, et surm pole midagi lõplikku, see on "nagu maise elu lõpuksam, millest oleneb edaspidine areng". Ta räägib pühakutest, nii neist, kes on kanoniseeritud, kui ka neist, kes mitte: "palju on neid, kellest ei räägita, keda me tänaval rahvamurrus koh-tame, kuid ära ei tunne. Neil kõigil on tegutsemisvõimalused pärast surma".

Enamik raamatus esitatud esseid (peale paari erandi) on pühendatud noorelt surnud inimestele (Vercingetorix, Dante Beatrice 26aastaselt, Jeanne d'Arc 19aastaselt, Saint-Just 26aastaselt, Thérèse Martin 24aastaselt, Rein Alasoo 22aastaselt). Ent nad pole lihtsalt surnud ega vajunud surmaunne, ootamaks viimsepäeva ülestõusmist. Nad on aktiivsed ehk pärast surmagi. (Säärast staatilist näikse de Sivers üldse välistavat, seades sellega opositsiooni "hauataguse dünaamika".)

Autori lähtekohaks on veendumus, et "Ajalugu on kosmiline võitlus Hea ja Kurja vahel, ja mängus on Inimene ning tema tulevik. Inimene on programmeeritud Jumala jaoks, seepärast ei oska ta iialgi väljaspool Jumalat õnnelikuks saada. Need, kes seda on taibanud ja Jumala armastusest süttinud, jagavad peale rõõmu ka Jumala võimu". Just sellisest äratundmisest johtuvalt on kirjutatud ka selles raamatus esitatud kirjutised. See, kas lugeja sellist arusaama jagab, jäägu muidugi tema otsustada; ja samas ei ole siinkohal tarvidust seda veendumust vaidlustada, sest igapähele on õigus oma maailmanägemusele ja veendumustele, olgu need just parasjagu sellised, millised on.

Hea ja Kurja vaheline võitlus näib olevat olnud autorile ilmselt aluseks ka enamiku raamatus esitatud esseede kokkupanekul: Beatrice, Thérèse Martin jmt on Hea kandjad,

ent Louis-Antoine-Léon de Saint-Just ("Parfümeeritud surmaingel") Kurja kehastus. Jõleda kontrastina teiste taustal. Kuri on teadagi paheline: Saint-Justi satiirilises eeposes "Organt" üllatavad 20. sajandi lugejat "kõigepealt pornograafilised stseenid ülirealistlike detailidega". Robespierre'i ja Saint-Justi sõp-ruses võisid seguneda "ka muud vähem kiitust väärivad motiivid", "Võimalik, et Voorus, mille nimel tehti igasugu lollusi, varjas muuseas ka homoseksuaalseid kalduvusi". Ja polevat ka midagi imestada, et teatud ajahetkel sünnib tema hinges tulevane mõrt-sukas, kelle "teod teenivad Surma". Ja lõpuks küsimus: "Või valis ta (s.o Saint-Just – J. A.) destruktiivse täiesti teadlikult veendumusega, et võitluses Hea ja Kurja vahel pakub Kuri suuremat naudingut?"

Lihtne on kõike seletada kahe vastandliku printsipi vahelise võitlusena. Kas polnud siiski ka Saint-Just kaugelt keerulisema loomusega inimene kui lihtsalt Kurja kehastus? Ja üsna võõrastamapanev üldistus on seegi, et "18. sajand on moraalselt laostunud ja rõve". Aga kui see natuke kitsas nägemus kuulub lahutamatu autori maailma, siis pole ka siinkohal mõtet vastupidist väita ega tema-ga diskuteerida. Igapähele oma.

Omamoodi hea näide sellest, mil moel võib autori enda teatud emotsionaalne seotus inimesega, kellest ta kirjutab, jätta kõik otsad sõlmimata, on lugu Rein Alasoo, noorest juunikommunistist, kelle sakslased 1942. aasta kevadel maha lasksid. Alasoo suhtes pole autor ilusate epiteetidega kitsi, ehkki, kui püsida etteantud raamides, võiks arvata, et Alasoo oli Kurjuse riigi teener. Ometi oli "väliselt jämedatahulise aruka maapoisi sise-mus/.../kindlasti keerukam, kui tema lähedased kaastöölised seda oskasid aimata". See seesmine keerukus näikse tõstvat teda kõrge-male aujärjele Saint-Justist...

Just selles kirjutises Rein Alasoo üritab autor ületada "lapselikku hea ja halva dihhotoomiat, mis lubab ühte taevani kiita ja teist täiesti puruks trampida". Kahjuks ei suuda ta siiski isepäist lugejat Alasoo poole kallutada ja siin ei aita ka tsitaadid Lilli Prometilt (pi-

gem vastupidi, kui hästi järele mõtelda): "Rein Alasoo. Skulptuurne, tahatud nägu, suured käed. Elavad, teravad silmad. Tundus, et kui tema käised üles käärib, võiks iga päev revolutsioon toimuda..." Noh, olgu siis pealegi, ja kui autor temaga kunagi veel kohtub, kas siis Toompeal või Concorde'i väljakul, küll siis selgub tallegi, milline inimene oli Alasoo juunikommunistide võimuloleku päevil ja miks see lugu sai kirjutatud, kahju ainult, et lugejail see kõik teadmata jääb...

Natuke nõutuks tegev ja rabe tundus lugu (see sõna on siingi kohal sobivam kui essee) "Dekadentsi daamid". Dekadentsi daamidest, "kes kannavad oma elustiili surevate tsivilisatsioonide mürgiseid õisi", nimetab autor Alma Mahlerit, Milena Jesinskat, Karen Blixenit. Sellesse galeriisse lisab ta ka Simone de Beauvoiri. Võib-olla on de Beauvoir meie lugejale tuntum kui teised, kuid mis seob teda teiste ülalnimetatutega? Ilmselt seksuaalsus: "12aastaselt hakkab Simone huvi tundma meeste vastu. /.../ Võib-olla ongi see Simone de Beauvoiri õnnetuse algus. Hea, et see orjastav tunne ei takista teda siiski õppimast. Piinav seksuaalsus liitub siin tugeva intellektiga." Neile, siiski pahelistele naistele (?) vastandab de Sivers Marthe Robini, naise, kelle vaim reisis ajas ja ruumis ning kelle peaidee oli luua "armastuse koldeid", kus eksinud või ummikusse jooksnud hinged saaksid abi ja tuge.

Samas esitatud väidete nagu "Kriisi- ja dekadentsiaegade tunnus on nn väärtuste ümberhindamine, immoralism ja hävingufastsioon", "Intellekt, kui muud ei ole, hävitab kogu elava. Nagu väävelhape" jne aktsepteerimine eeldab ilmselt autoriga lähedase maailmanägemise omamist, ilma selleta on see lihtsalt üks väide teistsuguste kõrval, mis võib lugeja üsna ükskõikseks jätta.

Pärast mitmekordset lugemist tajusin kuidagi eriti selgelt, et de Siversi raamat kuulub siiski äratuntaval moel misjonikirjanduse, katoliikliku misjonikirjanduse hulka. Seetõttu pole ka midagi imestada, et autorile ei sümptatiseeri talle varasest noorusest tuttavaks saanud luterlus ("Paganiseeritud ristiusus, mis vormis mu teadmisi religioosel pinnal, puudus rõõm. Jumal asus lõpmatus kauguses. Kellegil ei tulnud mõttesse, et Looja võiks astuda looduga otsesesse kontakti, et

ta võiks oma kätetööd vaadelda naudinguga, sekkuda isiklikult tema töödessa ja tegemistesse, tunda valu sellest, mis tema elus ebaõnnestub. Alles ratsionalistlikul Prantsusmaal said mulle kõige olulisemad metafüüsilised tõesed selgeks.") Aga las ta olla pealegi, küllap leiab nii mõnigi sellest raamatust äratundmisrõõmu või oma ärkamise.

PIRET VIRES

"Meeste värk ikkagi, külmalt"

MART KIVASTIK. HOMME. "Kupar", Tallinn, 1993. 160 lk.

Mart Kivastiku raamat on manifesteeritud mehelikkus – kujuneva nooruki maailm väljasolijale võib-olla mõistetamatutegi reeglitega, põhihoovuseks enese mehena teadvustamine, omamoodi initsiatsiooniriitus. Peamiseks murdepunktiks on isetsustamise hetk, vastasjõu (vanemad, kokkulepitud reeglid või iseenda ettekujutus) mahasurumine.

Mehelikkuse juurde kuulub kohustuslik atribuutika. Näiteks õlu, kahe kahekümnene vein, et rinnad oleksid täpselt "käte järgi". Ja mitu reeglit: kui mees on kord võitnud, ei tohi ta kaotada, ta peab olema tugev ja õilis, aita ma sõpra, kui too tahab võistlejat klobida.

Mehes peab olema vabadust ja unistusliku hullumeelset lennukirge, mida ümbrus hapat kommi suhu toppivate vanade naiste näol püüab alla suruda ja hävitada. Kes ehitab tiibu ja lendab, kes joonistab purjekaid. Tegelikkus tähendab aga lõhkumist vajavat puuriita ja toas suitetamise keeldu. Naiste rumalus ja mõistmatus tekitab vahel lausa haletsust – kui näiteks mees on kiindunud oma kujufletavasse armastusse värviteleri ekraanil.

Tegelikkus ja ettekujutuslik maailm lõhestavad meest hullemini kui naist. Mees mängib pidevalt kedagi omaette: kõrtsikangelast, mereröövlit, hispaania kindralit, Botvinnikut, bussijuhti, **kedagi teist**, kes pole tegelik tema. Naine talle järele ei jõua: tema pärusmaaks on elektrimootor, hapu komm, kell kuus-sööma-hakkamine ja hirm, et panakse vangi, kui venelasi kiruda.

Nii on Mart Kivastik mõlemad sugupooled elegantselt lahku lõõnud ja ära määratlenud.

Ometi on üks novell, kus sellist äramääratletust pole. Kus vastasseisu asemel tekib harmoonia. See on jutukogu avalugu – "Plika". Selles on tõelist võlu, peaaegu täiuslikkust, mida eriti võimendab katkendlik pausidega stiil. Mart Kivastik oskab üldse oma lauseid õigel hetkel lõpetada, nii et iga lause taha jääb küllaldaselt õhku. Sellest tekib Kivastiku lugudele iseäralik kõla ja pauside kohale ilmub teksti asemel pilt. Kivastiku puhul on tegemist tugevalt visuaalse autoriga.

Tundub, et tugevamad on Kivastikul need lood, kus ta tegeleb oma põhiteemaga – initsiatsioonihetkega. Poolsümbolistlikud (või ka poolsürrealistlikud) "Võõras" ja "Homme" näitavad küll autorist ühte tahku, kuid ei saavuta sellist mõjujõudu kui nn poiste-lood. Pigem meenutavad nad jutte, mida "noored autorid" ikka kirjutavad. Viimases, "vanainimeste" tsükli kumab läbi midagi Toomas Raudamist. Sellest hoolimata tundub mulle, et see tsükkel jääb lõdvaks, pikemad lood Kivastikule vist hästi ei sobi. Oma meisterlikkuse saavutab Kivastik ikkagi nappide lugude ja nappide lausetega.

Lõpetuseks tahaks teha reveransi kirjastusele "Kupar", kes on leidnud vahendid ka ühe noorema autori väljaandmiseks. Eesti kirjanduse loomupärane areng jääks täiesti soiku, kui kirjastused aeg-ajalt endale selliseid riske ei võtaks.

HANNES VARBLANE

Ma olen oma elus paljusid asju lubanud. Olen lubanud, et ei kirjuta eales eesti kunstist, sest säääl on kogu aeg olnud omad säääri sirutavad kontmehed, nimetatagu neid siis installatsioonideks või kelleks tahes. Ei ole ma tahtnud kirjutada ka veel elavatest eesti kirjanikest. Selle raamatu puhul luban ma endale siiski vabaduse, mis mind sunnib. Mulle ei meeldi see raamat. See raamat on raudamlik. Liig raudamlikult kinolik ning liig raudamlikult inimlik ning kuratlikult kivalik. Mulle ei meeldi see raamat. Ühel lihtsal põhjusel. Ta on ohtlikum kui Murutar. Ta on

ohtlikum kui protsess. Siinjuures ei vihja ma vaid kohtukullile. Raamat on ohtlik seepärast, et eesti proosa on omadega kui Raudamgi raudus ning mõnes mõttes on see igav. Igav seepärast, et me näeme eesti lobisemises jällegi müüti sellest, kuis raamat peab sarnanema raamatuga nii nagu elu eluga. Mulle on alati meeldind, et isegi läbi Prousti–Tarzani–Nabokovi pole Raudam end Meeliks moondand, kes läbi kargede käratseb. Raudam kirjutab raamatuid kui Remsugi tiineriõhtutest pääle. Kivastik kah. Teisiti ei tohigi ning selles polegi küsimus. Küsimus on hoopiski muus. Küsimus on avaldatuses. "Kupar" avaldas väga sitas kujunduses Kivastiku kogu. Kogu on korralik, kujundus pask. Kogu kõigub, kujundus ei kõigu.

Mida siin arvustada. Poiss oskab armastada. Tegelikult see ongi kõik, mis kirjutamiseks vaja. Vihata oskab ka. See on teine pool. Ilma selleta ellu ei jää. Mitte ainult Tallinnwoodis, elus ka.

Mis mulle Kivastikus meeldib. Tegelikult vaid üks asi. Ta ei usalda ennast, kardab. Kardab oma noorust. Kardab tiibu ning pastakat relvana pihus. Kardab kirjanikukssaa-mist. Kardab ellujäämist. Aga loll ta pole. Olgu see talle lohutuseks.

Nende uitmõtete ümberlöömiseks ei lügend ma Kiva "rohelist koletist" uuesti läbi. Piisas esmamuljest. See raamat istub ju tegelikult eesti proosa paksu padrunivöösse päris hästi. Luik, Valton, Mihkelson, Mutt, Kross, Unt, Raudam, Mikelsaared & Reinlad (Traat on selle rea jaoks mõnikord liig hääl) või mida sa siin veel tahad. Käsi mootoris või külakorvis. Milleks? Järjekordseks hollivuudžinaks. Kurb, kuid muud meil ju pole. Tom (Raudam) räägib kogu aeg, et peaks nagu nutma, Kivastik veel ei tea, kas peab või ei pea. On's jõhkruks õiglus või õiglus riigikogu.

Isiklikult mulle ei meeldi eesti kirjanduses ei Raudam, ei Kivastik. Enne inimest armastavad nad iseend, seejärel sõnu ning pärast kõiki neid sõnu ikkagi iseend. Täpselt nii nagu minagi. Siinjuures mõned täpsustused. Meeldivus või mitte-meeldivus pole mingid kirjandusliku vivisektsiooni kategooriad ning isiklikult mulle eesti kirjandus üleüldse eriti ei istu. Aga ta on olemas ja annaks Jumal, et ka tulemas. Kiva annab selleks lootust igatahes.

HANNU LAUNONEN

Järelsõna Sándor Csoóri soome keelde tõlgitud esseevalimikule "Maailma aistilise metafoor"¹

SÁNDOR CSOÓRI. KAHEKÕNE PIME-DAS. Ungari k tk A. Valton. "Kupar", Tallinn, 1993. 104 lk.

Sándor Csoóri (sünd. 1930) on luuletaja, esseisti ja sotsiograafina väljapaistvamaid Ungaris. Pärast Gyula Illyési surma (1983) on Csoóri üha selgemini omaks võtnud rahvusliku südametunnistuse rolli. Ühtlasi valgustasid tema sõnavõttud ka kogu idapoolse Kesk-Euroopa olukorda.

Mõni aasta tagasi anti Csoóriile Ungari kõrgeim kirjandusauhind – Kossuthi preemia. Sellega lõppes tema pikk ebasoosingu- periood Ungaris. Täpsemini öeldes lõppes see koos 1980. aastate lõpu ja uue aastakümne alguse ühiskondliku murranguga, millele ungari kirjanikud tugevasti kaasa aitasid. Endre Ady kombel püüab ka Sándor Csoóri öelda sõna "poliitika" välja niisama innustunult kui sõna "armastus".

Csoóri loomingus valitseb suurlinna olevikuhetke elava inimese dramatism, poliitiline ja erootiline teadvus. Ühtlasi sisaldab see traditsioonilisi Ungari aineid. Need on eelkõige mure "kurvameelse kodumaa" saatuse pärast, mure kaduva talupojamaailma, viimaste metskitsede ja "väljasuremisele määratud luuletajate" pärast.

Korduvad ja põletavad teemad on talle kirjanduse ja poliitika suhe, sõda ja vangilaagrid, Ungari ja kogu idapoolse Kesk-Euroopa julm minevik. Võib-olla oma parimad leheküljed on Csoóri kirjutatud Transilvaania jt vähemusrahvaste olukorrast.

Ka esseistina on Csoóri luuletaja. Tema ainek ja kujundid tõusevad nagu otse sõja ja armastuse erutavaist kogemustest. Keel on pilgeni täis vastuolulist ainet, tules praksvaid palke, märtriverd, armastuse sulamag-

mat: vere, vee ja lume sümboolikat. Lõppkokkuvõttes tõusevad seal ühele tasemele rahva saatus ja inimese individuaalne käekäik. Hetkekski ei anna Csoóri rahu küsimus, mis saab Ungarist, Euroopast, maailmast. Tema looming sunnib mõtlema inimesele "lampide ja rusikate ees". Nii paljastab see kõige ilmekamalt oma sünnipaiga, selle Kesk-Euroopa nurga, kus olud on pikka aega olnud tõerääkijale vaenulikud. Csoóri hoiatab rõhutatult, et tõelisus ja selle varjukuju – nagu televisiooni varjudemaailm – on nüüdsel ajal ohtlikult segunenud. Ükskõiksus on oht, millele ta ikka ja jälle tähelepanu juhib.

Csoóri räägib usaldusest ainelises ja vaimses mõttes. Aineline pool seisab selles, et Ungaris tuleb lahendada nelja aastakümne jooksul kuhjunud majanduslikud probleemid. Vaimsele poolele viitab Csoóri asutatud kirjanduslik-ühiskondlik ajakiri, mis sai nimeks "Hitel"². Niisugust kriitilist väljaannet ei olnud Ungaris ilmunud neljakümne aasta jooksul. Paljud Csoóri uusimad esseed on algselt kirjutatud selle ajakirja jaoks.

Ajakirja nimi seostub Ungari 19. sajandi reformiajastu keske kuju István Széchenyiga, kes arendas Ungaris tsivilisatsiooni, Csoóri sõnul tõstis "Ungari jalule". Csoórit paelub Széchenyi idee moraalsest sõltumatus-est. Usaldust vajatakse ka nüüd, ja eriti vajatakse seda moraalses mõttes. Csoóri üleskutse usaldatavusele ei kõla kindlasti kurtidele kõrvadele: "Me peame tagasi võitma elu usaldatavuse ja sõnade usaldatavuse, oma hajutatuseski ühekuulva rahva usaldatavuse ja leekide, varemte ja vereplekkide keskele sattunud inimese usaldatavuse."

*

Vaevalt on juhuslik, et paljud Sándor Csoóri parimad esseed on seotud reisidega. Ta on

1 Avaldan selle eestinduse mult küsitud Csoóri luulevalimiku arvustuse asemel. Csoóril on varem eesti keeles ilmunud esseid ajakirjades "Looming" (1988, nr 10, "Tuttavate mõistete tagapõhi"), "Akadeemia" (1989, nr 1, "Riigist ja kirjanikust", "Maailma aistiline metafoor") ja "Vikerkaar" (1992, nr 12, kõne Ungari kultuuriesinduse avamise puhul Tallinnas 12. septembril 1992) ning luuletusi ajakirjades "Looming" (1992, nr 10) ja "Vikerkaar" (1992, nr 12). E. H.

2 *Hitel* on ungari keeles mitmetähenduslik sõna, tähendades nii 'krediiti, laenu' kui ka 'usaldust, usku'. E. H.

kogu aeg teel. Paljud imestavad põhjusega: millal ta jõuab kõik oma luuletused, esseed ja filmistsenaariumid kirjutada? Saladus on võib-olla selles, et Csoóri kirjutab ringi liikudes.

1960. aastate keskel ilmutas Csoóri oma Kuuba-reisi ainelise teose "Kuuba päevik", mis räägib muu seas kohtumisest Che Guevaraga. Raamatu sõnum näis tollasele Ungarile vastukarva: kuhu on kadunud vaimustus selle üle, kuidas väike maa teostab revolutsiooni? Sándor Csoóri otsib palavikuliselt rahvusvahelisi sidemeid. Neist räägivad ka luuletused "Jumalagajätt Che Guevaraga" ja "Kiri Gregory Corsole, ameerika luuletajale" ("Sinu lauba hämarusest", 1981).

Aastakümme hiljem liituvad Sándor Csoóri modernsed maailmatunded oma kodumaaga. Ehtsa ungari kirjaniku kombel asub ta hingevaevas juurdlema oma rahva saatuse kallal. Luuletused ja esseed ilmutavad nüüd seotust oma sünnimaaga ja "selle varase hallaga", muret piiri taga elavate ungarlaste pärast: "Ei ole teist aega, mis võtaks sind vastu, teist riiki, mis annaks sulle nime..." Csoóri võlus endiselt oma luuletusesügavusest silindrist välja väikesi imesid, "mere harmoonikahelisisid, kirsipuu nuuksatusi". Aga ta rõhutab ka: kõik töö jookseb tühja, kui kirjutaja ei suuda "meest vastasaknal" uskuma panna, et ka tema kuuleb samu häáli.

Reisid idapoolse Kesk-Euroopa maadesse, Israeli, Ühendriikidesse ja ka Soome on

inspireerinud Csoórit sellistes teostes nagu "Matk, poolunes" (1974), "Pooliti omaks võetud elu" (1982), "Valmistumine aruandeks" (1988) ja "Päevane kuu" (1991).

Sándor Csoóri tuntumaid filmitöid on stsenaariumid Ferenc Kósa vändatud filmidele "Kümme tuhat päikest" (1965) ja "Kohutuotsus" (1970). Neist esimene sai Cannes'i festivalil auhinna. Csoóri värskem filmitöö on dokumentaalne "Tee ütleb mu ees", mis võitis Ungari filmifestivali peaauhinna 1987. aastal. See neljaosaline film räägib Bukoviina ungarlaste (nn seekäide) saatusest.

Alates 1970. aastatest on Csoóri ilmutanud erilist huvi Soome vastu. Ta on kirjutanud luuletusi ja esseid Soomes ja Soomest. Koos Béla Jávorszkyga on ta ungari keelde tõlkinud kaasaegset soome luulet, muu hulgas Bo Carpelani, Paavo Haavikko, Lassi Nummi, Matti Rossi ja Gösta Agreni luuletusi. Ühes essees, mis puutub otseselt Soomesse, ütleb Csoóri: "Meie lähem ajalugu on täis masendavaid draamaatilisi ja salakavalaid sündmusi. Aga siiski on hea, et südameatakkide all kannatav inimkond suudab aeg-ajalt oma hädad unustada ja hinge tagasi tõmmata. Nii võidetakse aega, ja Helsingi on selle võidu näitelava, osalt ka selle arhitekt."

Soome keelest lühendatult tõlkinud Edvin Hiedel

1 Praegu Ungari suursaadik Soomes, Eestis, Lätis ja Leedus. E. H.

KALEIDOSKOOP

JAAN PUHVEL Eritus ja lunastus¹

Martin Lutheri eluloos seisab kesksel kohal nn tornielamus (*Turnerlebnis*) Wittenbergi kloostrikirikus, kui usupuhastaja järsu sähvatusena tajus oma õpetuse kirkastavat tuuma, usu läbi õndsaks saamise ainuõigust. Ta ise kirjeldab seda hiljem mõjuvalt: "Dise Kunst hatt mir der Spiritus Sanctus auff diss Cl(oaca) eingeben."

Maaligidase ja talupoegliku Mardi Luteruse avameelsus oma inspiratsiooniaseme asjas on igati sümpaatne. Küllap on ka enne ja pärast teda danskerite (ja nende teisendite) vaikuses mõnigi mõtteloode ilmale tulnud. Hagiograafidele on selline otsekohesus kahjuks palju selgitusvaeva põhjustanud. Mõned on katsetanud tekstoloogilist väänamist, teised allegoorilist meelevaldsust, nähes tumedas tornis vaimuvälgatuse tagapõhjuna mingit patupimeduse või ilmaõuduse võrdkuju. Üldiselt on end lohutatud, et kuna jumal on kõikjal, ei peaks ka peldikus toimuv ilmutus olema kuidagi vastuvõtmatu.

Olgu teoloogide muredega kuidas tahes, tuleb tõdeda, et see tõik on vaid osake Lutheri laiemast skatoloogiast. Too ilmneb eriti võitluses vana vaenlasega, sest nagu laulusalngi nendib, oli Luteruse ilm täis neelmise peal väljas kuradeid. Tolle võitluse jälgi võib viisakal kujul näha Wartburgi lossiseina tindilärakas, hoopis ilmekamalt aga asjaosalise enda kirjapanekuis. Tindiheit on ilmselt sublimeeritud vasturünnak vanatühjale, vastase enda meetmeid ja vahendeid rakendades. Luteruse kogutud teoste *Sämmtliche Schriften* kohaselt näitas põrguvürst talle tagumikku, jättes halba haisu, ja käitus nii, et ta tegumoodi kirjeldab verb *bescheissen*. Luterus omakorda ründas "mit einem Furz" sama tegusõna kohaselt, väljakutsega "Leck mich..." ja ähvardusega kõhnret hoopis pärasse toppida, "kus ta õige koht on".

Reformaatori anaalsust on kultuuriloolisest ja süvapsühholoogilisest vaatevinklist palju arutatud, aga puhtkliiniline taust viitab hoopis sagedale ja kroonilisele kõhukinnisusele. Selle vallandumine danskeris seostub painajast vabanemisega, *laxatio* ja *via purgativa* näikse olevat võimendanud usulist läbimurdu. Peenetundeline võib siin möönda Goethe Faustiga, et "dem herrlichsten was auch der Geist empfangen, drängt immer fremd und fremder Stoff sich an".

Igal juhul kipuvad religioosse teisendumise ilmingud olema keeleliselt ja metafoorselt hämmastavalt profaansed, nii et Lutheri tornielamus pole mitte ainult omalaadne näidis robustsusest, mida too "nordischer Barbar des Geistes" (Nietzsche väljend) endale lubada võis.

Vaadeldgem näiteks üht hindu ja buda usu võtmesõna, sanskriti verbi *muc-/moc* 'lahti päästma, vabastama', mille tuletised *mukti-* ja *mokṣa-* täheldavad usulist lunastust, pääsu *samsāra* köidikuist, teisisõnu *nirvāna* saavutamist. Sugulassõnad on tohhaari *muk-* või *mauk-* 'lahti saama, vallanduma' ja leedu *mūkti* 'eemalduma, pagema'. Aga põhitähendus näeme kreeka ja ladina verbides *mūsso-mai* ja *ē-mungō* 'nuuskama', millede nimisõnalisest tuletisest on *mūksa* ja *mūcius* 'tatt', või *apō-muksis* ja *ē-munctiō* 'nuuskamine'. Nii et see verb tunnukse olevat algupäraselt seotud ninakinnisuse leevendusega, nohulimast pääsmisega, mis on Lutheri tornikogemuse vastandina "oraalne", aga ilmestab ikkagi usuelamuse väljenduslikku seost füsioloogia valdkonnaga.

Sama proosaliseks osutub Indias armastuse leksikoloogia. Lääs on armastuse mõistega ühendanud üleva sõnavara. Juba vanad kreeklased liigitasid nelja armastust, *philia*, *stérksis*, *érōs* ja *agapē*. Viimane esineb Pauluse tekstis armastuse primaarsusest kirjas korintlastele, esimene on rohkem Platoni, Sokratese ja muude filosoofide pärusmaa, teine on pelgalt perekondlik. Kolmas väljen-

1 Vt näiteks: Norman O. Brown, *Life against Death*. New York, 1959, lk 202–233; või: I I m a r L a b a n, *Uusi valgusvihke ühiskonnale ja kultuurile*. "Looming" 1991, nr 8, lk 1092 – 1093.

das sugutung, kuid pälvis oma jao sublimiteeritust keskajal ja hiljemgi, kliimaksiks "Tristan ja Isolde" armusurm "ohne Nennen, ohne Trennen, endlos, ewig, einbewusst". Indias aga on armastus *sneha*-, mis samuti tähendab ila või tatti, ja verb "armastama" on *snihyati*, ühtlasi "kleepuma"; sama näeme ka vanairaani keeles, kus *snaežana*- iseloomustab ilastavat last, koera või hunti. See on õieti sama kui "lume" väljendus, vanairaani *snaeža*-, kreeka *nípha*, ladina *nivem*, inglise *snow*, vene *sneg*, või leedu *snaigė* ('lumehelvest'), mis ehib paljusid eesti külmutuskappe. Tegemist on ilmselt lõrtsi ja sulalumega: tõelist lumetalve, mis enam ei "kleepu", väljendab sanskriti *hima*-, ladina *hiems* jne. Nii et india "armastus" samastub etimoloogiliselt liibumisega ega vihja sellele küllastumisele, mida kätkeb kreeka *érōs* ja mille järelduseks on Lucretiuse kuulus *amari aliquid* 'kibedat midagi', geniaalne sõnamäng, kus esimene kõla pilab ladina verbi "armastama" ja teine manab esile likviidset libedust.

Olgu lääs või ida, lunastus või *amor dei* või lihtsalt *amor*, inimene ja tema keel ei tõuse lihtsasti oma looma-olekust kõrgemale, mitte "elajalikus" mõttes, vaid samas tähenduses kui Papa Jannsenile "naesterahvas on üks auustuse ja armastuse veart loom". Umbes nagu kateedrist hullupalatini, on sotero-logiast skatoloogiani ainult lühike samm.

MAIMA GRĪNBERGA Riia-kiri. Hilissügis 1993

Sündmustest ja ettevõtmistest ehk kunagi hiljem. Objektiivsetel põhjustel on mu pilk praegu pööratud ajakirjanduse ja nimelt kirjandus- või kultuuriajakirjanduse suunas. Ma ei tea täpselt, kuidas on lood Eestis, aga Lätis on olukord lausa dramaatiline, Juba aasta aega ei ilmu "Vikerkaarele" vastav "AVOTS" ("Allikas"), välja on surnud filosoofia ning elitaarkirjanduse ajakiri "GRĀMATA" ("Raamat"). Väga raskes materiaalses olukorras on "Loominguga" sarnanev "KAROGS" ("Lipp"). Ilmus mitu numbrit uut ajakirja "VĀRDS" ("Sõna", avaldas ilukirjandust, kriitikat, kirjastusreklaame jne), nüüd on kavas hakata selle asemel

välja andma uut ingliskeelset ajakirja, mis paar korda aastas ilmudes tutvustaks läti kirjandust välismaal. Riia noorte kirjanike ühing võttis ette välja anda kirjandusajakirja "AURU LAIKS" ("Jauramise Aeg", aga võib tõlkida ka "Aurade Aeg"). Siiani on ilmunud üks number, aga tulevik on tume. Paneb lausa imestama: nii presidendi kui ka peaministri kõned on küll väga kultuuri- ja hariduslembedes, aga raha kulub ikka relvastuse ostmiseks ja rahvasaadikute paljadeks, samal ajal kui – rääkimata üliõpilastest ja pensionäridest – narri rolli on jäetud üks riigi harmoonilise arengu põhikomponente, oma kultuur. Ja kui kaua võib üks enesest lugupidav kirjandusajakirja peatoimetaja kerjusena ringi käia ja kuulata alandavaid ja solvavaid sõnu nii enda kui läti kultuuri kohta üldse? Võtkem siis Wallace'i romaanid ühte, Mickey Mouse'i sari teise kaenlasse ja astugem rõõmsalt igaviku poole. Loodame, et ma liialdan ja kõik läheb veel hästi.

Peaaegu ainult sponsorite toel elab kultuuriajakiri "KENTAURS XXI", millest tuleb lähemalt juttu. Elitaarse ajakirjana on juba tema eksisteerimise fakt vähe- ja vist ka väärenenud turuühiskonnas omaette ime. Ei maksa imestada, et 1992. aasta algusest on ajakirja ilmunud vaid viis numbrit. "Kentaursi" asutaja ja peatoimetaja on luuletaja Leons Briedis. Oma eesmärgiks peab ta "rääkida tõsisest, keerulistest temadest elavalt, loomulikult ja huvitavalt. (...)ajakiri peab olema vaid ettekäändeks, et inimene ise saaks areneda mitmekülgseks vaimseks isiksuseks".

Ajakirjas leidub mitmeid püsiteemasid, millele mõnes numbris on eriliselt keskendatud. Nii võiks esimese vihiku peateemat nimetada: "inimene piirsituatsioonis". Sellest räägib Merab Mamardašvili oma intervjuus Uldis Tīronsile, arutledes, kuidas oli olla filosoof Nõukogude Liidus, see tuleb esile ka Aleksei Lossevi kirjades laagrist oma naisele (elu on tema meelest ülesamine kaosist, mõtte otsing). Mitmed materjalid on seotud kahe omamoodi ekstreemsetes olukordades elanud naisega – lätlanna Velga Krile ja sakslanna Karoline von Gūnderodega; mõlemad olid luuletajad, mõlemad olid "falschgeborene", "sündinud, et hõljuda mõni meeter mullast kõrgemal", mõlemad sooritasid enesetapu. Samas numbris võib lu-

geda Andrei Belõi elamustest Riias (mis pole lätlastele üldsegi meelitatavad). Ansis Zunde on kirjutanud Hannah Arendti poliitilisest esteetikast ning avaldatud on katkend Arendti teosest "Totalitarismi päritolu"; huvitav on armeenia munk-luuletaja Grigor Narekatshi (940/50–1003) "Kurbade laulude raamatu" fragment. Keskne publikatsioon aga on ilmselt "Kohtumine... kas iseendaga?" – Leons Briedise, Kārlis Rutmanise, Igors Šuvajevsi ja Ansis Zunde diskussioon, ajendatud "barrikaadide ajast" (1991. aasta jaanuar), inimesest piirsituatsioonis, inimese oskamatuses identifitseeruda iseendaga, meie praeguse eksistentsi paradoksides, perifeersusest, poliitilisusest, rahvuslikkusest, mis segab inimest olla ta ise jne.

Teine vihik on pühendatud **kaasaegsele kunstile** ja selle mõistmisele. Põhiartikleid on kolm – katkendid Martin Heideggeri tööst "Kunsteose päritolu" (seda teost tutvustab muide väga huvitavalt Ülo Matjus oma esteetikaloengutes Tartu Ülikoolis) ja Hans Georg Gadameri teosest "Kauni aktuaalsus" ning Alti Kuusamo "Tajudes – räägime, vaadates – mõistame". Helēna Demakova vaatleb oma artiklis autori, objekti, kultuuriparadigma muutumisi 20. sajandi kunstis. Avaldatud on kuulsate kunstnike Jean Dubuffet', Andy Warholi, Emmet Williamsi tekste, intervjuu Joseph Kossuthiga ja Valentin Tatransky artikkel Robert Smithsonist. Nende kõigi aktiivsem tegevusaeg jääb 50. ja 60. aastatesse, s.o *Fluxus'*e, *popart'*i, uue "šamanistliku" kunsti jms tekkimise aega. Märkimisväärne on Susan Sontagi essee "Interpretatsiooni vastu" tõlge. Eri kultuurides on interpretatsioon erineva tähendusega – mõnes kontekstis on ta vabastav akt, mõnes reaktsiooniline, häbematu, allutav, mõnes aga on ta intellekti kättemaks kunstile ja isegi kogu maailmale.

Kolmanda numbril huvipunktis on **intelligents/intellektuaalsus** ning **võim**. "Intelligendi" ja "intellektuaali" mõistetest, nende erinevustest, inimese, kellele üks või teine neist on omistatud, seega "mõtleva mina" olemusest, vastutusest, tema väidetavast allakäigust jne vestlevad Uldis Bērziņš, Ieva Lešinska, Baiba Pētersone, Ansis Zunde diskussioonis "Intelligents – ristiämbliku võrgus", eriti sümpaatne on see iseendast raskesti loetav filosoofiline kõnelus seetõttu, et

ei olda vabad kahtlustest, ei jõuta ette kindlaks määratud järeldesteni, jäetakse vaba mõtlemisruumi lugejale. Oma kontseptsiooni intellektuaali ülesannetest ja saatuses avavad Marija Briede ja Leons Briedis artiklis "Ideaali ja realiteedi vahel". Omamoodi intellektuaal on olnud ka islandlane Snorri Sturluson (1179–1241), kelle koostatud "Nooremast Eddast" on avaldatud katkend. Nii intelligentsi kui ka võimu probleemidega on seotud läti filosoofi Igors Šuvajevsi essee "Vabanemine ja sadomasohhism". Roland Barthes'i "Loeng" räägib võimust kui "transsootsiaalse organismi parasiidist", mis on tihedalt seotud inimese üldise ajalooaga. Keel on objekt, milles juba ammu ajast peale on kehastunud võim. Ainus "päästev pettus", põiklemine, "suursugune eksitus, mis lubab kuulda keelt väljaspool võimu", on R. Barthes'i meelet kirjandus. Võimu-teema lõpetavad materjalid selliseist kommentaare mittenõudvaist isikuist nagu Michel Foucault ja Bernard-Henri Lévy. Selles numbris on ka katkend eestlastele juba tervikuna tuttavast José Ortega y Gasseti "Masside mässust".

Neljanda vihiku peateemaks on **interpretatsioon**. Lugejat tutvustatakse Umberto Eco loenguga "Avatud kunsteose probleem". Olematu Herbert Quaini loomingut "analüüsib" Jorge Luis Borges. Interpretatsioonist selle mõiste keskaegses tähenduses räägib läti filosoof Ilmārs Tumovs. Huvitava interpretatsiooni "ketserlusele" annab oma J. L. Borgesile pühendatud essee läti filosoof Ilmārs Šļāpīns, samas on toodud ka näivalt "ketserlik" Juudase, Barabase ja Jeesuse interpretatsioon. Oma interpretatsiooni "armastuse keelest" annab Roland Barthes, "Luuletajast, armastatust ja muusast" filosoferib Jossif Brodski.

Selles vihikus on avaldatud ka Jaan Kaplinski teos "Luuletamise kunstist" Guntars Godiņšī tõlkes ning noore läti kirjanduskriitiku, esseisti ja kirjaniku Guntis Berelise essee-interpretatsioon Aivars Ozoliņšī raamatust "Dukts".

Viies number räägib **kultuuri kriisist, tehnika rollist**, destabilisatsioonist, desorientatsioonist jne. Keskseimateks publikatsioonideks pean siin kahte – intervjuud Heiner Mülleriga "Kunst võitleb masina dikteeritud aja vastu", milles väga vastuoluline

isiksus, skandaalne saksa dramaturg H. Müller räägib sõjast kui niinimetatud humanistide viimsest varjupaigast, kontakti võimatuses ratsionaalsuse ajastul, "humanismist" kui masinlikkust propageerivast ideoloogiast, suremisest kui ainukesest individuaalsest hetkest modernses ühiskonnas jne. Teine omapärasem artikkel on Jean Baudrillard'i "Viiruste teooria". "Liiga arenenud süsteemid kätkevad eneses allakäiku ja viirused kõlbavad päästvaks abivahendiks... Viirust ei tekiks, kui eksisteerimisvormid ja kultuurid oleksid orgaanilised, siis jääks alles orgaaniliste ja sotsiaalsete moodustiste looduslik immuunsus." Elu desorientitusest räägib J. Ortega y Gasset essee "Meie aja teema", rumeenia filosoof Henri Wald leiab oma essee "Originaalsus", et "originaalsus on kultuuri arengu põhieeldus". Oma essee "Autori sünd" vaidleb Guntis Berelis pisut koketselt R. Barthes'i "Autori surmaga".

"Kentaurs" avaldab ka ilukirjandust, nii on kahes vihikus olnud rumeenia kirjaniku Ana Blandiana nn fantasmagoorilise realismi stiilis kirjutatud jutustused "Õhtune võimlemine" ja "Tarbimise linnud", Östen Sjöstrandi luulet, Heiner Mülleri tekst "Joonistuse kirjeldus" ja teisigi.

Loodame, et "Kentaurs XXI" ka edaspidi edukalt ilmub, sest ta annab "lootust, et kultuur pole lõppenud, et kultuur kestab edasi, et ta kunagi ei asu minevikus või tulevikus, et kultuur toimub alati praegu, siinsamas".

Olen kirjutanud seda kirja nii kaua, et hilissügisest on saanud talv, Riia on täis lumevalgust ja -vaikust, on ilus.

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist

September – oktoober

Jaa, kultuurihooaeg on jälle alanud. Nagu tavaliselt avati see augusti lõpul Amsterdamis välilaadaga (*Uitmarkt*), st üks nädalalõpp oli kõikjal kultuurisündmuste päralt. Oma programme esitasid teatritrupid, alternatiivsed kinod ja džässorkester, vabaõhulavadel esinesid välismaa miimid, muusikud, tantsijad ja nukunäitlejad ning kuninglik filhar-

mooniorkester mängis *Rijksmuseum*-tagusel platsil Tšaikovskit ja Bizet'd. Siiski on nii see värvikas pidu kui ka septembri algul Utrechti toimunud vanamuusika festival (*Festival voor Oude Muziek*) juba ammu unustatud. Sest viimasel kuul räägitakse veel vaid **Frankfurdi raamatumessist**, mille keskpunktis on tänavu Holland ja Flandria. Mõlemad esitlevad Frankfurdis 5. – 10. oktoobrini hollandikeelset kirjandust. Loomulikult olen ka mina seal, et rahvuslikust uhkusest pakatada ja nautida suurepärasest tunnet, et lõpuks hakkab ka suur naaber meie kirjandust tõsiselt võtma. Üksnes sel aastal tõlgiti 100 hollandikeelset raamatut saksa keelde ja suurem osa neist sai ka Saksamaal kiitva hinnangu – mis on müügiedukus hädavajalik. Lootkem siis, nii eestlased kui hollandlased, et väikesed euroopa kultuurid jäävad kauemaks suurte tähelepanu orbiiti. Neil oleks meilt kindlasti midagi õppida...

Saksamaal on praegu kuumad nimed Harry Mulisch, Cees Nooteboom ja Hella Haasse, keda hoolsalt tõlgitakse, **Hollandi raamatuturul** on aga pilt pisut teine. Siin on sel sügisel jälle tosinat viisi ilmunud hollandi romaane ja jutuning luulekogusid, mis lugejaid köidavad. Muuhulgas kiidetakse väga **Margriet de Moori**, 1992. a AKO kirjanduspreemia laureaadi uut romaani "Virtuuos" ("De Virtuuos"). See on tõesti eriline raamat, mille tegevus toimub 18. sajandil Naapolis ja mis jutustab ühe naise armastusest kastraadi vastu. Kirjaniku rafineeritud ja peene käsitluse keskpunktis on muusika, vana Naapoli ja suur armastus. Veel ilmus neli väga huvitavat lühiesseede ja -artiklite kogu, kõik pseudonüümide all: Piet Grijs, Maaïke Helder, Battus ja Talisman. Autor **Hugo Brandt Corstius** polnud seni avalikult oma autorlusest rääkinud ja oli mõnikord ka omaenda pseudonüümiga polemiseerinud, aga need neli sarnase välimusega köidet teevad suguluse ilmseks. Brandt Corstius kirjutab äärmiselt naljakalt ja teravalt keelest, kirjanduslikust vormist ja keelemängudest (nt palindroomidest), nii on ta vastandina Margriet de Moor'ile täiesti tõlkimatu.

Hollandi viimase 5 – 10 aasta kirjandust iseloomustabki ehk mängulisus, vormiotsingud ja abstraktne filosoofilisus. Väliskirjastused leiavad siit rohkem atraktiivsust kui 70.

aastate realistlik-autobiograafilis-psühholoogilisest kirjandusest. Vanemat suunda esindab jätkuva eduga **Maarten 't Hart**, kelle püsitemad on kalvinism, väikekoodanlikkus ja jõudmine Jumala juurde. Hiljuti pühitses tema kirjastus erakordset sündmust: 'T Harti romaane oli müüdud juba 2 000 000 eksemplari. Sellel pidulikul sündmusel esines kalvinistliku kasvatuses saanud 'T Hart nostalgilistel põhjustel ka ise, saates klaveril oma sõpra Maarten Biesheuvelit, samuti kuulsat kirjanikku, kes laulis kirikulaulu "Beveel gerust uw wegen". Kui seejärel oli mängitud veel üks Bach'i pala, lausus 'T Hart aga ebakalvinistlikud sõnad: "Ma arvan, et nüüd hakkame napsi võtma."

Paljust väikestest ja suurtest kultuuri-sündmustest tuleks nimetada veel uue tele-saatja RTL 5 avamist 2. oktoobril. Nagu "publikusõbralikku" kommertssaajat RTL 4, nii edastatakse ka seda Luxemburgist. RTL 5 kinnitab, et ta annab rohkem ruumi kultuurile, ja demonstreeris seda esimesel õhtul nimeka vasakpoolse kabareeartisti Freek de Jonge esinemise ülekandmisega. RTL 5 edasise taseme suhtes olen ma igatahes siiski skeptiline.

Hollandi 13. filmipäevad (**Nederlandse Filmdagen**) toimusid septembri lõpus Utrechtis. Vastupidi eelmise aasta žürii isepäsele preemiate jagamisele, millest ma tookord kirjutasin, on žürii seekord kuulekas, arvestas "filmipäevade kommertsväärtust" ja auhindas mõningaid kommertseduga filme. Seetõttu sai muuhulgas preemia ka Rob Houweri film "Väike blond surm" (*De kleine blonde dood*) – tuntud halb film. Silmapaistev näitlejanna Will van Kralingen Digna Sinkesi paljukiidetud filmis *Belle van Zuylen – Madame de Charrière* jäi aga kroonimata.

Veel on teatada, et Rotterdami asvati kal-lis muuseumikvartal (*Museumkwartier*) Boy-mans-Van Beuningeni maalimuuseumi juures. Selles kvartalis koos oma loomulikult "postmodernse" pargiga asub ka vastavatud Arhitektuuri Instituut (*Architectuur Insti-tuut*). Nüüd on suur küsimus, kas kaine töö-lislinn neid rajatisi ka kasutama hakkab.

Rotterdami võimud, kes armastavad mõelda rahalistes suurustes ja kes suure osa kesklinna juba inetuid kõrgeid büroohooneid *à la* New York on täis ehitanud, on võib-olla üht projekti jälle valesi hinnanud.

Lõpuks tahaksin ma osutada veel heaolu-ühiskonna kahele tähelepanuväärsele probleemile. Esimene on vapustav tõsiasi, et 1992. a on hollandlased läbi nätsutanud 5 miljonit kilo nätsu. Ja kuhu see kõik jääb? Muidugi, see sülitatakse tänavale. Amsterdami lennujaam on juba nii kaval, et ta enam nätsu ei müü. Sellele vaatamata tuleb seal iga-aastal kõrvaldada 700 kilo nätsu. Selle võib maha kraapida või raskematest kohtadest keemiliste ainetega kõrvaldada, aga Den Haag on valinud keskkonnasõbralikuma meetodi. Seal puhastati perroonid septembris närimiskummist nii, et kleepuvat ainet tulistati –80kraadiste süsihappekuulikestega suure rõhu all. Kulud: üle miljoni kuldna.

Teiseks vaieldakse Hollandis praegu elavalt selle üle, kas vähendada **töötute abiraha**, sest 25% töötuid pevat sotsiaalametit ja saavat raha ebaõiglaselt. Ka meil kaldub paljude arvamus paremale – laiskvorstid, kes enamasti niikuinii mustalt midagi juurde teenivad, võivad rahuga pisut vähem raha saada. Vastaspool arvab aga, et probleem on eelkõige selles, et tänapäeva ühiskonnas on suhteliselt palju töötuid, kelle jaoks lihtsalt tööd ei jätku. Seega oleks täielik mõttetud 75% ausaid rahavähendamise-ga karistada. Olevat ka selge, et tööbürood ja teised sotsiaalins-tantsid on halvasti organiseeritud ja teevad vähe töötute heaks (informatsioon, ümber-õpe, kontrollvestlused); nii arvavad paljud töötud, neist 50% ütleb pealegi, et organisat-siooni olevat liiga lihtne petta (25% seda ilmselt siiski ei tee!). Võiks lisada, et kui riik kulutab nii massiliselt raha närimiskummi eemaldamiseks, pole ta nii vaene, et ei saaks töötutele maksta. Kas töötud ei võiks isegi lisaraha saada, kui nad sõlmivad lepingu, et nad nätsu ei pruugi?

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias

OSKAR LUTS

Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus

VII peatükk

*

Vähkmannid kolisid uude majja, keegi äri-
mees Pumpits tuli veel samal päeval nende
asele, Peetsi ja Päsmeri peakohale. Siis
algasid keldrielanikkudel rasked päevad,
veel raskemad ööd. Uued elanikud ja nende
külalised pidasid pitsipalli hommikust õhtuni,
õhtust hommikuni; tantsisid, trampisid, laul-
sid, karjusid, hulusid, peksid uksi, kasvatasid
tiritamme, maadlesid, vedasid sõrme ja vägi-
kaigast, naersid, nutsid, tatistasid ja... Isegi
rahulik, kõiksuguste hädadega harjunud,
kannatlik proua Peets läks uneta ööde tõttu
lausa närvilikuks; lapsed magasid rahutu-
malt, nähes halbu unenägusid; Peets ise töö-
tas ööd läbi ja ei heitnud üldse voodi; Päsmer
suitsetas, vandus tulist kurja ning tonksis oma
okslise kepiga vastu lage, et rahutumaid
naabrid natukenegi korrale manitseda. Mui-
dugi oli see tühi töö ning asjata lae rikkumine,
sest üleval ei pandud seda väikest koputamist
tähele. Siis hakkas see asi paksunahalist
poodnikkugi tülitama, ta läks majaperemehe
juure, kaebas oma häda ja ütles: "Mitte ei saa
enam magada mitte üks põrm, huluvad seal
üleval just kui hundikutsikad." "Eks Te min-
ge ära, kui ei meeldi," vastas majaperemees,
"ega mina Teid ja Teie saksu kinni ei pea.
Laske aga jalga kas või praegu." Ühel hirmsal
ööl, kui üleval peeti otsekui mingisugust kla-
perjahti, tõi Päsmer politsei, laskis ametnikul
a l l kuulata, mis ü l e v a l sündis, ja palus
teha protokoll. Iseenesest mõista, ei aidanud
seegi abinõu, sest nähtavasti maksid
'ülemkoja' elanikud k a u t s j o n i sisse, et
nad endid tulevikus rahulikumalt üles pea-
vad. Mida vaiksem oli protokoll, seda valju-
maks läksid naabrid. Aga elas seal all, Peetsi
kõrval, veel üks isik, keegi tööline Jaan Par-
vei, ja see oli juba energilisem mees. Jaan
Parvei võttis ühe ümarguse asja, mässis selle
ajalehe paberisse, läks ülemkoja peremehe
juure ja ütles ilma eeskõneta: "Mina olen Jaan

Parvei, elan siin all, teen päeval tööd ja tahan
öösi magada. Peale selle olen ma vana sõja-
mees, ja see siin, mina kaenla all, on käsigra-
naat. Kui Teie oma öösist lärmitsemist ei jäta,
siis virutan mina sellesama kompeki Teile
ühel ilusal ööl aknast sisse. Ta on täidetud
meliniidiga." See mõjus... aga kahjuks, liig
lühikeseks ajaks. Juba kahekümne nelja tunni
jooksul toibusid ülemiste saksad, kutsusid
omakorda politsei ja lasksid Jaan Parvei pea-
le teha protokoll... m a j a r a h u r i k k u m
i s e ja ähvarduse pärast. Seejuures puistati
Parvei korter läbi ja otsiti – meliniiti. Muidugi
ei leitud mingisugust menetel- ega sele-
niiti, sest Parveil oli ajalehe paberis harilik
uulitsakivi. Kuid protokoll tehti siiski; herra
Pumpits tõendas tunnistajate varal, et Parvei
tõesti nii ja nii oli öelnud.

Peets ahastas. Niisugustel meestel, nagu
tema, Päsmer ja Parvei, oli uut korterit sama
raske leida kui taevast tähti tuua. Ja kõik see
pahandus tuli sellest, et üksjagu inimesi võis
magada siis kui t a h t i s, teinejagu – siis
kui t o h t i s.

Esialgul olid Peets, Päsmer & Ko kindlas
arvamises, et üleval tantsib, trambib, laulab,
hullub, märatseb ööd kui päeva 28 elevanti,
43 ninasarvikut, 115 hundikutsikat ja 318
sugutäku (Abromkese sõjameeste arv!), kes
ainult %% elavad. Pärast selgus, et asi polnud
sugugi nii hull; üleval jandasid ööd kui päeva
a i n u l t : 47 a u g a halliks ja rasva läinud
ärimest, 16 paberikaupmeest, 21 truud rii-
giametnikku, 9 advokaati, kes ainult suure-
maid asju ajasid ja väiksemaid ette ei
võtnudki, 4 Jerusalema bürjeri, herrad Moos-
he Hatzkelevitsh, Katz, Hirshberg ja Katzen-
ellenbogen, 0,30 raamatukaupmeest, 0,20
kirjanikku, 2 saapakaupmeest, herrad Pigi ja
Pekun, 2 rätsepmeistrit, Nögel ja Vogel ning
üks v a e n e tööline, kellel oli rikas tädi,
Leena Uljanovna, kusagil väljamaal (ida-
pool). Peale selle oli seal veel apteegiomanik
Uuro ühes abikaasa Herniaariaga ja süleko-
ra Taksiga, haruldase loomakesega, kelle
hind tõusis iga kuu jooksul 1789%. Ning oli
seal peale selle ja võttis sellest spordist osa:
tuletõrjajate peamees Arved Pumpson (pärit

kusagilt väiksest provintsilinnakesest), näitlejad Geraanius ja Pljuspondevitsh-Sakovski, 5 kindral-feldmarshali Judenitshi sõjaväest, puukaupmees Tsvibelklopsikoff ja restoraanipidaja Prekeksprekekskoaks-koaks (lätlane). Muu seas figureerisid herra Pumpitsi juures alatiste külalistena 18 õmblejannat, kes oma nõelaotsad olid katki murdunud ja nüüd nõela s i l m a d e g a õmblesid, ning üks daam kõrgemast seltskonnast, paksum leinalooris. Kuuldavasti leinas ta taga üht mullust..., mis tal ühel hommikul kogemata oli lahti läinud ja lahtise akna kaudu sootumaks kadunud, ehk seda küll olid taga ajanud: 3 esimese gildi kaupmeest, 6 teise gildi kaupmeest, 9 kolmanda gildi kaupmeest ja üks gross ning 77 (tükki) neljanda gildi kaupmeest.

*

Vähkmannid kolisid uude maija ja seadsid endid seal nii mugavalt sisse kui vähegi võisid. Osteti uus saaligarnituur, söögi- ja magadistoa sisseseaded... osteti, osteti... Osteti pool tosinat sangalisi potte, pool tosinat sangata potte, klaver, Böcklini S u r n u t e s a a r, kolm vaipa, kaks valgekaru nahka ja kodumaa kaart. Mobi oli igal pool ees ja taga, oli jalul hommikust õhtuni, seadis pilte, vaase, muistseid taarikanne, sikutas klaverit, nihutas raamatukappi (Meieri leksikon ja Meieri klassikuteväljaanded), tellis tiserid, tapetseerijad, käis kärneri juures, higistas, aevastas, vaatas Emmale armsalt silmi ja patutas köögitudrukut kui teised ei näinud. Leidis uue tõenduse Jüri Peetsi sõnale: iga inimene on millekski loodud.

Ja kui see kõik oli sündinud, siis kutsuti külalised, söödi, peeti kõnesid, tantsiti ja peeti kihluseid. Mobi säras nagu taeva täht oma sügisöö sarnases mustkuues, oli galant igapiidi, kandis diplomaadi frisuuri, kandis valget roosi rinnas ja kõneles kõiki maailma keeli. Säras proua Vähkmann, oli õnnelik neiu Emma, tantsis Hertagi oma lühikeses kleidis, ainult herra Vähkmann ise oli pisut tusane, kaebades peavalu.

Samal ööl läks sealt mööda keegi riigiametnik Päsmer, silmitses valgustatud ak-

naid, kuulas muusikat, heitis siis käega ning pomises enese ette (üsna ootamata):

"Omm lännü – omm lännu! On's mul mõni mure?"

Ja ei jäänud see esimene suurem pidovka sugugi viimseks Vähkmannide peres; proua ja preili Vähkmann said otsekui mao suhu selle õhtuga, hakkasid toime panema tee-, kohvi-, tantsu-, kaardi- ja klatsi õhtuid; muu seas õppisid mõlemad daamid Mobi juhatusel laitmata välja rääkima moodi läinud sõna: Five o'clock.

Trika-trill, trika-trill, tikatrill ja trall!

Küll algas säääl siis pits ja pall.

Vau uhkelt tõstis saba...

Kuid see kõik, mis oli ühest küljest nii hea ja armas, oli teiselt poolt märksa pahem: Vähkmanni budgetti tekkisid laiad praod... võlad... n. n. 'vaba' raha, millega toimetada ärilisi operatsioone, oli vähe ja jäi veelgi vähemaks. Vähkmann läks rahutumaks, istus vahel oma kabinetis, tõstis nimetissõrme, raputas pead, pomises:

"Ei, ei... nii see asi ei lähe. Ei lähe."

*

Mobi... Mobi ei võtnud heligi sisse, Mobi hoolitses vaid kunstilise külje eest.

Ühel õhtul, kui Vähkmannide juures oli koos kitsam ringkond, tekkis jutt pulmadest, keegi osatas koguni lastest ja lastekasvatamisest. "Ohoh, ohoh!" ajas siis Mobi pärani oma sametist silmad ning esines üpris algupärase vaatega ülalmainitud küsimuse lahendamises.

"Lapsed... lastekasvatus..." ütles ta üleoleva naeratusega. "Mind paneb tõsiselt imestama, et ikka ja ikka veel käsitletakse seda teemat. Jaa... ei, see on juba nagu ajast ja arust. Ei, see on muidugi minu isiklik vaade asja peale ja ei taha ma seega sugugi otsekui hävitada nõndanimetatud maksvat korda. Vaadake, mu herrad ja daamid... nojaa... Ma ei tea, kas polegi seni keegi tulnud selle mõtte peale, või ei juleta seda välja öelda, nii et siis mina, võib olla olen just esimene, kes... Nojaa, ma ütlen parem näituse varal. Neid on tuhandeid ja miljoneid, kuid ma toon esiteks siiski ainult ühe. Tundsin kord üht isandat. Oli kõrgema haridusega, kunsti ja kirjanduse

vaimustatud austaja, peenemaitseline ja igapidi paljutöotav individuum. Reisis, käis väljamaal... väga huvitav isik. Ta nimi on Peets... jah, jah, ta elab praegugi Tallinnas. Aga... siis abielu... lapsed... puudus... võib olla, isegi... isegi nälg... Teoorjus... Ühes sellega muidugi unustatud kõik, mis on kõrgemat ja ilusamat siin ilmas, mille pärast õieti maksabki eksisteerida. Nii, mu daamid ja herrad. Hiljuti nägin teda jälle... Aga kas poleks tõesti jawnim jääda oma suguvõsa viimseks liikmeks, püüda tõusta viimse täiuseni, intellekti kõrge-

ma punktini ja kustuda siin... järsku, otsekui meteoor... jääda viimseks, viimseks..."

Peale selle kõne tekkis vaikus intiimses seltskonnas. Keegi ohkas. Siis kuulutas suur, kongolöögiga seinakell hilist tundi, mis kõlas kui vaikne kellahelin kusagil lossikabelis. Ja siis liigutas end keegi Madonna silmadega daam sohvanurgas ning lausus:

"Väga originell. Tõesti, niisuguseid mõtteid kuulen mina esimest korda."

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 03.01.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvõrviõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 8,65 Tellimuse nr 5753. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 1. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

